

- ◆ KISS LÁSZLÓ – RING ORSOLYA: A „Kádár-korszak” jogszabályalkotása az adatok tükrében (1956. november – 1989. október)
- ◆ TAKÓ DALMA: A nemzetközi szerződések integritása
- ◆ ÓSZE ÁRON: Some Aspects of the Freedom of Science in the Hungarian Constitutional System
- ◆ BÁN-FORGÁCS NÓRA: Az adatvédelmi ombudsman intézményének politikai-jogtörténeti előzményei
- ◆ VÁRI VINCE: The experiences of prosecutorial diversions in relation to perpetrators of domestic violence in the republic of Serbia – Questionnaire research in social welfare centers
- ◆ NYILAS ANNA: A szakvélemény helye és szerepe a polgári peres bizonyításban - Az aggályosság megítélése
- ◆ VARGA DÓRA: Generációk munkajogi igényei a munkáltatókkal szemben
- ◆ MOLNÁR TAMÁS: Bizonyítás mező- és erdőgazdálkodási vonatkozású büntetőügyekben
- ◆ BENCZE LÓRÁNT – PÉTER TAMÁS: Élet az életekért – Szeretetre lettünk teremtve
- ◆ A tíz éve elhunyt nagy formátumú szerkesztőre, Gábor Lucára emlékezünk

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Úton az ideák világa felé
A vázákép Pék Tamás, a Herendi Porcelánmanufaktúra festőjének 2022-ben készült mestermunkája

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 KISS LÁSZLÓ – RING ORSOLYA: A „Kádár-korszak” jogszabályalkotása az adatok tükrében (1956. november – 1989. október)
- 23 TAKÓ DALMA: A nemzetközi szerződések integritása
- 43 ŐSZE ÁRON: Some Aspects of the Freedom of Science in the Hungarian Constitutional System
- 57 BÁN-FORGÁCS NÓRA: Az adatvédelmi ombudsman intézményének politikai-jogtörténeti előzményei
- 81 VÁRI VINCE: The experiences of prosecutorial diversions in relation to perpetrators of domestic violence in the republic of Serbia - Questionnaire research in social welfare centers
- 99 NYILAS ANNA: A szakvélemény helye és szerepe a polgári peres bizonyításban - Az aggályosság megítélése

MŰHELY

- 135 VARGA DÓRA: Generációk munkajogi igényei a munkáltatókkal szemben
- 153 MOLNÁR TAMÁS: Bizonyítás mező- és erdőgazdálkodási vonatkozású büntetőügyekben

MEGEMLÉKEZÉS

- 171 BENCZE LÓRÁNT – PÉTER TAMÁS: Élet az életekért – Szeretetre lettünk teremtve
- 189 A tíz éve elhunyt nagyformátumú szerkesztőre, Gábor Lucára emlékezünk

E számunkat Szerényi Gábor rajzai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | KUKORELLI ISTVÁN | MARIA PATAKYOVÁ
PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER | SULYOK GÁBOR | **SZALAY GYULA**
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Online szerkesztő | Nagy Zoltán

Műszaki és grafikai tördelés | Takács Anita

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2060-4580

KISS LÁSZLÓ – RING ORSOLYA

A „Kádár-korszak” jogszabályalkotása az adatok tükrében (1956. november – 1989. október)^[1]

ABSTRACT

The study analyses the legislation published in the official journal of the Hungarian People's Republic, the Magyar Közlöny, according to types of sources of law and topics on the public policy agenda. The examined period lasts from November 1956 to October 1989 - from the founding of the Hungarian Socialist Workers' Party to its demise. During the period, a total of 13,755 pieces of legislation were published in the paper. Legislation by the Parliament can be said to be insignificant compared to the similar activities of the Presidential Council and the Council of Ministers. Among the most important public policy areas, agricultural policy, employment policy, finance and trade policy, and to a large extent also macroeconomic policy were primarily regulated by ministerial or council of ministerial decrees. The analysis of party decisions, which cannot be considered as an independent source of law, shows that the party's "de facto governmental" activity was also quite broad, covering almost all areas of public policy.

Keywords: legislation ■ socialist system ■ public policy

I. TÉMA ÉS FORRÁSOK

Ahogy a jogforrások elméleti kérdéseivel foglalkozó korabeli szakirodalom megállapítja, egy „állam jogforrásainak tagoltsága és milyensége szorosan igazodik a jogszabályalkotásra feljogosított állami szervek rendszeréhez”.^[2] A klasszikus szocialista rendszer szervezeti felépítése, a párt- és állami szervek megkettőzött hierarchiája, illetve az egyes társadalmi szervek (például a klasszikus tömegszervezetek) monopolhelyzetéből fakadó hatóságjellege miatt a szocialista korszak jogforrásainak struktúrája

[1] A kutatást az FK-131826 témaszámú NKFIH projekt (Az 1945 és 1989 közötti sajtó társadalomtörténeti elemzése a természetesnyelv-feldolgozás [NLP] módszereivel) támogatta.

[2] Ádám, 1971, 321.

meglehetősen bonyolult. A korszak jogforrásainak rendszere részben a jogforrások hierarchikus rendszerének tetején álló alkotmányon, részben egyéb alacsonyabb szintű jogszabályokon alapszik, ezeken felül azonban néhány jogforrástípus esetében külön szabályozás nélkül, a kialakult alkotmányos gyakorlaton alapult.

A következőkben a Magyar Népköztársaság hivatalos lapjában, a Magyar Közlönyben megjelent jogszabályok jogforrástípusok és közpolitikai napirendi témák szerinti elemzését végezzük el 1956 novembere és 1989 októbere – a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulása és megszűnése – közötti időszakban. Az elemzés nem terjed ki a csak más hivatalos fórumokon (mindenekelőtt a Határozatok Tárában, illetve ágazati értesítőkből) megjelent joganyagra (a határozatoknál alacsonyabb szintű utasításokra, a tanácsi rendeletekre, a Minisztertanács bizottságainak jellemzően a Határozatok Tárában kihirdetett rendeleteire, a Népgazdasági Tanács rendeleteire), valamint a Minisztertanács által alkotott, titkosnak minősített, ki nem hirdetett határozatok körére.

II. A JOGFORRÁSOK HIERARCHIÁJA

A jogforrások hierarchikus rendszerét a jogszabályok közzétételéről és hatálybalépéséről szóló 1954. évi 26. számú törvényrendelet alapozta meg, majd egyes jogforrástípusok bevezetésével foglalkozó speciális jogszabályok megjelenése után a jogszabályok kihirdetéséről és hatálybalépéséről szóló 1974. évi 24. sz. törvényerejű rendelet szabályozta átfogó jelleggel. Utóbbi rendelet meghatározta a kiadható jogszabályok fajtáit, megjelölte személyi és szervezeti hatályukat, és megszabta kihirdetési, illetve közzétételi rendjüket is.

A jogszabályok esetében alapvető fontosságúnak számít a Magyar Népköztársaság hivatalos lapjában, a Magyar Közlönyben való megjelenés – fenti törvényrendelet értelmében itt kell kihirdetni azokat a jogszabályokat, amelyek az állampolgárokra közvetlenül kötelezettséget rónak, amelyek az állampolgárok jogait vagy kötelességeit közvetlenül érintik, amelyek ismerete jelentős az állampolgárok jogainak és jogos érdekeinek védelme, valamint kötelezettségeinek teljesítése szempontjából, illetve amelyek állami szervekre, szövetszervezetekre és egyéb gazdálkodó szervekre vonatkozóan általános érvényűek.^[3] A Magyar Közlönyben kihirdetésre nem kötelezett, de titkosnak nem minősített jogszabályok egy részét az ugyancsak hivatalos lapnak számító Határozatok Tárában, illetve a különböző ágazati értesítőkből, közlönyökben hirdették ki, a jogszabályok közzétételét vizsgáló kortárs elemzések azonban rámutattak, hogy sok jogszabálytípus esetében felderíthetetlen a kihirdetési rend, tehát elképzelhető, hogy egyes (elvben nem titkos) jogszabályok semmilyen hivatalos fórumon nem kerültek nyilvánosságra.^[4]

[3] Ádám, 1975, 303.

[4] Ádám, 1975, 305.

III. AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÁLTAL ALKOTOTT JOGSZABÁLYOK

A jogforrás-hierarchia csúcán az Alkotmány állt, a jogi normaanyag legfontosabb hordozóinak pedig értelemszerűen a szocialista jogrendszerben is a törvények számítottak. A törvényalkotás joga az Országgyűlést illette meg, törvénynek számított „az országgyűlésnek az az aktusa, amit az törvényként fogadott el”.^[5] Az Alkotmány értelmében kifejezetten törvényhozási tárgykörnek számított a népgazdasági terv és a költségvetés megállapítása, a minisztériumok létesítése és megszüntetése, a miniszteri felelősség, a helyi tanácsi szervezet szabályozása, a bírák választásának és a bíraskodásnak a szabályozása, valamint a választási rendszer szabályozása, elvileg azonban az Országgyűlés bármely kérdésben alkothatott törvényt.^[6] Ennek ellenére a testület egészen a korszak végéig szinte alig élt törvényalkotási jogával.

Az Országgyűlés a törvényeken túl normatív határozatokat is kiadott, bár mint Ádám Antal elemzésében rámutatott, ez a tevékenysége „a rávonatkozó szabályozás nélkül”, a gyakorlatban alakult ki.^[7] Az országgyűlési határozatok nem mindegyike volt ugyanakkor ténylegesen jogszabály, és ezzel együtt a Magyar Közlönyben sem jelent meg automatikusan minden országgyűlési határozat – a hivatalos lapban való közzétételt minden esetben maga az Országgyűlés rendelhette el. Az 1974. évi 24. sz. tvr. annyiban szabályozta a kérdést, hogy kötelezővé tette azon országgyűlési határozatok Közlönyben való kihirdetését, amelyek az „államvezetés iránymutatásait” tartalmazták.

IV. AZ ELNÖKI TANÁCS JOGSZABÁLYALKOTÓ TEVÉKENYSÉGE

Az Alkotmány rendelkezése értelmében akkor, amikor az Országgyűlés nem ülésezett, jogkörét a Népköztársaság Elnöki Tanácsa látta el, amely felett – akár csak a többi állami intézmény felett – az állampárt ellenőrzése érvényesült. Az Elnöki Tanács alkotmányos jogánál fogva törvényerejű rendeleteket alkothatott, amelyeket az Országgyűlés következő ülésén kellett bemutatnia. A törvényerejű rendeletek mellett az Elnöki Tanács is alkotott normatív határozatokat, ezek kihirdetésére ugyanaz a szabályozás vonatkozott, mint az országgyűlési határozatokra.

A törvények és a törvényerejű rendeletek viszonyának, egymáshoz mért arányának kérdése már a korszakban is a sokat vizsgált kérdések között szerepelt. Általános volt a vélekedés, hogy a törvényerejű rendeletek számát és arányát csökkenteni, míg a törvényekét növelni kell, a prezidiumok rendeleti kormányzásának háttérbe szorítása ugyanis már ekkor is a demokratikus irányítás

[5] Kovács, 1966, 18.

[6] Kovács, 1966, 19.

[7] Ádám, 1971, 325.

alapvető feltételeként fogalmazódott meg.^[8] A törvények száma ezzel együtt is messze elmaradt az Elnöki Tanács törvényerejű rendeleteinek száma mögött, a korszak nagy részében 4-5 törvényerejű rendeletre jutott 1 törvény. A helyzet csak az 1980-as évek végén változott meg; 1987-ben már csak nagyjából 3:1 volt az arány a törvényerejű rendeletek javára, 1988-ban közel azonos számú törvényt és törvényerejű rendeletet hirdettek ki, 1989-ben pedig – a korszakban először – több törvényt alkottak, mint ahány törvényerejű rendeletet.

V. A MINISZTERTANÁCS JOGSZABÁLYALKOTÓ TEVÉKENYSÉGE

Ugyancsak az Alkotmány értelmében a Minisztertanács is alkotott rendeleteket. A vonatkozó jogszabályok értelmében a minisztertanács akkor adott ki rendeletet, ha abból az állampolgárokra közvetlenül jogok származtak, ha az az állampolgárokra kötelezettséget rótt, ha az érintette az állampolgárok jogait vagy kötelességeit, azok ismerete jelentős volt az állampolgárok érdekeinek védelme szempontjából, illetve ha azok az állami szervekre, szervezetekre és egyéb gazdálkodó szervekre közvetlenül érvényesek voltak. (Vö. az 1974. évi 24. tvr. szabályozásával a Magyar Közlönyben kihirdetendő jogszabályokra vonatkozóan.) A miniszteri rendeletek körébe tartozó speciális jogforrástípus, a miniszterelnöki rendelet 1982-ben jelent meg először a Magyar Közlönyben, az ebbe a típusba tartozó rendeletek összesített száma mindössze 21, ami jól jelzi a korszakban a miniszterelnöki pozíció súlytalanságát. A minisztertanácsi határozatok a testület fentiekén kívül eső jogszabályalkotása eredményeként (az állami vezetés irányvonalának meghatározása céljából, illetve csak az állami vállalatokra vonatkoztatva) jelentek meg – utóbbiak esetében nem volt kötelező a Magyar Közlönyben való kihirdetés, a ki nem hirdetett, de közzétételre kerülő határozatok a Határozatok Tárában jelentek meg.^[9]

A jogforrás-hierarchia következő szintjét jelentették a miniszteri rendeletek – illetve ezek speciális altípusaként a miniszterelnöki rendeletek. A miniszteri rendeletek vagy az illetékes minisztériumok ügykörét illető kérdésekben születtek, vagy az állampolgárok jogi helyzetét érintő kérdésekben kerültek megalkotásra – minden ezen kívül eső ügyben miniszteri utasítások kiadására került sor. Speciális rendelettípusnak tekinthetők az Országos Tervhivatal elnökének rendeletei – az OT elnöke a Minisztertanács tagja volt, a miniszterek és az országos hatáskörű szervek vezetőinek bevonásával szabályozta a népgazdasági tervezés folyamatát, rendeletei a minisztertanácsra és az országos hatáskörű szervekre is kiterjedő hatállyal bírtak. Rendeletalkotási jogát a 4279/1949. (X. 15.) MT sz. rendelet szabályozta.^[10] A miniszteri rendelettel azonos szinten helyezkedtek el

[8] Kovács, 1966, 23.

[9] Ádám, 1971, 327-328.; Ádám, 1975, 305.

[10] Czilczér, 1950, 751.

a Szakszervezetek Országos Tanácsának szabályzatai is. A SZOT-szabályzatok alapvetően a társadalombiztosítás, a munkavédelem és a társadalmi bíraskodás tárgykörében adhattak ki, kihirdetésükre a Magyar Közlönyben a miniszteri rendeletek mellett került sor.^[11]

VI. AZ ÁLLAMTITKÁRI RENDELKEZÉSEK

Az államtitkári intézmény 1968-as bevezetésekor jelent meg önálló jogforrástípusként az államtitkári rendelkezés. Az új jogforrás létrehozásának hátterében az 1968-as gazdasági és irányítási változások álltak, a decentralizálást célzó reformok ugyanis sok esetben egyes országos hatáskörű szervekhez rendelték olyan új feladatokat, amelyekhez jogszabályalkotási, általános szabályozási igény társult.^[12] Államtitkári rendelkezést csak országos hatáskörű szervek államtitkári címmel rendelkező vezetői hozhattak, minisztériumi államtitkárok nem. A korszakban államtitkári rendelkezést a Magyar Nemzeti Bank, az Országos Vízügyi Hivatal, az Állami Egyházügyi Hivatal, a Magyar Posta, az Anyag- és Árhivatal, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, a Központi Statisztikai Hivatal, az Országos Testnevelési és Sporthivatal (később az Állami Ifjúsági és Sportbizottság), az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal, valamint az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal adott ki.^[13] Az államtitkári rendelkezések sok esetben túlmentek a kibocsátónak alárendelt, illetve felügyelete alá tartozó szervek körén. Ezt a helyzetet először az 1972. évi I. törvény rendezte, hivatalosan is kiterjesztve az államtitkári rendelkezések hatályát alárendeltségi viszony nélkül az állami szervekre, valamint a szövetkezetekre, az 1974. évi 24. tvr. pedig a miniszteri rendelettel azonos hatályúvá tette az országos hatáskörű szervek vezetői által kiadott jogszabályokat.^[14]

VII. EGYÉB JOGSZABÁLYOK

1983 után új jelenség volt nemzetközi szerződések Magyar Közlönyben történő kihirdetése. Figyelemre méltó a Szakszervezetek Országos Tanácsa jogszabályalkotó tevékenységének átalakulása – az 1960-as évek végi csúcsot követően az 1980-as évek elejére már csak évi 1-2 SZOT-szabályzat jelent meg a hivatalos

[11] Ádám, 1971, 330.

[12] Sári, 1975, 579.

[13] A jog megillette a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság vezetőjét is, KNEB rendelkezéssel azonban a Magyar Közlönyben kihirdetett joganyagban 1956 és 1989 között nem találkozunk. Az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője 1977-től határozatokat adott ki.

[14] Sári, 1975, 580-583.

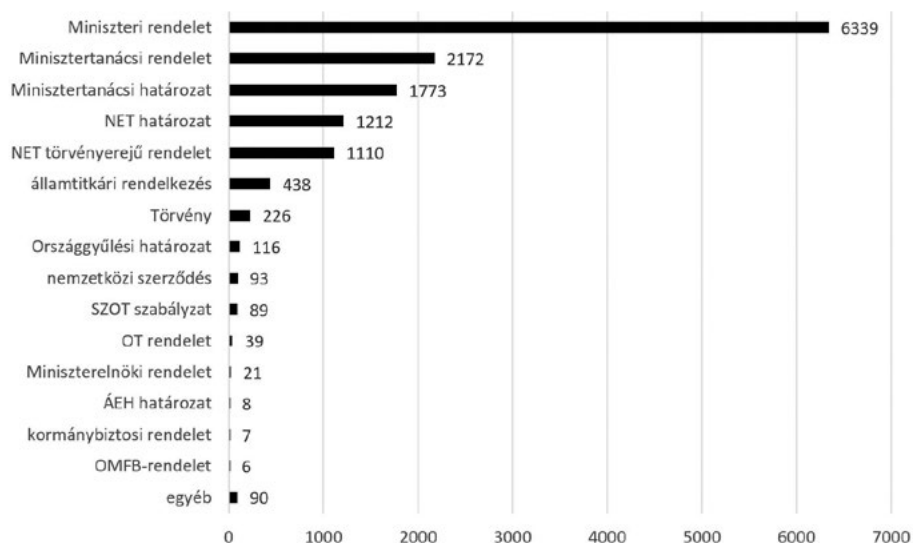
lapban, 1984 után pedig már egyáltalán nem találunk példát erre a jogforrásra.

Bizonytalan státusú jogforrásnak tekinthetők az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke által kiadott, jellemzően a tudományos és műszaki kutatás kérdéskörében kiadott rendeletek. Az OMFB-rendeleteket a vonatkozó törvényi szabályozás nem jelölte (nem ismerte el) önálló jogforrástípusként, kihirdetésükre azonban a Magyar Közlönyben a miniszteri rendeletek mellett került sor, 1969 és 1972 között 5 OMFB-rendelet, és további 1 OMFB – Iparügyi Minisztérium együttes rendelet jelent meg. Szintén nem számítottak önálló jogforrásnak az esetenként ennek ellenére a Magyar Közlönyben kihirdetett nemzetközi szerződések, illetve a Magyar Nemzeti Bank normatív közleményei.^[15] Ezek korszakunk második felében jelentek meg a Magyar Közlönyben, számuk azonban viszonylag alacsony maradt.

VIII. A MEGJELENT JOGSZABÁLYOK MEGOSZLÁSA JOGFORRÁSTÍPUS SZERINT

1956 és 1989 között összesen 13755 jogszabály jelent meg a Magyar Közlönyben. Az itt kihirdetett jogszabályok közel fele (46,1%-a) miniszteri rendelet, több miniszter által kiadott, illetve miniszter és országos hatáskörű szerv vezetője által kiadott együttes rendelet. A joganyag 16 százalékát teszik ki a minisztertanács által kiadott rendeletek és határozatok, további 8 százalékát pedig az országgyűlés által alkotott törvények és az Elnöki Tanács által kiadott törvényerejű rendeletek. Az országos hatáskörű szervezetet vezető államtitkárok által kiadott államtitkári rendelkezések 1968 után jelentek meg a magyar joganyagban, 1989-ig összesen 438 ilyen rendelkezést hirdettek ki a Magyar Közlönyben, ez a teljes kihirdetett joganyag 3,2 százalékát teszi ki.

[15] Ádám, 1975, 308-323.

1. ábra: Magyar Közlönyben megjelent jogszabályok jogforrástípusok szerint, 1956. november – 1989 október (db)
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Az évenkénti bontást vizsgálva jól látszik, hogy a kihirdetett jogszabályok száma az 1957-es lokális jogszabályalkotási csúcspot (413 jogszabály) követően 1966-ig csökkenő tendenciát mutat, majd 1967 után emelkedésnek indul – 1980 után már az évi 500-as számot közelíti, korszakunk utolsó három évében pedig erőteljesen megugrik, 1987-ben 563, 1988-ban 794, 1989. első 9 hónapjában pedig 654 új jogszabályt hirdettek ki. A jogszabályok számának növekedése mögött elsősorban a törvények, a minisztertanácsi rendeletek és határozatok, valamint az Elnöki Tanács által kiadott határozatok számának emelkedését látjuk, a többi jogforrás esetében (kivételt talán csak az országgyűlési határozatok számának 1989-es megemelkedése jelent) nem láthatunk érdemi volumennövekedést.

	törvény	NET törvényerejű rendelete	minisztertanácsi rendelet	miniszterelnöki rendelet	miniszteri rendelet	országgyűlési határozat	NET határozat	minisztertanácsi határozat	OMFB-rendelet	államtitkári rendelkezés	kormánybiztosi rendelet	SZOT szabályzat	OT rendelet	ÁEH határozat	nemzetközi szerződés	egyéb	Összesen
1956		16	21		8	1	14	32			5		2				99
1957	8	66	72		155	1	11	97			2		1				413
1958	3	42	73		163	5	30	48				3	1				368
1959	5	43	51		183	1	20	37				1	5				346
1960	3	29	57		145	4	31	30				2	2				303
1961	8	20	52		135	4	24	27					2				272
1962	5	28	53		128	2	33	31				3	3				286
1963	1	36	43		120	7	30	29				3	2				271
1964	4	31	35		108		28	32				7	2				247
1965	2	25	29		103	4	35	31				6	2				237
1966	3	32	34		103		35	22				4	1				234
1967	7	42	65		154	7	28	36				8	5				352
1968	8	36	53		205	2	36	28				11					379
1969	9	43	49		168	2	36	44	1	1		5					358
1970	4	40	54		249		33	50	3	9		9					451
1971	8	42	54		187	5	28	51	1	6		4	1			3	390
1972	7	31	51		236	2	20	48	1			3				1	400
1973	6	32	42		175	4	33	46		7		3				1	349
1974	4	24	61		209	1	40	66		9		2				3	419
1975	5	27	43		248	7	33	42		12		1	1				419
1976	7	35	53		245		38	40		7		2	1				428
1977	7	31	63		231		29	51		17		3		1		1	434
1978	5	31	61		196	1	34	45		6		2				2	383
1979	3	33	61		260		22	37		7			1			8	432
1980	5	20	76		275	7	29	60		13		2	1			4	492

1981	3	33	91		245		21	42		19		1	1	1		9	466
1982	2	44	104	1	263	1	22	53		24		1	1			5	521
1983	7	29	69	5	241	1	26	62		41		2			15	10	508
1984	5	33	79		198	3	29	65		47		1			15	8	483
1985	8	25	79	2	193	9	44	72		30			1		23	8	494
1986	8	34	85	8	190	2	20	85		50			1	1	19	7	510
1987	14	29	110	5	225	6	27	93		42			1		6	5	563
1988	26	29	134		226	9	172	118		60			1	1	10	8	794
1989	26	19	115		169	18	121	123		31				4	5	7	638
Össze- sen	226	1110	2172	21	6339	116	1212	1773	6	438	7	89	39	8	93	90	13739

*1. táblázat: Magyar Közlönyben megjelent jogszabályok évenként, jogforrástípusok szerint, 1956. november-1989. október
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)*

A tisztán idősoros elemzésen túl érdemes megvizsgálni a korszak egyes kormányainak jogszabályalkotását is. Látható, hogy minisztertanácsi rendeletekkel elsősorban a korszak elejének és végének kormánya, az első Kádár-kormány, majd a Grósz- és a Németh-kormány operáltak, míg a miniszteri rendeletek a Münnich-, a Fock- és a Lázár-kormány alatt domináltak. A miniszteri rendeletek nagy száma összefüggésbe hozható az érintett három kormány alatt végbe ment komoly gazdaság szervezési és gazdaságirányítási reformokkal, a kollektívizálással, majd az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetésével és az azt követő visszarendezéssel. Már az egyszerű idősoros elemzésben is látszódott, hogy az Elnöki Tanács jogszabályalkotó tevékenysége a korszak végére átalakult, a törvényerejű rendeletek helyett egyre jobban határozatok kiadására szorítkozott – a kormányok szerinti korszakolás alapján már azt is látjuk, hogy ez a tevékenységmódosulás a Grósz-kormány alatt következett be.

IX. JOGFORRÁSTÍPUSOK ÉS A KÖZPOLITIKAI NAPIREND

Érdekes összefüggések rajzolódnak ki az egyes jogforrástípusok és a kormányzati agenda szakpolitikai témáinak együttes vizsgálata során is. Az elemzés során a politikatudományban használt Comparative Agendas Project (CAP) kódolási módszertanát alkalmaztuk, amelynek kódkönyve 21 közpolitikai főcsoportot különböztet meg.^[16] A jogszabályokat a CAP kódkönyve alapján kó-

[16] Baumgartner – Jones, 2010; Sebők, 2018.

dolva megállapítható, hogy a Makrogazdasági politika témakörét elsősorban magas szintű jogszabályokkal, törvényekkel, minisztertanácsi és miniszteri rendeletekkel szabályozták. Az Igazságügy és büntetőpolitika terület a törvények mellett az Elnöki Tanács törvényerejű rendeleteivel és határozataival, valamint az országgyűlési határozatokkal kapcsolódik erősen össze, a Külgazdasági politika és a Külpolitika pedig a törvényerejű rendeletekkel, valamint a miniszteri rendeletekkel, illetve az elnöki tanácsi határozatokkal. A Kormányzati működés tématerület elsősorban a határozati szintű jogszabályokkal (minisztertanácsi, országgyűlési és elnöki tanácsi határozatok) mutat erős összefüggést, a Szociálpolitika pedig a minisztertanácsi rendeletekkel és – a jogforrástípus eredeti irányultságának megfelelően – a SZOT-szabályzatokkal.^[17]

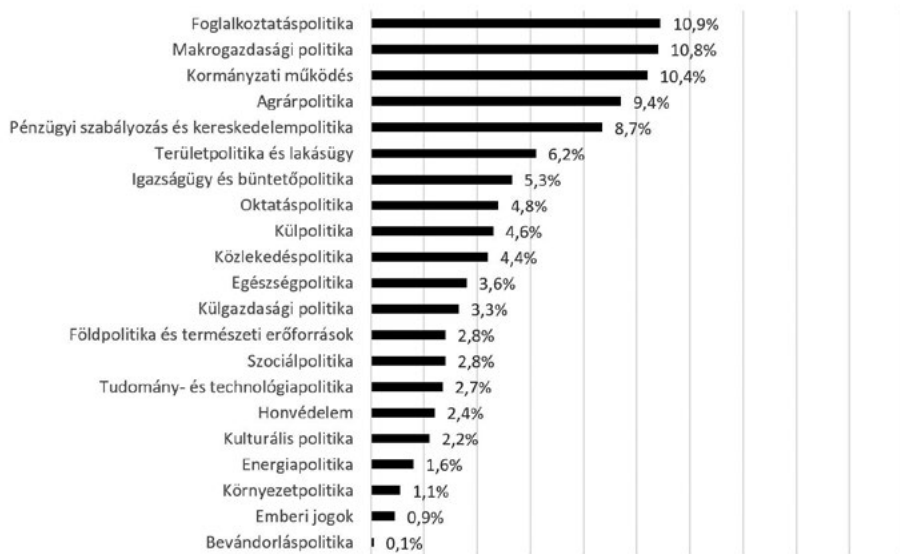
Közpolitikai téma	Jogforrás-típus
Makrogazdasági politika	törvény, minisztertanácsi rendelet, miniszteri rendelet
Emberi jogok	törvényerejű rendelet, NET-határozat, ÁEH-határozat
Egészségpolitika	minisztertanácsi rendelet, miniszteri rendelet, SZOT-szabályzat
Agrárpolitika	miniszteri rendelet
Foglalkoztatáspolitikai	miniszteri (és miniszterelnöki) rendelet, államtitkári rendelkezés, SZOT-szabályzat
Oktatáspolitikai	törvényerejű rendelet, minisztertanácsi határozat, köztársasági elnöki határozat
Környezetpolitika	államtitkári rendelkezés
Energiapolitika	miniszteri rendelet, OMFB-rendelet
Bevándorláspolitikai	-
Közlekedéspolitikai	törvényerejű rendelet, minisztertanácsi rendelet, miniszteri rendelet
Igazságügy és büntetőpolitika	törvény, törvényerejű rendelet, országgyűlési határozat, NET-határozat, köztársasági elnöki határozat
Szociálpolitika	minisztertanács rendelet, miniszterelnöki rendelet, SZOT-szabályzat
Területpolitika és lakásügy	minisztertanácsi rendelet, miniszteri rendelet, NET-határozat
Pénzügyi szabályozás és kereskedelempolitika	miniszteri rendelet, államtitkári rendelkezés
Honvédelem	NET-határozat, köztársasági elnöki határozat

[17] A számításához a jogforrás-típusok és a szakpolitikai témák együttes eloszlásának adjusztált reziduálisait vettük alapul. Az adjusztált reziduálisok megmutatják, hogy mekkora az eltérés két változó együttes megoszlásában a két változó egymáshoz képest teljes függetlenségéhez, mint elméleti állapothoz képest.

Tudomány- és technológiapolitika	törvényerejű rendelet, minisztertanácsi rendelet, minisztertanács határozat
Külgazdasági politika	törvényerejű rendelet, miniszteri rendelet
Külpolitika	törvényerejű rendelet, NET-határozat
Kormányzati működés	törvény, országgyűlési határozat, NET-határozat, minisztertanácsi határozat
Földpolitika és természeti erőforrások	minisztertanácsi rendelet, államtitkári rendelkezés
Kulturális politika	törvényerejű rendelet, minisztertanácsi határozat

2. táblázat: A közpolitikai területek szabályozásának jellemzői
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

A teljes korszak jogalkotását nézve öt közpolitikai terület emelkedik ki – a makrogazdasági politika, az agrárpolitika, a foglalkoztatáspolitikai, a pénzügyi szabályozás és kereskedelempolitika, valamint az operatív kormányzati működés. A négy legnagyobb közpolitikai területet érintő jogszabályok a megjelölt jogszabályok nagyjából felét tették ki.

2. ábra: A Magyar Közlönyben megjelent közpolitikai tartalmú jogszabályok megoszlása (%)
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Az egyes kormányok jogszabályalkotásában ugyanakkor jelentős eltérések láthatók. A külpolitikához kapcsolódó jogszabályok aránya az összes kiadott jogszabályon belül a korszak utolsó két kormányát kivéve alacsony marad, de a kormányzati működés főtipik jogszabályokon belüli részeseződése sem domináns annyira, mint a beszédekben. Érdekesen alakul viszont az agrárpolitikára és a foglalkoztatáspolitikára irányuló kormányzati figyelem: az első időszakban (a két Kádár-, a Münnich- és a Kállai-kormányban) az agrárpolitikai jogszabályok aránya emelkedik ki – ez nem meglepő, hiszen a magyarországi agrárszektor szempontjából kiemelkedően fontos korszakról, a kádári kollektivizálás időszakáról van szó. Az 1948 után kiépülő Rákosi-rendszer az 1930-as éveket jellemző szovjet gazdaságpolitika mintájára erőszakos kollektivizálást hajtott végre. A parasztság jelentős részeit ellenségnek bélyegezték, üldözték, az egyéni gazdálkodást ellehetetlenítették. A mezőgazdaság termelékenységé gyorsan csökkent, állandósult az élelmiszerhiány. Az 1956-os forradalom eredményeként 1957. január 1-ig az 1956 októberében működő tsz-ek 62%-a felbomlott.^[18]

A forradalom leverését követően hatalomra kerülő Kádár János új irányvonalat határozott meg. Az 1956-os forradalom utáni, a hatvanas évek elején kezdődő konszolidációs politika lényege a társadalom „megbékítése”, megnyerése volt. Ennek jegyében a korábbinál nagyobb hangsúly helyeződött a fogyasztás színvonalának emelésére. Az 1959-ben megindult második kollektivizálás eredményeként 1961-re az ország mezőgazdaságilag hasznosítható területének 80 százalékára került a tsz-ek használatába.^[19] Az egyéni gazdaságok száma 165 000-re csökkent, s a helyüket 271 állami, és körülbelül 4200 termelőszövetkezeti gazdaság vette át.^[20] A jogalkotás új feladataként jelentkezett az állami tulajdonban lévő állami gazdaságok működésének szabályozása és a termelőszövetkezeti működés irányítása. A mezőgazdaság beszolgáltatási kötelezettségének visszafogásából adódóan fontos jogszabályalkotási feladat lett az agrártermékek állami felvásárlásának, kereskedelmének szabályozása, a mezőgazdasági árrendszer kialakítása.^[21]

A Fock-, majd az azt követő Lázár-kormányban a foglalkoztatáspolitikai és a makrogazdasági jogszabályalkotás vált dominánssá. Az 1966-ban kihirdetett, majd 1968-ban bevezetett, „új gazdasági mechanizmus” néven ismert reformprogram mind a vállalatirányítás, mind a foglalkoztatás, mind a társadalompolitika terén fontos változásokat hozott. Megnőtt az egyes állami vállalatok önállósága, saját megtermelt nyereségük egy részének beruházásáról maguk dönthettek, növekedett a „második gazdaság” (a saját fogyasztásra és értékesítésre termelő háztáji és kisegítő gazdaságok, a gazdasági munkaközösségek stb.), és a klasszikus magánszektor szerepe, a termelőszövetkezetek gazdálkodása is önállóbbá vált. A változások ellenzői (mindenekelőtt a kevésbé nyereséges szocia-

[18] Valuch, 2000, 300.

[19] Fukker, 2006.

[20] Varga, 2012, 88.

[21] Ring – Kiss, 2020.

lista nagyvállalatok) 1972-re elérték a reform megbuktatását. 1973-ban az 50 legnagyobb ipari vállalatot közvetlen központi felügyelet alá helyezték, a gazdaságirányítás terén ismét megjelentek a reformidőszakot megelőző direkt utasítások. A termelőszövetkezetek melléküzemágait korlátozták, a háztáji gazdaságokat, mint „nem szocialista” gazdasági formákat ugyancsak kedvezőtlenebb helyzetbe hozták. Fock Jenő helyett 1975-ben Lázár György lett a miniszterelnök, ami világosan jelezte a reformfolyamat végleges lezárását. A döntések ismét centralizáltak lettek, az iparban fokozódott a központi ellenőrzés, visszaállt az export központi irányítása is.

A pénzügyi szabályozási és kereskedelempolitikai jogszabályok aránya a korszak utolsó két kormánya (Grósz Károly és Németh Miklós miniszterelnöksége) alatt meghaladja az összes kiadott jogszabály 10 százalékát. Az 1980-as évek elejétől egyre súlyosabbá váló államadósság a magyar pénzügypolitika átalakításának megkezdését tette szükségessé. 1987-ben a 40 éve működő egy-szintű helyett kétszintű bankrendszert hoztak létre, ez pedig szükségessé tette a megjelenő kereskedelmi bankok (a Kereskedelmi és Hitelbank, a Magyar Hitel Bank, valamint a Budapest Bank) működésének szabályozását, az új hitelpolitikai irányelvek kidolgozását, illetve általában véve az állami pénzügyek újraszabályozását.

	Kádár János I 1956–58	Műnnich Ferenc 1958–61	Kádár János II 1961–65	Kállai Gyula 1965–67	Fock Jenő 1967–75	Lázár György 1975–87	Grósz Károly 1987–88	Németh Miklós 1988–89
Makrogazdasági politika	11,5	9,0	7,4	7,8	12,0	11,2	12,3	12,3
Emberi jogok	0,6	1,4	0,6	0,7	0,6	0,8	0,7	1,8
Egészségpolitika	3,6	5,2	4,1	5,6	3,7	3,1	4,2	3,0
Agrárpolitika	16,0	24,0	14,4	13,7	9,9	6,7	3,1	2,1
Foglalkoztatáspolitik	8,5	6,3	6,4	4,6	11,4	14,4	9,1	5,4
Oktatáspolitik	3,6	3,7	4,3	2,7	5,2	4,9	5,7	4,9
Környezetpolitika	0,2	0,4	0,3	1,7	0,7	1,7	1,6	1,0
Energiapolitika	1,4	1,0	1,1	1,2	1,7	2,0	0,9	1,0
Bevándorláspolitik	0,2	0,3	0,0	0,5	0,1	0,0	0,1	0,5
Közlekedéspolitik	3,8	3,8	3,4	5,1	4,5	5,3	3,5	2,4
Igazságügy és büntetőpolitika	8,1	5,3	6,7	6,6	5,1	4,7	6,2	7,4
Szociálpolitika	3,6	3,2	5,2	3,7	3,2	2,5	1,7	1,8
Területpolitika és lakásügy	4,5	5,0	9,1	9,8	7,6	6,2	3,2	2,8

Pénzügyi szabályozás és kereskedelempolitika	8,3	8,4	7,4	4,6	8,6	8,8	10,5	11,6
Honvédelem	2,0	1,7	2,6	1,7	2,1	2,6	3,3	3,9
Tudomány- és technológiapolitika	1,2	3,7	2,5	4,4	3,0	2,9	1,8	1,4
Külgazdasági politika	0,2	0,3	0,2	1,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Külpolitika	2,8	5,6	6,7	5,1	3,6	2,5	13,0	10,1
Kormányzati működés	13,0	6,4	9,1	9,3	8,4	10,5	14,0	20,3
Földpolitika és természeti erőforrások	4,7	2,5	2,4	2,9	2,8	3,2	1,6	1,9
Kulturális politika	0,8	1,5	3,1	4,9	2,6	2,2	1,2	1,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3. táblázat: Az egyes kormányok jogszabályalkotása közpolitikai témák szerint (%)
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

X. A PÁRTHATÁROZATOK

A szocialista rendszerek igazgatási struktúráját alapvetően jellemezte a párt és az állam irányító szerveinek párhuzamossága, az egyes irányítási szintek megkettőzöttsége. A formális hierarchiák szintjén két önálló rendszert láthatunk, a párt és az államigazgatás is meghatározott rendben, egymás alá- és fölé rendelt igazgatási szintekből épült fel. A két hierarchia a gyakorlatban természetesen nem különült el egymástól, több szálon kapcsolódott egymáshoz. Csanádi Mária elemzésében az „összekötő szálak” négy típusát különítette el: a pártszervek káderhatáskörét, a pártinstruktori rendszert, a párt ágazatfelelősségi rendszerét, valamint a pártfegyelem intézményét. Az „összekötő szálak” a két hierarchia között irányítási és érdekérvényesítési utakat képeztek, az irányítási jogköröket a párt gyakorolta. A káderhatásköri listák működése az igazgatás pozícióstruktúrája mentén, a pártinstruktori rendszer az egyes államigazgatási szervek, az ágazatfelelősség az államigazgatási ágazatok, a pártfegyelem intézménye pedig az államigazgatásban dolgozó párttagok személyének szintjén fejtette ki hatását. A mindennapi működésben a két hierarchia egyetlen rendszerré (Csanádi fogalmával a pártállam „alapszövevényévé”) állt össze, ebben a párthierarchia teljes felügyeletet gyakorolt az államigazgatás felett.^[22]

[22] Csanádi, 1995, 25-40.

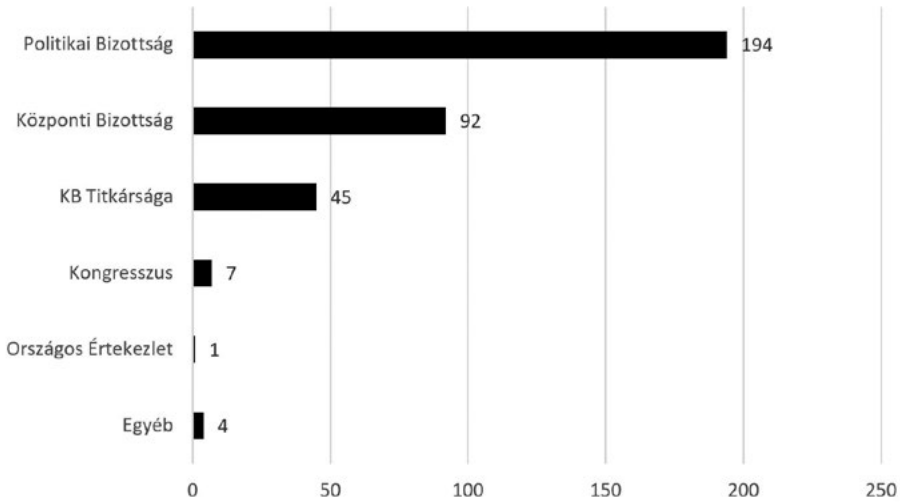
A pártállami rendszerről alkotott kép nem lehet teljes a két fő igazgatási hierarchiához hasonlóan formálisan önállóan, a gyakorlatban ezek alárendelt részeként működő tömegszervezeti hierarchia nélkül. A tömegszervezetek vezetői egyéb irányítási funkcióik vagy személyes jellemzőik révén betagozódtak a pártállam kettős hierarchiájába, a tömegszervezetek monopolisztikus szerveződése (egy nőszövetség, egy szakszervezet, egy ifjúsági szövetség, stb.) pedig hatósági szereppel is felruházta azokat – lásd például a Szakszervezetek Országos Tanácsa által kiadott szabályzatok tényleges jogforrás-jellegét.

Ebben a pártállami rendszerben, bár hivatalosan önálló jogforrásként nem jelentek meg, de komoly jelentőséggel bírtak a párt által kiadott párthatározatok. Sárközy Tamás megfogalmazásában a Politikai Bizottság „nem de iure, hanem de facto” kormányzati tevékenységet végzett.^[23] A párthatározatok a „demokratikus centralizmus” jegyében működve kötelező érvénnyel bírtak a pártszervekre, valamint a pártfegyelem révén az egyes pártszervek (és végső soron a párt teljes) tagságára nézve. „Miután a többség elfogadta a párthatározatot, annak pontos végrehajtása a pártélet feltétlen törvénye, amely kötelező minden párttagra nézve, bárhol dolgozik, és bármilyen tisztséget tölt be.” „Az olyan magatartást, amikor egy vezető nem hajtja végre a párthatározatot, a párt úgy ítéli meg, hogy az illető megpróbálja magát a pártkollektíva fölé helyezni, megsérti a pártélet normáit, visszaél a hatalommal.”^[24]

Párthatározatokat a párt vezető szervei, a pártkongresszus (illetve az országos értekezlet), a Központi Bizottság, a KB Politikai Bizottsága és Titkársága, keves alkalommal pedig egyéb szervek, 1957-ben a Szervező Bizottság és az Intéző Bizottság, egy esetben pedig a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága alkottak. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai című kiadványsorozat alapján 1956 és 1989 között összesen 343 párthatározat született, a párthatározatok több mint 50 százalékát a KB Politikai Bizottsága hozta. A PB mellett a Központi Bizottság és a Titkárság határozatalkotó szerepe említésre méltó, a pártkongresszusok és az egyéb irányító szervek a párthatározatok kevesebb, mint 5 százalékát adták ki.

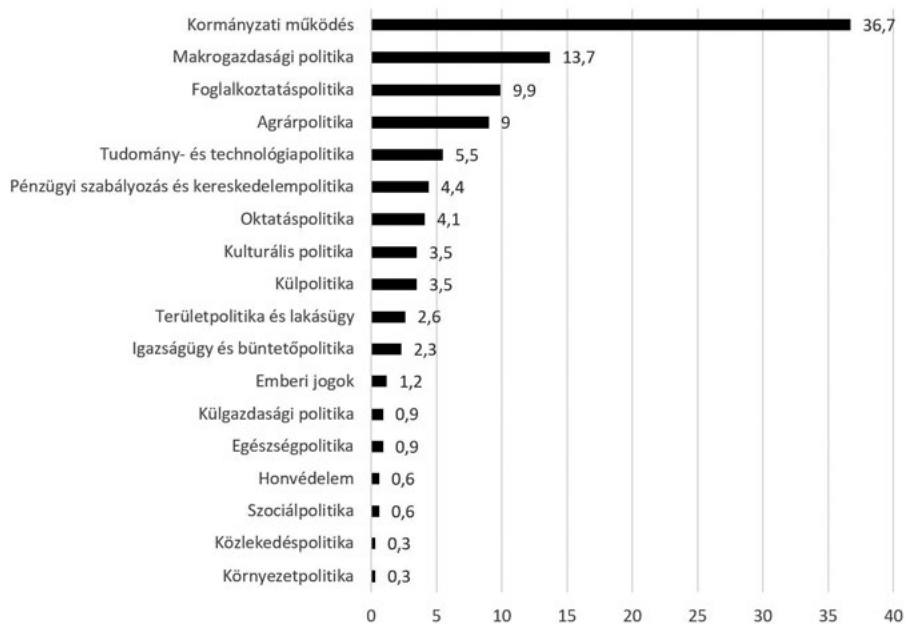
[23] Sárközy, 2012, 26.

[24] Balev, 1982, 41–42.

3. ábra: Az egyes pártszervek által kiadott párthatározatok száma
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

A párthatározatokat a CAP 20 közpolitikai kódja alapján kódolva jól látszik, hogy a párt irányító, határozatalkotó tevékenysége meglehetősen széleskörű volt – az energia-, a bevándorlás- és a földpolitikán kívül valamennyi főtopikra kiterjedt. A legtöbb párthatározat a „Kormányzati működés” témakörébe sorolható, ideértve a párt saját belső kormányzására, szabályozására vonatkozó határozatokat is. A kormányzati működés mögött a makrogazdasági politika, a foglalkoztatáspolitikai és az agrárpolitika következik – ebből már jól látható, hogy a pártirányítás a politikai folyamatokon túl legfőképp a gazdasági tervezésre, szabályozásra terjedt ki, és azt is megállapíthatjuk, hogy a párthatározatok és a jogszabályok esetében is ugyanaz a négy főtopik emelkedik ki.

4. ábra: A párttáborok megoszlása közpolitikai témák szerint (%)
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

	Makrogazdasági politika	Emberi jogok	Egészségpolitika	Agrárpolitika	Foglalkoztatáspolitikai	Oktatáspolitikai	Környezetpolitika	Közlekedéspolitikai	Igazságügy és büntetőpolitika	Szociálpolitika	Területpolitika és lakásügy	Pénzügyi szab. és kereskedelem	Honvédelem	Tudomány- és technológiapolitika	Külgazdasági politika	Külpolitika	Kormányzati működés	Kulturális politika
1957	7,4			11,1	11,1				3,7		3,7	7,4		7,4		3,7	37,0	7,4
1958		14,3		28,6													42,9	14,3
1959			8,3	33,3		8,3								8,3		8,3	33,3	
1960	16,7			33,3	16,7											33,3		
1961	50,0	25,0														25,0		
1962	20,0			20,0					20,0						20,0		20,0	
1963	33,3					33,3											33,3	
1964				10,0	10,0							10,0		10,0		10,0	50,0	
1965	12,5			25,0	12,5	12,5								25,0			12,5	
1966	12,5			25,0	12,5									25,0			25,0	

1967	25,0				12,5												25,0	25,0					
1968					12,5													25,0	62,5				
1969	20,0									10,0							10,0	10,0	50,0				
1970	10,0					10,0											10,0	10,0	50,0				
1971	28,6				35,7	7,1				7,1			7,1	7,1					7,1				
1972	15,4				7,7	7,7													61,5	7,7			
1973	18,2				18,2	9,1				9,1									36,4				
1974	16,7				25,0					8,3	8,3								33,3	8,3			
1975	13,3			13,3		13,3				6,7									46,7				
1976	7,1		7,1	28,6	14,3					14,3									7,1	21,4			
1977	5,9				17,6												5,9	11,8	5,9	41,2	11,8		
1978	13,3	6,7		6,7	6,7					6,7									13,3	6,7	40,0		
1979		7,7	7,7	7,7	38,5														7,7		30,8		
1980	27,3				9,1														9,1	9,1	45,5		
1981	14,3			7,1	7,1	7,1													7,1	7,1	42,9	7,1	
1982	25,0				12,5														12,5		12,5	12,5	12,5
1983	18,2					9,1				9,1									9,1	9,1		45,5	
1984	21,4			7,1	7,1	14,3													7,1			42,9	
1985	25,0				16,7															8,3		41,7	8,3
1986	20,0									10,0									10,0	20,0		40,0	
1987					33,3																		33,3
1988																							100,0
1989																				42,9		42,9	14,3
A teljes időszakban	13,7	1,2	0,9	9,0	9,9	4,1	0,3	0,3	2,3	0,6	2,6	4,4	0,6	5,5	0,9	3,5					36,7	3,5	

4. táblázat: Párthatározatok megoszlása közpolitikai témák szerint évenként (százalék)
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

XI. ÖSSZEGZÉS

Eredményeink egyértelműen igazolják azt a várakozásunkat, hogy poszttotaliter Kádár-rendszerben a döntések tematikus megoszlása elsődlegesen nem a közvélemény, hanem a hatalmában kevésbé korlátozott döntéshozó napirendjét tükrözte. A döntéshozók csak igen korlátozottan voltak tudatában annak,

hogy melyek a prioritást követelő, megoldandó társadalmi problémák, az egyes témák pártpolitikai érdekek mentén kerültek a közpolitika napirendjére.

Az egyes években megalkotott jogszabályok közpolitikai napirend mentén történő megoszlása jól mutatja az aktuális gazdasági-társadalmi folyamatok és az ezekhez kapcsolódó szabályozási szükségletek alakulását. Az 1950-es évek végének és az 1960-as évek első felének agrárpolitikai jogszabálydömpingjét követően 1968 (az új gazdasági mechanizmus bevezetése) után a makrogazdasági politikával foglalkozó szabályozások, majd 1970-től egyre inkább a foglalkoztatáspolitikai intézkedések kerülnek a fókuszba. Az 1980-as évek elején kibontakozó gazdasági válsággal ismét a makrogazdaságra helyeződik a hangsúly. Feltűnő a honvédelmi politikát érintő jogszabályok szinte teljes hiánya a korszakban – a terület jogszabályi irányítása alig jelent meg az államigazgatási szervek tevékenységi körében.

Egy-egy közpolitikai terület hangsúlyosságát jelzi az adott területhez kapcsolódó jogszabályok jogforrás-hierarchián belüli elhelyezkedése is. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a legmagasabb szinten szabályozott területek közé a makrogazdaság, az igazságügy és büntetéspolitika, valamint az operatív kormányzati működés tartozott. A skála másik végén, a legalacsonyabb szintű jogszabályokkal irányított területek között a környezetpolitikát, a földpolitikát és a kereskedelempolitikát találjuk; ide sorolhatnánk elviekben az energiapolitikát is, a terület irányítása azonban nagyrészt azon Országos Műszaki és Fejlesztési Bizottság hatáskörébe tartozott, amelynek a magyar politikai életben betöltött szerepével kapcsolatban még számos kérdés tisztázásra vár; mindenesetre az az eddigi kutatási eredmények alapján is látható, hogy az OMFB szerepét nem lehet a szervezet nemzetközi kapcsolatrendszerének és beágyazottságának figyelembevétele nélkül értelmezni.^[25]

Az Országgyűlés jogszabályalkotása az Elnöki Tanács és a Minisztertanács hasonló tevékenységéhez képest jelentéktelennek mondható, a legfontosabb közpolitikai területek közül az agrárpolitika, a foglalkoztatáspolitikai, a pénzügy- és kereskedelempolitika, és nagyrészt a makrogazdasági politika szabályozása is elsősorban miniszteri vagy minisztertanácsi rendeletekkel zajlott. Az önálló jogforrásnak nem minősülő párthatározatok szerepe egyértelműen megmutatja az állampárt dominanciáját, „iránykijelölő” tevékenységét, a pártnak a Kádár-korszakot (is) jellemző (Sárközy megfogalmazásában) de facto kormányzati tevékenységét.

[25] Ezzel kapcsolatban lásd Borvendég Zsuzsanna kutatásait és publikációit.

IRODALOM

- Ádám Antal (1971): Jogforrásaink főbb vonásai és problémái. In: *Állam és Igazgatás*. 1971/1. sz.
- Ádám Antal (1975): Jogalkotás, jogforrások és a jogszabályok kihirdetése. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1975/6. sz.
- Balev, Milko (1982): A párthatározat. In: *Béke és Szocializmus*. 1982/4. sz.
- Baumgartner, Frank R. – Jones, Bryan D. (2010): *Agendas and instability in American politics*. University of Chicago Press, Chicago. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199646135.013.35>.
- Czilczer György (1950): Jogszabályok, kötelező erejű határozatok közzététele. In: *Állam és Igazgatás*. 1950/1-12.
- Csanádi Mária (1995): *Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás*. T-Twins Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Fukker Valéria (2006): A pártoló tag – epizód a tsz-szervezések történetéből. In: *Archivnet*. 2006/2. sz. (Elérhető: https://www.archivnet.hu/politika/a_partolo_tag_epizod_a_tszszervezesek_tortenetebol.html. Letöltés ideje: 2022.07.20.)
- Kovács István (1966): Demokrácia és jogalkotás. In: *Állam és Igazgatás*. 1966.
- Ring Orsolya – Kiss László (2020): Agrárpolitikai kihívások és jogszabályalkotás a korai Kádár-korban. In: *Digitális Bölcsészlet*. 2020/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.31400/dh-hun.2020.3.1030>.
- Sári János (1975): Államtitkári rendelkezés. In: *Állam és Igazgatás*. 1975/7. sz.
- Sárközy Tamás (2012): *Magyarország kormányzása 1978–2012*. Park Kiadó, Budapest.
- Sebők Miklós (2018): A magyar Comparative Agendas Project módszertana. In: Boda Zsolt - Sebők Miklós (eds.): *A magyar közpolitikai napirend. Elméleti alapok, empirikus eredmények*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest.
- Valuch Tibor (2000): Agrárkérdések és a magyar falu 1956-57-ben. In: *Évkönyv VIII*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Varga Zsuzsanna (2012): Az agrárpiac rehabilitálása Magyarországon 1956 után. In: *Metszetek*. 2012/2-3. sz.

TAKÓ DALMA

A nemzetközi szerződések integritása^[1]

ABSTRACT

International treaties play a prominent role among the sources of international law. The study addresses the issue of integrity of international treaties, or more precisely, it deals with the following question: How is it possible to define the whole and uniform character of international treaties? The law of treaties provides several tools by which the parties of an international treaty can affect the content of the agreement. Using these tools, the parties can express their opinions and interests so that they are able to personalize the treaty within certain limits. This flexibility can produce a special result when a treaty has different content for certain parties than for others. This possibility necessarily raises the question how it is possible to describe the whole and uniform character of a treaty. The study creates a definition for the integrity of international treaties in order to answer this question. The expression of integrity has several meanings, one of which refers to the whole and uniform character. This meaning of integrity can be found in several sources, especially in the sources of academic literature, in the materials of the International Court of Justice and the International Law Commission, and the Vienna conventions regulating the law of treaties. Through an analysis of these sources, this study aims to reveal the content and the characteristics of the concept of integrity. The final section turns to an examination of the definition of integrity of international treaties.

Keywords: uniformity ■ unity ■ integrity ■ international law ■ international treaty

I. BEVEZETÉS

A nemzetközi jog forrásai között kitüntetett helyet foglalnak el a multilaterális nemzetközi szerződések, mely megállapodások a nemzetközi jog szinte minden területén jelen vannak. Ezek a szerződések kettőnél több, tetszőleges számú nemzetközi jogalany viszonyát képesek rendez-

[1] A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3-II-SZE-31 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

ni, mely tulajdonság a szerződések joga által nyújtott viszonylagos szabadságnak köszönhető. E szabadság abban nyilvánul meg, hogy a szerződésben résztvevő felek bizonyos korlátok között rugalmas mozgástérrel rendelkeznek a megállapodás tartalmának kialakítását és alkalmazását illetően. A nemzetközi szerződések joga a szerződő felek számára ugyanis számos lehetőséget biztosít arra nézve, hogy egy multilaterális megállapodás tartalmát befolyásolják, bizonyos keretek között saját képükre formálják, s ezáltal érvényre juttassák érdekeiket, kifejezzék álláspontjukat. E lehetőségek közé tartozik többek között a fenntartás, a nemzetközi szerződések módosítása, a szerződések bizonyos részes felek közötti megváltoztatása, az eltérő rendelkezések közötti választás lehetősége, az *à la carte* rendszerű szerződések, a szerződés valamely része kötelező hatályának elismerése, a szerződés részleges megszüntetése vagy felfüggesztése, a szerződésből való részleges kilépés, vagy a szerződés részleges érvénytelenségének megállapítása.

A fent említett lehetőségek között akad olyan, mely kizárólag egyoldalúan alkalmazható, olyan, amelyet több szerződő fél kizárólag együttesen valósíthat meg, és olyan is, melynek alkalmazására akár egyoldalúan, akár együttesen sor kerülhet. A felek számától függetlenül ugyanakkor egy közös jellemzője is van a fenti lehetőségeknek, nevezetesen, hogy alkalmazásuk esetén a szerződés egy vagy több szerződő félre más tartalommal vonatkozik, mint a többi szerződő félre. E tény szükségszerűen felveti a kérdést, hogy vajon milyen körülmények között és milyen feltételek esetén tekinthető egy nemzetközi szerződés egységes egésznek. E kérdést tovább gondolva pedig az is felmerül, hogy vajon miként lehet meghatározni a nemzetközi szerződés egységes, egész jellegét.

A tanulmány ez utóbbi kérdésre kíván választ adni, s ennek érdekében az egységes, egész jelleg kifejezésére az integritás fogalmát alkalmazza. E kifejezés többféle jelentéstartalma közül az egyik – az egységes, ép, egész jellegre utaló jelentéstartalom – a nemzetközi szerződésekkel összefüggésben is felmerül számos szakirodalmi forrásban, a hágai Nemzetközi Bíróság ítélkezési gyakorlatában, a Nemzetközi Jogi Bizottság anyagaiban, valamint a szerződések jogáról szóló nemzetközi egyezményekben. Az említett források nem mindegyike tartalmazza *expressis verbis* az integritás szót, azonban annak fent említett jelentéstartalma valamennyiben fellelhető.

A tanulmány célja, hogy a nemzetközi szerződések integritására nézve egy világos, gyakorlatban is jól alkalmazható definíciót alkosson, mely alapján a szerződő felek mozgástere, valamint a rendelkezésükre álló, korábban említett lehetőségek is jól értelmezhetővé válnak. E célból a tanulmány először sorra veszi a téma szempontjából releváns, fent említett forrásokat, s azok elemzése révén feltárja a nemzetközi szerződések integritásának jellemzőit, pontos tartalmát. Majd ennek birtokában, a tanulmány végén a nemzetközi szerződések integritásának fogalma is meghatározásra kerül.

II. AZ INTEGRITÁS KIFEJEZÉS LEHETSÉGES JELENTÉSTARTALMAI

Az integritás kifejezés igen sokféle jelentéstartalommal bírhat, attól függően, hogy alkalmazására milyen kontextusban kerül sor. Az *Online Etymology Dictionary* szerint az integritás kifejezés a latin *integer* szóból képezve kvantitatív és kvalitatív értelemben is használatos.^[2] Előbbi esetben a kifejezés az alábbi szavak megfelelőjeként alkalmazható: csorbítatlan, károsítatlan, érintetlen, ép, sértetlen, teljes, egységes, egész. Kvalitatív értelemben, egyfajta morális érték kifejezéseiként pedig az őszinteség, a tisztesség, a becsületesség, a megvesztegethetetlenség, a romlatlanság, megbízhatóság és a feddhetetlenség szinonimája.^[3]

Az *integer* kifejezés e kétféle jelentése olvasható a Magyar Jogi Lexikonban is, mely szerint a római jogi forrásokban az *in integrum restitutio* képében a korábbi, változatlan állapot megfelelőjeként jelent meg, továbbá a büntetlen előéletű, jó hírnévnek örvendő személyek leírására szolgált. A lexikon továbbá kitér az *integer* szóból képzett integritás kifejezésre is, mely a dokumentum szerint egyrészt a sértetlen állapot, másrészt a tisztesség, becsületesség szinonimája.^[4]

Az integritás kifejezés fent említett jelentéstartalmai a nemzetközi jogban is használatosak. A nemzetközi jogban az integritás kifejezés személyi vonatkozásban olyan értékelvű viselkedést jelent, amelynek jellemzője a feddhetetlenség, a romlatlanság, az erényesség és a megvesztegethetetlenség. Az integritás kifejezés e jelentéstartalma például az Egyesült Nemzetek Alapokmányában is olvasható. A dokumentum 101. cikkének angol szövege az ENSZ fellelkesítők kiválasztásánál és az alkalmazási feltételek megállapításánál egyik feltételként az *integrity*-t határozza meg,^[5] mely a hiteles magyar fordítás alapján az „erkölcsi feddhetetlenség legmagasabb fokának”^[6] meglétét takarja. Ezen felül a személyi, pszichikai és morális integritás a Nemzetközi Jogi Bizottság anyagaiban is megjelenik, s a helyes, szabálykövető, erkölcsös magatartás szinonimájaként szolgál.^[7] Az integritás követelménye továbbá a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumában is megtalálható, mely dokumentum szerint e kritériumnak a bírák kiválasztásánál, valamint az alkalmazottak foglalkoztatása során is érvényesülnie kell.^[8]

[2] Online Etymology Dictionary – ‘integer’.

[3] Online Etymology Dictionary – ‘integrity’.

[4] Márkus, 1903, 348.

[5] Charter of the United Nations, Article 101 (3).

[6] Egyesült Nemzetek Alapokmánya, 101. cikk (3) bekezdés. Kihirdette az 1956. évi I. törvény.

[7] Report of the International Law Commission (a továbbiakban: ILC), 48 UN GAOR, Supp. No. 10 (A/48/10), 16., 56.

[8] Rome Statute of the International Criminal Court, Article 36 (3) (a), Article 44 (2). Érdekesként megemlíthető továbbá, hogy a hágai Nemzetközi Bíróság Statútuma expressis verbis nem tartalmazza az integritás kifejezést, helyette azt rögzíti, hogy a testület bírját a nagy erkölcsi tekintélynek örvendő személyek közül kell választani. Ld. Nemzetközi Bíróság Statútuma, 2. cikk. Kihirdette az 1956. évi I. törvény.

Az integritás kifejezés a nemzetközi jogban területi vonatkozásban is használatos, említésére több dokumentumban is sor kerül az államterülettel összefüggésben. E jelentésében az integritás az államterület épségét, sérthetetlenségét hivatott kifejezni,^[9] melynek tiszteletben tartásának és megőrzésének kötelezettsége már a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában is szerepelt.^[10] A területi integritás kifejezés megjelenik továbbá az Egyesült Nemzetek Alapokmányában is, melynek angol szövege az erőszak tilalma kapcsán, az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében tartalmazza a *territorial integrity* kifejezést.^[11] Az Alapokmányt kihirdető 1956. évi I. törvény a kifejezés fordításaként a területi épség szókapcsolatot használja, utalva az integritás kifejezés sérthetetlenséghez kapcsolódó jelentés tartalmára.^[12] Az integritás államterületre vetített fogalma ezen felül jelen van többek között a Nemzetközi Jogi Bizottság anyagaiban is, ahol a kifejezés szintén az erőszak tilalmával kapcsolatban olvasható, s az államterület egységének, sérthetetlenségének kifejezésére szolgál.^[13]

A fentieknek kívül az integritás a nemzetközi jogban az egyén egyik jogilag védendő attribútumaként is fellelhető az emberi jogok és a nemzetközi humanitárius jog területén. Az integritás e jelentés tartalma megjelenik többek között a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló 2006. évi New York-i egyezmény 17. cikkében, mely szerint „Minden fogyatékossgal élő személynek másokkal azonos alapon joga van fizikai és mentális integritásának tiszteletben tartására.”^[14] A fizikai és mentális egészség és integritás ezen felül a háború áldozatainak védelmére vonatkozó 1949. évi genfi egyezményekhez kapcsolódó I. és II. kiegészítő jegyzőkönyv angol szövegében is olvasható. A jegyzőkönyvek hiteles magyar szövege a *physical or mental health and integrity* kifejezés fordításaként a testi vagy szellemi egészség és épség szókapcsolatokat tartalmazza.^[15]

Látható, hogy az integritás kifejezés többféle értelemben is fellelhető a nemzetközi jogban, azonban a tanulmány célja a kifejezés nemzetközi szerződésekre vetített fogalmának meghatározása. Ezzel kapcsolatban az eddigiek alapján megállapítható, hogy az integritás ismertett jelentés tartalmai közül a nemzetközi szerződések esetében az egységességre, teljességre, épségre és sértetlenségre utaló jelentés tartalom merülhet fel. Ahhoz azonban, hogy a nemzetközi szerződések integritása pontos definícióval meghatározható legyen, többféle

[9] Hensel – Allison – Khanani, 2009, 120-123.

[10] Covenant of the League of Nations, Article 10.

[11] Charter of the United Nations, Article 2 (4).

[12] Egyesült Nemzetek Alapokmánya, 2. cikk (4) bekezdés.

[13] Report of the ILC, 49 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/49/10), 147.

[14] Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló 2006. évi New York-i egyezmény, 17. cikk. Kihirdette a 2007. évi XCII. törvény.

[15] Az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló I. jegyzőkönyv, 11. cikk (1) és (4) bek., valamint az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló II. jegyzőkönyv, 5. cikk (2) bek. e) pont. Mindkét jegyzőkönyvet kihirdette az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.

forrás vizsgálatára van szükség. Mindenekelőtt szemügyre kell venni a Nemzetközi Jogi Bizottság anyagait, a hágai Nemzetközi Bíróság esetjogát, továbbá a szerződések jogához kapcsolódó 1969., 1978. és 1986. évi bécsi egyezmények (a továbbiakban: bécsi egyezmények) rendelkezéseit.

III. AZ INTEGRITÁS KIFEJEZÉS A NEMZETKÖZI JOGI BIZOTTSÁG ANYAGAIBAN ÉS A HÁGAI NEMZETKÖZI BÍRÓSÁG ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATÁBAN

A Nemzetközi Jogi Bizottság, valamint a Nemzetközi Bíróság anyagaiban az integritás kifejezés nem önmagában fordul elő, hanem jelzős szókapcsolat formájában, abszolút integritásként.

A nemzetközi szerződések abszolút integritása egészen a XX. század közepéig a nemzetközi szerződések jogának domináns princípiumaként érvényesült.^[16] Az elv értelmében a szerződéskötési tárgyalások során a feleknek teljes mértékben egységes szöveget kellett kidolgozniuk és elfogadniuk, vagyis minden kérdésben egyetértésre kellett jutniuk.^[17] A szerződés abszolút integritását az egyhangúság elve biztosította, mely szerint a szerződés kidolgozása során bármely szerződéssel kapcsolatos döntést csak az összes fél egyhangú szavazatával lehetett elfogadni.^[18] Azaz, az elv célja a nemzetközi szerződések rendelkezéseinek megbonthatatlan egységként történő kezelése volt.^[19]

Arra az esetre, ha a szerződéskötési folyamat lezárultát követően merült fel a felek részéről változtatási igény, szintén az egyhangúság elve volt irányadó.^[20] Ily módon a szerződés egységének megőrzése nem csupán a szerződéskötés során, hanem azt követően is biztosítva volt.^[21] Az abszolút integritásnak és az egyhangúság elvének köszönhetően a szerződés teljes egészében, ugyanolyan tartalommal vonatkozott minden félre, akik ezáltal ugyanolyan szerződéses jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek.^[22]

A nemzetközi szerződések abszolút integritása, valamint az egyhangúság elve tükröződött a Nemzetek Szövetségének gyakorlatában is. A szervezet Tanácsa 1927. június 17-én elfogadott jelentésében kifejezetten állást foglalt az abszolút integritás elve, valamint az egyhangúság követelménye mellett.^[23] A Nemzetek Szövetségének gyakorlatát kezdetben az Egyesült Nemzetek Szer-

[16] Anderson, 2001, 9.

[17] Walter, 2012a, 242.

[18] Klabbers, 2013, 68-69.

[19] Bokorné, 1960, 69-71.

[20] Swaine, 2006, 311.

[21] United Nations Conference on the Law of Treaties, First Session, Vienna, 26 March – 24 May 1968 (A/CONF.39/11), 113.

[22] Devidal, 2003, 9-19., 104.

[23] Bényi, 1969, 144-150.

vezete is követte, mely főként a Közgyűlés által 1947-ben létrehozott segédszerv, a Nemzetközi Jogi Bizottság gyakorlatában volt megfigyelhető: a testület eleinte szintén az abszolút integritás elve mellett foglalt állást.^[24]

Más volt a helyzet a Nemzetközi Bíróság esetében, mely szervtől az ENSZ Közgyűlése 1950-ben tanácsadó véleményt kért a népirtás büntetvények megelőzése és megbüntetése tárgyában hozott 1948. évi egyezményrel összefüggésben (a továbbiakban: genocídium egyezmény).^[25] A tanácsadó vélemény iránti kérelem a genocídium egyezményhez fűzött fenntartásokhoz kapcsolódott, mellyel összefüggésben a Bíróság általános megállapításokat is tett a nemzetközi szerződések integritására vonatkozóan. 1951. május 18-án kiadott tanácsadó véleményében a Bíróság az egyezmény abszolút integritásának megőrzését szolgáló koncepciót elvetette, kimondva, hogy az nem vált nemzetközi jogi szabállyá.^[26]

A testület azt is rögzítette véleményében, hogy álláspontja szerint a szerződések abszolút integritása nem áttörhetetlen.^[27] Éppen ellenkezőleg, a Bíróság szerint bizonyos körülmények egyenesen megkövetelik, hogy az abszolút integritás merev nézetét rugalmasabb rendszer váltsa fel.^[28] E körülmények között említhető az ENSZ univerzális jellege, valamint az a tény, hogy a genocídium egyezmény humanitárius célokat szolgál, melyből a fakadóan fontos cél a minél szélesebb részesi kör elérése.^[29] Mindezeket felül a Bíróság szerint az is az abszolút integritás áttörése mellett szól, hogy a II. világháborút követő években a nemzetközi szerződésekhez egyre több fenntartást fűztek, mely arra enged következtetni, hogy egyre nagyobb igény mutatkozik a résztvevők egyéni érdekeinek kifejezését szolgáló eszközök iránt.^[30]

E mérőföldkőnek tekinthető véleményében a Nemzetközi Bíróság kifejtette, hogy a széleskörű részvételre, valamint az integritás abszolút megőrzésére irányuló célkitűzés együttesen és egyszerre nem valósítható meg teljeskörűen.^[31] A két elv ugyanis olyan kölcsönös kapcsolatban áll, mely alapján egyik csak a másik kárára érvényesülhet.^[32] Az abszolút integritás megőrzése, a teljes egyhangúság elérése csak kisebb számú fél esetén valósítható meg, széleskörű részvétel esetén garantálása szinte lehetetlen.^[33] A széleskörű részvétel biztosítása érdekében szükségszerűen áttörésre kerül a szerződés integritása, hiszen nagyszámú fél szükségszerűen igényli bizonyos rendelkezések egyeniesítését, saját érdekek érvényesítését.^[34]

[24] Report of the ILC, 6 UN GAOR, Supp. No. 9. (A/1858), 2-8. o. Haraszi, 1969, 627.

[25] A Közgyűlés 1950. november 16-án meghozott határozatával kért tanácsadó véleményt a Nemzetközi Bíróságtól. G. A. Res. 478 (V), 5 UN GAOR, Supp. No. 20 (A/1775), 74.

[26] Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion, 1951, 10-11., 13-15.

[27] Pellet, 2013a, 333.

[28] Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion, 1951, 10-11. Cannizarro, 2014, 27.

[29] Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion, 1951, 10. Shaw, 2003, 919.

[30] Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion, 1951, 10-11., 13-15.

[31] Redgwell, 1993, 247.

[32] Anderson, 2001, 1.

[33] Cali, 2010, 108-110.

[34] Report of the ILC, 21 UN GAOR, Supp. No. 9. (A/6309/Rev.1), 205-206.

A Bíróság úgy vélte, hogy a nemzetközi szerződések univerzális jellegének garantálása céljából indokolt az abszolút integritás védelmének bizonyos mértékű áttörése.^[35] E logika azt mutatja, hogy a Bíróság a szerződés rendelkezéseinek egységénél előbbre valónak tekintette a széleskörű részvétel biztosítását.^[36] Ugyanakkor a testület tisztában volt az integritás jelentőségével és elvi értékével is,^[37] ezért véleményében azt is rögzítette, hogy az elv áttörése véleménye szerint csak korlátok között valósulhat meg.^[38] Erre utal, hogy a tanácsadó véleményben a testület rögzített egy minimumszabályt, mely a széleskörű részvétel elve mellett is biztosítja a szerződés egy részének érintetlenségét. E minimumszabályként a Bíróság a szerződés tárgyának és céljának tiszteletben tartását határozta meg, jelezve, hogy e követelmény semmiféle célkitűzés, még az univerzalitás elérése érdekében sem áldozható fel.^[39]

A Bíróság tehát szakított azzal a nézettel, hogy a szerződés egysége, tartalma, azaz a doktrína integritása minden esetben abszolút védelmet élvezzen, s ehelyett egyfajta egyensúlyt kívánt teremteni a széleskörű részvétel elve, valamint a szerződés integritásának elve között.^[40] A Bíróság ily módon nem adta fel teljes mértékben a szerződés egységben tartásának követelményét,^[41] azonban azt nem abszolút mértékben, minden rendelkezésre kiterjedően kívánta védeni, hanem rugalmas szabályok segítségével csupán szűkebb körben, a szerződés tárgyára és céljára vetítve.^[42]

A Bíróság tanácsadó véleményében foglaltakat a nemzetközi közvélemény eleinte nem fogadta kitörő lelkesedéssel. A véleményt sok kritika érte az államok részéről arra hivatkozással, hogy aláássa a nemzetközi szerződések integritását, s ezzel a megállapodások stabilitását, eredményességét.^[43] A Bíróság álláspontját kezdetben a Nemzetközi Jogi Bizottság sem fogadta el, sőt kimondta, hogy a fenntartásokra nézve a szerződés tárgyával és céljával való összeegyeztethetőség kritériuma véleménye szerint nem alkalmazható a nemzetközi szerződésekre általánosságban.^[44]

A Bizottság ekkori véleménye az volt, hogy vannak olyan szerződések, melyeknél az integritás abszolút védelme fontosabb, mint az univerzalitás. A testület szerint olyan normaalkotó szerződéseknel lehet erről szó, melyeknél a felek közötti egyenlőség és kölcsönösség kiemelten fontos, ugyanis a résztvevők az-

[35] Hogg, 1959, 420-421.

[36] Koray, 1992, 460.

[37] Bunn-Livingstone, 2002, 128.

[38] Prost, 2012, 37.

[39] Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion, 1951, 24. Redgwell, 1993, 249-251.

[40] Pellet, 2011, 420-421.

[41] Gowlland-Debbas, 1998, 101.

[42] Nixon – Rogers, 1972, 431-432.

[43] Comments by Governments on the Draft Articles on the Law of Treaties Drawn up by the Commission at its Fourteenth, Fifteenth and Sixteenth Session (A/CN.4/182 and Corr.1&2 and Add.1, 2/Rev.1 & 3), 282.

[44] Yearbook of the International Law Commission, 1951, vol. 2, 128.

zal a feltétellel korlátozzák saját szabadságukat, hogy ezt a többi fél is ugyanígy megteszi. A Bizottság úgy vélte, hogy a Bíróság tanácsadó véleményében foglaltak lehetőséget adnak arra, hogy a szerződések az egyes felekre más és más tartalommal vonatkozzanak, ez pedig nem megengedhető.^[45]

A Bizottság álláspontja azonban idővel megváltozott, s az integritás abszolút megőrzése felől egyre inkább a Bíróság által is képviselt rugalmasság elvének irányába mozdult el. Ez a tendencia jól lekövethető a Bizottságban a szerződések joga témakörében kijelölt különleges jelentéstevők álláspontjának áttekintése révén is. 1950-ben az akkori jelentéstevő, James L. Brierly még egyértelműen az abszolút integritást biztosító egyhangúság elvét támogatta.^[46] 1953-ben Sir Hersch Lauterpacht, valamint 1956-ban Sir Gerald Fitzmaurice köztes álláspontot képviseltek, ugyanis alapvetően mindketten az egyhangúság elvét hangsúlyozták, azonban már bizonyos eltéréseket is javasoltak a rugalmasság irányába.^[47]

A rugalmasság elvének fokozatos térnyerése a szakirodalomban is nyomon követhető volt. 1960-ban Bokorné Szegő Hanna például kifejtette, hogy bár a nemzetközi szerződések esetében kétségtelenül az szolgálná a nemzetközi szabályozás maximális biztonságát, ha a felek között minden részletkérdésben teljes lenne az egyetértés, és ha a szerződések rendelkezései a maguk egészében, integránsan kötnék a feleket, azonban e követelmény fenntartása szinte lehetetlen. A szerző szerint ugyanis a nemzetközi jog fejlődése következtében a nemzetközi jog művelőinek szembe kell nézniük azzal, hogy nagyszámú résztvevő álláspontjának összehangolása összehasonlíthatatlanul nehezebb, mint két fél akaratának egyeztetése. A békés együttélés céljából azonban szükséges, hogy a különböző társadalmi és gazdasági rendszerhez tartozó államok – eltérő álláspontjaik ellenére – közös nevezőre jussanak, s államközi kapcsolataikat szerződések formájában rendezzék. Bokorné Szegő Hanna ezáltal egyértelműen a nemzetközi jog univerzalizálásának eszméje mellett foglalt állást, kifejtve, hogy bár az abszolút integritás elvével, illetve az egyhangú hozzájárulás szabályával való szakítás még korántsem teljes, azonban a nemzetközi jog fejlődése egyértelműen ebbe az irányba halad.^[48]

A Nemzetközi Jogi Bizottságban a széleskörűség és a rugalmasság elve Sir Humphrey Waldock munkássága révén vált uralkodóvá, aki 1962-es jelentésében a különleges jelentéstevők közül elsőként vetette el az egyhangúság elvét.^[49] A jelentéstevő azzal érvelt, hogy az abszolút integritás áttörése előnyösebb annál, minthogy bizonyos felek a szerződésen kívül maradnak, s egyáltalán nem válnak annak részesévé. Ennek okán Waldock egy rugalmas, de a szerződés tárgyát és célját is figyelembe vevő rendszert kívánt létrehozni.^[50]

[45] Yearbook of the International Law Commission, 1951, vol. 2, 128.

[46] Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. 2., 381.

[47] Redgwell, 1993, 253.

[48] Bokorné, 1960, 69-71.

[49] First Report on the Law of Treaties by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur (A/CN.4/144 and Add.1). Redgwell, 1993, 253.

[50] Walter, 2012b, 289.

Mindennek köszönhetően az 1960-as évek elejére a Nemzetközi Jogi Bizottság a nemzetközi szerződések abszolút integritása helyett a széleskörű részvételt biztosító rugalmassági elv érvényre juttatására törekedett.^[51] A szerv felismerte a széleskörű részvétel elvének nemzetközi közösségben betöltött jelentőségét, és azt is, hogy egy teljes egyhangúságot megkövetelő, tisztán kontraktuális teória többé már nem alkalmazható.^[52] A Bizottság a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmények kimunkálása során már egyértelműen ezen új álláspont és felismerés szerint járt el, így az egyezmények rendelkezései is ennek megfelelően kerültek megszüvegezésre.

Mindennek fényében az integritás nemzetközi szerződésekre vetített fogalmának megalkotásához elengedhetetlen a szerződések jogának témaköréhez kapcsolódó 1969., 1978. és 1986. évi bécsi egyezmények elemzése is, különös tekintettel arra, hogy azok mely rendelkezései és milyen jelentéstartalommal foglalkoznak az integritás kérdésével.

IV. AZ INTEGRITÁS KIFEJEZÉS A SZERZŐDÉSEK JOGÁHOZ KAPCSOLÓDÓ 1969., 1978. ÉS 1986. ÉVI BÉCSI EGYZEMÉNYBEN

A szerződések jogát szabályozó három legfontosabb egyezmény az államok közötti nemzetközi szerződésekre vonatkozó 1969. évi bécsi egyezmény; az államok és nemzetközi szervezetek közötti, valamint kizárólag nemzetközi szervezetek közötti szerződésekre vonatkozó 1986. évi bécsi egyezmény; továbbá a nemzetközi szerződésekből való államutódlásról szóló 1978. évi bécsi egyezmény. Az egyezmények konkrét rendelkezéseinek bemutatása előtt előjáróban szükséges leszögezni, hogy az integritás kifejezést *expressis verbis* egyik említett dokumentum sem tartalmazza a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatban.^[53] Vannak azonban más kifejezések, melyek az integritás jelentéstartalmára utalnak, s ezáltal segítséget nyújthatnak a fogalom pontos tartalmának feltárásában. E kifejezések az alábbiak: „szerződés mint egész”, „egész szerződés”, „a szerződés egésze”, „a szerződés teljeskörű alkalmazása”. E kifejezések az 1969. és 1986. évi bécsi egyezményekben ugyanazon cikkekben, nevezetesen a 20., 41. és 44. cikkekben kerülnek elő. Mivel a két egyezmény említett rendelkezései az érintett alanyok közötti különbségektől eltekintve ugyanazt tartalmazzák,^[54] ezért az alábbiakban az 1969. évi egyezmény (a továbbiakban: bécsi egyezmény) releváns rendelkezéseinek bemutatására kerül sor.

[51] Bradley – Goldsmith, 2000, 432.

[52] Pellet, 2013b, 1061–1097., 1078.

[53] A szerződésekben való államutódlásról szóló 1978. évi bécsi egyezmény angol szövege az integritás kifejezést az államterülettel összefüggésben, territorial integrity szókapcsolatként tartalmazza. Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, 1978, Preamble.

[54] Aust, 2007, 8.

A bécsi egyezmény 20. cikk (2) bekezdése az alábbi szöveget tartalmazza: „Amennyiben a tárgyaló államok korlátozott számából és a szerződés tárgyából és céljából az tűnik ki, hogy a szerződés valamennyi részes fél közötti teljes körű alkalmazása minden egyes részes fél számára lényeges előfeltétele a szerződés reá nézve kötelező hatálya elismerésének, a fenntartáshoz az szükséges, hogy azt valamennyi részes fél elfogadja.”^[55] A rendelkezés alapján tehát vannak olyan szerződések, melyek esetében a szerződésnek teljes egészében kell vonatkoznia minden félre.^[56] Bár a cikk szó szerint nem mondja ki, valójában arról van szó, hogy e szerződések esetében a szerződés abszolút integritásának megőrzése elengedhetetlen követelmény.^[57] E szerződések a plurilaterális szerződések, mely megállapodások speciális tárgyak vagy területi hatályuk miatt csak szűkebb körben, meghatározott államok számára állnak nyitva. E szűkebb jelleg miatt a felek kötelezettségei olyan szorosan függenek egymástól, hogy a szerződésnek minden félre ugyanolyan tartalommal kell vonatkoznia.^[58] Ebből következik a bécsi egyezményben említett egyhangúsági követelmény is, nevezetesen, hogy a fenntartásokat minden félnek el kell fogadnia.^[59] Azaz a plurilaterális szerződéseknel az elsődleges szempont a szerződés egységének, integritásának megőrzése, s nem merül fel a széleskörű részvétel biztosításának igénye.^[60]

Az integritás szempontjából jelentőséggel bír a bécsi egyezmény 20. cikk (3) bekezdése is, mely a nemzetközi szervezetek alapító szerződésői esetében a fenntartások elfogadását főszabály szerint az illetékes szerv elfogadásához köti.^[61] Mindebből az következik, hogy az integritás megőrzése e szerződéseknel is elengedhetetlen, s ennek biztosítására külön szerv döntésének előírása is indokolt.^[62]

A bécsi egyezmény ugyan nem tér ki rá, de az abszolút integritás követelménye a kétoldalú szerződések esetében is érvényesül, a feleknek e megállapodásoknál egyértelműen minden kérdésben megállapodásra kell jutniuk egymással. Ha a felek közötti teljes egyetértés nincs meg, akkor a megállapodás létre sem jön, ha pedig utóbb merül fel valamilyen áthidalhatatlan véleménykülönbség, akkor az akár a szerződés megszűnéséhez is vezethet. Ebből következően kétoldalú szerződések esetében is igaz, hogy amennyiben az egyik fél kizárni, vagy

[55] A szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény (a továbbiakban: bécsi egyezmény), 20. cikk (2) bek. Kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet.

[56] Aust, 2010, 67.

[57] Az integritás kifejezés a hiteles magyar fordítás szövegében nem olvasható, az egyezmény francia szövegében viszont igen: „l’application du traité dans son intégralité entre toutes les parties”. A kifejezést az angol szöveg sem tartalmazza, helyette a szerződés egészésként történő alkalmazására utal: „application of the treaty in its entirety between all the parties”.

[58] Villiger, 2009, 284.

[59] Report of the ILC, 65 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/65/10). 121-122.

[60] Tenth Report on Reservations to Treaties by Mr. Alain Pellet, Special Rapporteur (A/CN.4/558 and Add.1-2), 149.

[61] Aust, 2010, 67.

[62] Scheinin, 2005, 8.

módosítani kíván egy vagy több rendelkezést, az mindenképpen a másik fél elfogadását igényli.^[63]

Az integritás szempontjából a bécsi egyezmény következő releváns cikke a 41. cikk, melynek tárgyát a többoldalú szerződéseknek csak bizonyos részes felek közötti megváltoztatásáról szóló megállapodások képezik.^[64] A cikk szerint a többoldalú szerződésben részes két vagy több fél a szerződésnek csak közöttük történő megváltoztatásáról szóló megállapodást akkor köthet, ha a szerződés ilyen megváltoztatás lehetőségét előírányozza; vagy a kérdéses megváltoztatást a szerződés nem tiltja meg, és az nem érinti a többi részes félnek a szerződésből fakadó jogai gyakorlását vagy kötelezettségei teljesítését; illetve nem vonatkozik olyan rendelkezésre, amelytől való eltérés összeegyeztethetetlen a szerződés mint egész tárgyának és céljának eredményes megvalósulásával.^[65] Ez a rendelkezés tehát arra törekszik, hogy a szerződő felek ne köthessenek korlátok nélkül pusztán néhányuk közötti megállapodást.^[66] Bár a cikk ehelyütt sem mondja ki, de az *inter se* megállapodások korlátok közé szorítása szintén a szerződés integritását szolgálja. Érdeemes ugyanakkor leszögezni, hogy a cikk nem biztosít abszolút védelmet, pusztán bizonyos korlátokat állít fel az integritás megőrzése érdekében.

Az integritás szempontjából különösen fontos a bécsi egyezmény 44. cikke, mely a szerződéses rendelkezések szétválaszthatóságának kérdését rendezi. A cikk értelmében az érvénytelenség, felfüggesztés, kilépés és megszüntetés főszabály szerint csak a szerződés egészére vonatkozhat és csak kivételes esetben kerülhet sor a megállapodás rendelkezéseinek szétválasztására.^[67] Vagyis főszabályként érvényesül a szerződés egységének megőrzése,^[68] mely csak kivételes szabályok mellett adható fel.^[69] E kivételes esetek közé az alábbiak tartoznak:^[70] ha az ok csak bizonyos egyedi rendelkezéseket érint, és az említett rendelkezések alkalmazásuk szempontjából elválaszthatók a szerződés többi részétől; a szerződésből kitűnik, vagy egyébként megállapítható, hogy ezeknek a rendelkezéseknek az elfogadása nem volt alapvető tényező a másik, illetve a többi részes félnél annak elismerésében, hogy a szerződés reá, illetve reájuk nézve kötelező hatállyal bír, valamint a szerződés megmaradó részének folytatólagos teljesítése nem lenne igazságtalan.^[71]

[63] Walter, 2012a, 241.

[64] A bécsi egyezmény szövege a szerződő felek egy részének közreműködésével kötött, úgynevezett *inter se* megállapodásokra a megváltoztatás (az egyezmény angol szövege szerint *modification*), míg a valamennyi szerződő fél bevonására irányuló változtatásokra a módosítás (az egyezmény angol szövege szerint *amendment*) kifejezést használja. Bécsi egyezmény, 39-41. cikk.

[65] E tekintetben az egyezmény angol szövege szintén nem az integritás kifejezést használja, hanem a „*treaty as a whole*” szókapcsolatot. Ld. Bécsi egyezmény, 41. cikk.

[66] Brunnée, 2020, 337.

[67] Bécsi egyezmény, 44. cikk.

[68] Draft Articles on the Law of Treaties (A/CN.4/190), 238.

[69] Villiger, 2009, 564.

[70] Report of the ILC, 21 UN GAOR Supp. No. 9. (A/6309/Rev.1), 238.

[71] Bécsi egyezmény, 44. cikk (3) bek.

Megtévesztés vagy valamely állam képviselőjének megvesztegetése esetén az egyezmény kifejezetten lehetőséget teremt arra, hogy az érintett állam ezen okokra akár a szerződés egésze, akár csak egyedi rendelkezések tekintetében hivatkozzon, azonban a fenti feltételeket ebben az esetben is tiszteletben kell tartani.^[72] A bécsi egyezmény továbbá olyan eseteket is megkülönböztet, amikor a szerződés egységének megőrzése abszolút követelmény.^[73] Ilyen eset valamely állam képviselőjének kényszerítése, valamely állam kényszerítése fenyegetés vagy erőszak alkalmazásával, valamint az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaiba ütköző szerződések.^[74] Ezen esetekben a szerződés rendelkezéseinek szétválasztása tilos, vagyis az érvénytelenség csak az egész szerződésre vonatkozhat. Ennek oka, hogy a szóban forgó rendelkezés olyan súlyos érvénytelenségi eseteket érint, melyeknél az egész nemzetközi közösség érdeke, hogy a szerződés teljes valójában érvénytelenné váljon.^[75]

Az integritás kifejezés e cikkben sem jelenik meg szó szerint, azonban a rendelkezésből jól látható a szerződés egységének megőrzésére irányuló szándék, s az egységes jelleg áttörésének korlátok közé szorítása. Az integritás védelme a (2), (3) és (4) bekezdések esetében szűkebb körben valósul meg, ugyanis ezen esetekben bizonyos feltételek figyelembevételével lehetőség van a rendelkezések szétválasztására. Az (5) bekezdés azonban a szerződés egységének abszolút védelmét írja elő, mely kimondatlanul is a szerződés integritására utal.

A szerződésekben való államutódlásról szóló 1978. év bécsi egyezmény *expressis verbis* szintén nem tartalmazza az integritás kifejezést a nemzetközi szerződésekre vonatkozóan, azonban bizonyos rendelkezéseiből következtetések vonhatóak le a fogalomra nézve. Ebből a szempontból az egyezmény plurilaterális szerződésekre vonatkozó rendelkezései érdemelnek figyelmet, melyek a szerződést érintő bármely kérdés – ideértve a szerződésben való részvétel, valamint a szerződés ideiglenes alkalmazásának kérdését – esetén az összes fél egyhangú hozzájárulását írják elő.^[76] E rendelkezések alapját szintén az e megállapodásoknál elengedhetetlen követelménynek számító abszolút integritás képezi, melynek értelmében a szerződésnek minden félre nézve, ugyanolyan tartalommal kell vonatkoznia.

Az ismertetett rendelkezések alapján jól látható, hogy a bécsi egyezmények cikkei az integritást tekintve három kategóriába sorolhatóak. Bizonyos cikkek a nemzetközi szerződések integritását abszolút védelemben részesítik,^[77] vagyis a szerződés egységének teljes megőrzését célozzák.^[78] Ez a kivételes, a

[72] Bécsi egyezmény, 44. cikk (4) bek.

[73] Odendahl, 2012, 754-762.

[74] Bécsi egyezmény, 44. cikk (5) bek.

[75] Odendahl, 2012, 754-762.

[76] A szerződésekben való államutódlásról szóló 1978. évi bécsi egyezmény 17. cikk (3) bek, 18. cikk (4) bek, 19. cikk (4) bek, 27. cikk (2) és (4) bek, 29. cikk (1) bek. b) pont, 32. cikk (4) és (5) bek. b) pont, 33. cikk (3) és (4) bek. b) pont, 36. cikk (4) bek, 37. cikk (3) bek.

[77] Report of the ILC, 66 UN GAOR, Supp. No. 10 (A/66/10), 50.

[78] Second Report on Reservations to Treaties, by Mr. Alain Pellet, Special Rapporteur (A/CN.4/477 & Corr.1 & 2 and Add.1 & Corr.1-4), 62-64.

szerződés minden rendelkezésére kiterjedő védelem elsősorban a plurilaterális szerződések, valamint a nemzetközi szervezetek alapító szerződésai tekintetében merül fel.^[79] Ezekben az esetekben a szerződés integritása megőrzésének követelménye alól nem engedhető meg semmiféle kivétel.^[80]

A második kategóriába olyan cikkek sorolhatóak, melyek főszabályként szintén az integritás megőrzését, a szerződés egységben tartását célozzák, azonban ettől bizonyos feltételekkel eltéréseket is megengednek.^[81] Közvetetten ide kapcsolódik például a hitelesítés aktusa,^[82] melynek célja, hogy a szerződés szövegéről szóló tárgyalások eredménye egy egységes szöveg legyen.^[83] Ennélfogva a hitelesítés aktusa a szerződés integritásának biztosítását célozza. Ugyanakkor nem jelent feltétlen garanciát, hiszen a szerződéskötési folyamat későbbi lépéseinek – ideértve az aláírás, vagy, ha ettől elválik, akkor a kötelező hatály elismerésének egyéb módjait – pillanatában a felek változtathatnak a szerződés szövegén, ahhoz többek között fenntartásokat fűzhetnek, sőt bizonyos feltételekkel – a szerződés ilyen rendelkezése vagy a többi fél egyetértése – lehetőségük van arra, hogy csak a szerződés valamely részének kötelező hatályát ismerjék el, vagy eltérő rendelkezések között válasszanak.^[84] Következésképpen a hitelesítés aktusával elérni kívánt integritás nem áttörhetetlen.

Harmadik kategóriaként pedig a bécsi egyezményeknek vannak olyan rendelkezései, melyek főszabályként sem írják elő a szerződés, mint egész egységének biztosítását,^[85] hanem rugalmas szabályokat rögzítve, pusztán a szerződés tárgyának és céljának tiszteletben tartását követelik meg. Ezek közé tartoznak mindenekelőtt a többoldalú nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások, azzal, hogy esetükben a szerződés akár teljes vagy részleges megtiltásukról is rendelkezhet.^[86] Továbbá ide sorolható a bécsi egyezmény 18. cikke, mely a szerződés aláírását követő, de a megerősítés, elfogadás vagy jóváhagyás aktusát megelőző – ha ilyen aktusok megkövetelése a szerződésből vagy a felek szándékából levezethető –, valamint a megállapodás kötelező hatályának elismerését követő, de a hatálybalépést megelőző időszakra nézve a szerződés tárgyának és céljának megőrzésétől való tartózkodás kötelezettségét rögzíti.^[87] A rendelkezés tehát nem a szerződés mint egész megőrzését, hanem pusztán a megállapodás tárgyának és céljának tiszteletben tartását követeli meg a fent említett átmeneti időszakokban.

[79] Report of ILC, UN DOC A/1858 (1951), 123, 129.

[80] Fontos megjegyezni, hogy az említett szerződéseken kívül vannak olyan megállapodások, melyek integritásának megőrzéséről különféle rendelkezésekkel maga a dokumentum rendelkezik, például úgy, hogy kizárja a fenntartás megtételének lehetőségét. Ilyen előírás esetén az integritás abszolút megőrzése szintén elengedhetetlen követelmény. Ld. Nelson, 2001, 767.

[81] Giegerich, 2012, 997-999.

[82] Bécsi egyezmény, 10. cikk.

[83] Hoffmeister, 2012, 147.

[84] Bécsi egyezmény, 17. cikk.

[85] Report of the ILC, 51 UN GAOR, Supp. No. 10. (A51/10), 81-83.

[86] Bécsi egyezmény, 19-23. cikk.

[87] Bécsi egyezmény, 18. cikk.

Az eddigiek alapján az a következtetés vonható le, hogy a bécsi egyezmények kidolgozása során, bár nagyobb részben széleskörű részvételt biztosító rugalmas szabályok létrehozására került sor,^[88] azonban emellett a kidolgozást végző Nemzetközi Jogi Bizottság a szerződések integritására is figyelmet fordított.^[89] Mindezt azonban nem az abszolút integritás teljes körű, minden rendelkezésre kiterjedő biztosításával tette, hanem legtöbb esetben annak univerzalitást elősegítő részleges – azaz korlátok felállításával megvalósuló – áttörésével.^[90] Ennek köszönhetően az egyezményekből a széleskörű részvétel és az integritás megőrzése közötti egyensúly rajzolódik ki.^[91] E kettős cél tiszteletben tartása^[92] a Nemzetközi Bíróság által 1951-ben kifejtett szemlélet átvételeként^[93] és továbbfejlesztéseként értékelhető.^[94]

V. AZ INTEGRITÁS FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA

A szakirodalom, a Nemzetközi Bíróság ítélkezési gyakorlata, a Nemzetközi Jogi Bizottság anyagai, valamint a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmények bemutatását követően immár jól látható, hogy bár az integritás kifejezést számos forrás említi, azonban annak fogalmát közülük egyik sem határozza meg. Mindazonáltal a vizsgált források alapján felrajzolhatók az integritás nemzetközi szerződésekre vetített jelentéstartalmának fő jellemzői, melyek az alábbi definícióban foglalhatók össze:

A nemzetközi szerződés integritása a szerződés rendelkezéseinek megbontatlanságát, a szerződés mint egész egységét jelenti, mely garantálja, hogy a szerződés minden félre ugyanolyan tartalommal kerüljön alkalmazásra.

A definícióból következően az integritás a nemzetközi szerződések szövegéhez kapcsolódó fogalom,^[95] mely a megállapodás minden félre, egységes egészként történő vonatkozása esetén tekinthető teljes körűnek.^[96]

Ezzel összefüggésben fontos rögzíteni, hogy véleményem szerint a szerződés integritásának állapota a megállapodás jellegétől, rendelkezéseitől, a felek különféle cselekményeitől és nyilatkozataitól, továbbá azok visszavonásától függően változik. Ennélfogva elképzelhető, hogy a szerződés integritása egy adott pil-

[88] Report of the ILC, UN DOC A/CN.4/SER.A/1966/Add.1, 169, 205.

[89] Sixth Committee Summary record of the 21st meeting Held at Headquarters, New York, on Friday, 31 October 2008, 63 UN GAOR (A/C.6/63/SR.21), 5.

[90] Pellet, 2013a, 333.

[91] Report of the ILC, 66 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/66/10), 15.

[92] First Report on the Law and Practice relating to Reservations to Treaties, by Mr. Alain Pellet, Special Rapporteur (A/CN.4/470), 127.

[93] Scheinin, 2005, 4.

[94] Report of the ILC, 21 UN GAOR, Supp. No. 9 (A/6309/Rev.1), 282.

[95] Sixth Committee Summary record of the 21st meeting Held at Headquarters, New York, on Friday, 31 October 2008, 63 UN GAOR (A/C.6/63/SR.21), 5.

[96] Moloney, 2004, 155.

lanatban fennáll, majd később, a felek különféle cselekményei vagy nyilatkozatai révén áttörésre kerül. Ugyanakkor ennek fordítottja is elképzelhető, ha például a felek cselekményeikkel vagy nyilatkozataikkal megbontják a szerződés integritását, azonban később ezeket visszavonják. Utóbbi esetben az integritás a viszszavonást követően áll fenn.

Megállapítható tehát, hogy amennyiben akár a szerződés létrehozása, akár alkalmazása során a megállapodás szövege egységes és azonos tartalommal vonatkozik minden félre, abban az esetben a szerződés integritása fennáll.^[97]

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

Mint látható, a nemzetközi szerződések integritásának említésére a szakirodalomban, a Nemzetközi Bíróság esetjogában és a Nemzetközi Jogi Bizottság anyagaiban egyaránt sor kerül. Ebből fakadóan megállapítható, hogy az integritás kifejezés alkalmas a nemzetközi szerződések egységes, egész jellegének leírására. E megállapítást erősítik a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmények rendelkezései, melyek ugyan *expressis verbis* nem tartalmazzák az integritás szót a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatban, azonban tartalmuk kétségtelenül e kifejezésre enged következtetni. Az integritás nemzetközi szerződésekkel kapcsolatban pontos tartalma konkrét meghatározás hiányában ugyanakkor nehezen lenne értelmezhető, ezért kiemelt jelentőségű a tanulmány által alkotott definíció.

Az integritás ily módon történő meghatározása ugyanakkor korántsem ad választ minden kérdésre. Ahogy a vizsgált forrásokból kitűnik, a nemzetközi szerződések integritása nem az egyetlen érték, melyet a megállapodások esetében figyelembe kell venni. Legalább ilyen fontos értékként merül fel a nemzetközi szerződések esetében a széleskörű részvétel biztosítása, vagyis minél több szerződő fél bevonása a megállapodásba. A szerződések univerzális jellegére való törekvés ugyanakkor szükségszerűen megköveteli, hogy a szerződő felek rugalmas mozgástérrel rendelkezzenek és ki tudják fejteni érdekeiket, álláspontjukat. E törekvés elképzelhetetlen lenne az integritás teljes megőrzésével, hiszen az csak olyan szűkebb körű megállapodások esetében működhet, mint a bilaterális vagy a plurilaterális megállapodások. Éppen ezért mind a Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Jogi Bizottság anyagaiban, mind a bécsi egyezményekben egyfajta egyensúly felállítására való törekvés figyelhető meg, melyben az integritás, valamint a széleskörű részvétel biztosítása is szerepet kap.

A szerződések jogának mai rendszere ily módon az abszolút integritás követelményét kivételes jelleggel őrzi, emellett pedig többségében rugalmas, az államok érdekeinek kifejezésére alkalmas lehetőségeket tartalmaz. E rugalmas

[97] Report of the ILC, 58 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/58/10), 216.

lehetőségekről megoszlanak a vélemények a szakirodalomban. Egyes álláspontok szerint a felek rendelkezésére álló eszközök szétdarabolják a szerződést, s ily módon aláássák annak stabilitását, hatékonyságát,^[98] csökkentik a szerződés egységességét, konzisztenciáját, következetességét.^[99] Más vélemények azonban éppen ennek ellenkezőjét állítják, a lehetőségek szükségszerűsége és kívánatos volta mellett érvelve.^[100] Az eltérő vélemények jól mutatják, hogy e kérdéskör tekintetében további vizsgálatokra van szükség, külön elemezve a felek rendelkezésére álló lehetőségeket, valamint azok hatását a nemzetközi szerződések integritására nézve.

IRODALOM

- Anderson, Niina (2001): *Reservations and Objections to Multilateral Treaties on Human Rights*. Master's thesis. University of Lund, Lund, Svédország.
- Aust, Anthony (2007): *Modern Treaty Law and Practice*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9780511811517.
- Aust, Anthony (2010): *Handbook of International Law*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9780511841460.
- Bényi József (1969): Többoldalú nemzetközi szerződések – fenntartások. In: *Jogtudományi Közlöny*. XXIV/4. szám.
- Binder, Christina (2008): The Pacta Sunt Servanda Rule in the Vienna Convention on the Law of Treaties. A Pillar and its Safeguards. In: Buffard, Isabelle – Crawford, James – Pellet, Alain – Wittich, Stephan (eds.): *International Law between Universalism and Fragmentation*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden – Boston. DOI: 10.1163/ej.9789004167278.v-1086.99
- Bokorné Szegő Hanna (1960): A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése. In: *Jogtudományi Közlöny*. XV/1-2. szám.
- Bradley, Curtis A. – Goldsmith, Jack L. (2000): Treaties, Human Rights, and Conditional Consent. In: *University of Pennsylvania Law Review*. 149/2. szám. DOI: 10.2307/3312731.
- Brunnée, Jutta (2020): Treaty Amendments. In: Hollis, Duncan B. (ed.): *The Oxford Guide to Treaties*. Oxford University Press, Oxford.
- Bunn-Livingstone, Sanna L. (2002): *Juricultural Pluralism Vis-à-Vis Treaty Law. State Practice and Attitudes*. Martinus Nijhoff publishers, The Hague.
- Cali, Basak (2010): *International Law for International Relations*. Oxford University Press, Oxford.
- Cannizzaro, Enzo (2014): The Law of Treaties through the Interplay of its Different Sources. In: Tams, Christian J. – Tzanakopoulos, Antonios – Zimmermann, Andreas – Richford, Athene E.: *Research Handbook on the Law of Treaties*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton. DOI: 10.4337/9780857934789.00009.
- Devidal, Pierrick (2003): *Reservations, Human Rights Treaties in the 21st Century: from Universality to Integrity*. LLM Theses and Essays. (Elérhető: https://digitalcommons.law.uga.edu/stu_llm/10. Letöltés ideje: 2022.04.10.).

[98] Cali, 2010, 109.

[99] Gamble, 1980, 373.

[100] Binder, 2008, 328.

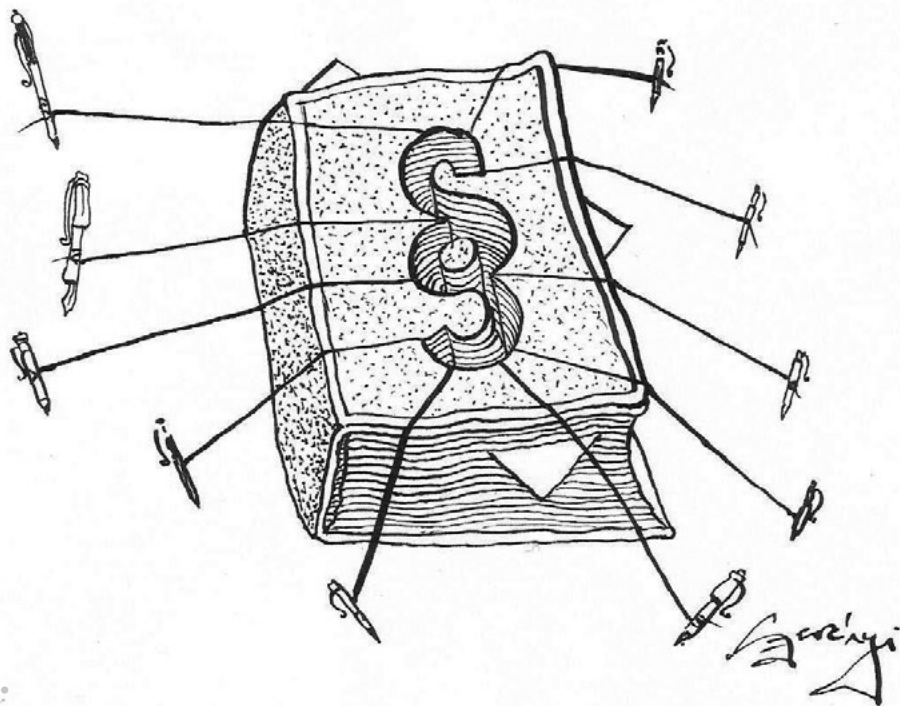
- Gamble, John King (1980): Reservations to Multilateral Treaties: A Macroscopic View of State Practice. In: *The American Journal of International Law*. 74/2. szám. DOI: 10.2307/2201506.
- Giegerich, Thomas (2012): Article 58. Suspension of the Operation of a Multilateral Treaty by Agreement between Certain of the Parties only. In: Dörr, Oliver – Schmalenbach, Kirsten: *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary*. Springer, Heidelberg. DOI: 10.1007/978-3-642-19291-3_61.
- Gowlland-Debbas, Vera (1998): Multilateral Treaty-Making. The Current Status of Challenges to and Reforms Needed in the International Legislative Process. In: *Papers presented at the Forum Geneva held in Geneva, Switzerland May 16 1998*. Springer, Heidelberg.
- Haraszti György (1969): A nemzetközi szerződések jogának főbb fejlődési tendenciái. In: *Jogtudományi Közlöny*. 104/12. szám.
- Hensel, Paul R. – Allison, Michael E. – Khanani, Ahmed (2009): Territorial Integrity Treaties and Armed Conflict over Territory. In: *Conflict Management and Peace Science*. 26/2. szám. DOI: 10.1177/073889420810112.
- Hoffmeister, Frank (2012): Article 10. Authentication of the Text. In: Dörr, Oliver – Schmalenbach, Kirsten: *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary*. Springer, Heidelberg. DOI: 10.1007/978-3-642-19291-3_12.
- Hogg, James F. (1959): The International Court: Rules of Treaty Interpretation. In: *Minnesota Law Review*. Vol. 43.
- Klabbers, Jan (2013): *International Law*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9781139022569.
- Koray, Bashirdeen Iddrisu (1992): *International Court of Justice: The Position of Third Parties Reconsidered*. PhD thesis, London School of Economics and Political Science, London.
- Márkus Dezső (1903): *Magyar Jogi Lexikon hat kötetben*. IV. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Moloney, Roslyn (2004): Incompatible Reservations to Human Rights Treaties: Severability and the Problem of State Consent. In: *Melbourne Journal of International Law*. 5/1. szám.
- Nelson, L. D. M. (2001): Declarations, Statements and 'Disguised Reservations' with Respect to the Convention on the Law of the Sea. In: *The International and Comparative Law Quarterly*. 50/4. szám. DOI: 10.1093/iclq/50.4.767.
- Nixon, Richard – Rogers, William P. (1972): Vienna Convention on the Law of Treaties. In: *The International Lawyer*. 6/2. szám. DOI: 10.2307/40704737.
- Odendahl, Kerstin (2012): Article 44. Separability of Treaty Provisions. In: Dörr, Oliver – Schmalenbach, Kirsten: *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary*. Springer, Heidelberg. DOI: 10.1007/978-3-642-19291-3_12.
- Pellet, Alain (2011): Article 19. Formulation of Reservations. In: Corten, Olivier – Klein, Pierre: *The Vienna Conventions on the Law of Treaties. A Commentary*. Volume 1, Oxford University Press, Oxford.
- Pellet, Alain (2013a): Reservations to Treaties and the Integrity of Human Rights. In: Sheeran, Scott – Rodley, Nigel: *Routledge Handbook of International Human Rights Law*. Routledge, London.
- Pellet, Alain (2013b): The ILC Guide to Practice on Reservations to Treaties: A General Presentation by the Special Rapporteur. In: *The European Journal of International Law*. 24/4. szám. DOI: 10.1093/ejil/cht067.
- Prost, Mario (2012): *The Concept of Unity in Public International Law*. Hart Publishing, Oxford.

- Redgwell, Catherine (1993): *Universality or Integrity? Some Reflections on Reservations to General Multilateral Treaties*. In: *British Yearbook of International Law*. 64/1. szám. DOI: 10.1093/bybil/64.1.245.
- Scheinin, Martin (2005): *Report „Human Rights Treaties and the Vienna Convention on the Law of Treaties – Conflicts or Harmony”*. (Elérhető: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD\(2005\)014rep-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD(2005)014rep-e). Letöltés ideje: 2022.04.05.).
- Shaw, Malcolm N. (2003): *International Law*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9781139051903.
- Swaine, Edward T. (2006): *Reserving*. In: *Yale Journal of International Law*. 31/2. szám. DOI: 10.2139/ssrn.700981.
- Villiger, Mark E. (2009): *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden – Boston. DOI: 10.1163/ej.9789004168046.i-1058.
- Walter, Christian (2012a): *Article 19. Formulation of Reservations*. In: Dörr, Oliver – Schmalenbach, Kirsten: *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary*. Springer, Heidelberg. DOI: 10.1007/978-3-642-19291-3_12.
- Walter, Christian (2012b): *Article 20. Acceptance of and Objection to Reservations*. In: Dörr, Oliver – Schmalenbach, Kirsten: *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary*. Springer, Heidelberg. DOI: 10.1007/978-3-642-19291-3_12.

EGYÉB FORRÁSOK

- A szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény. Kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet.
- A szerződésekben való államutódlásról szóló 1978. évi bécsi egyezmény.
- Az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló I. jegyzőkönyv, valamint az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló II. jegyzőkönyv. Mindkét jegyzőkönyvet kihirdette az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.
- *Comments by Governments on the Draft Articles on the Law of Treaties Drawn up by the Commission at its Fourteenth, Fifteenth and Sixteenth Session (A/CN.4/182 and Corr.1&2 and Add.1, 2/Rev.1 & 3)*.
- *Covenant of the League of Nations*.
- *Draft Articles on the Law of Treaties (A/CN.4/190)*.
- *Egyesült Nemzetek Alapokmánya*. Kihirdette az 1956. évi I. törvény.
- *First Report on the Law and Practice Relating to Reservations to Treaties, by Mr. Alain Pellet, Special Rapporteur (A/CN.4/470)*.
- *First Report on the Law of Treaties by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur (A/CN.4/144 and Add.1)*.
- *Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló 2006. évi New York-i egyezmény*. Kihirdette a 2007. évi XCII. törvény.
- *G. A. Res. 478 (V), 5 UN GAOR, Supp. No. 20 (A/1775)*.
- *Nemzetközi Bíróság Statútuma*. Kihirdette az 1956. évi I. törvény.
- *Online Etymology Dictionary* (Elérhető: <https://www.etymonline.com/search?q=integer> és <https://www.etymonline.com/search?q=integrity>. Letöltés ideje: 2022.04.10.).
- *Report of ILC, UN DOC A/1858 (1951)*.
- *Report of the ILC, 6 UN GAOR, Supp. No. 9. (A/1858)*.
- *Report of the ILC, 21 UN GAOR Supp. No. 9. (A/6309/Rev.1)*.

- Report of the ILC, 48 UN GAOR, Supp. No. 10 (A/48/10).
- Report of the ILC, 49 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/49/10).
- Report of the ILC, 51 UN GAOR, Supp. No. 10. (A51/10).
- Report of the ILC, 58 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/58/10).
- Report of the ILC, 65 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/65/10).
- Report of the ILC, 66 UN GAOR, Supp. No. 10 (A/66/10).
- Report of the ILC, UN DOC A/CN.4/SER.A/1966/Add.1.
- Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion of 28th May 1951, ICJ Reports, 1951.
- Rome Statute of the International Criminal Court.
- Second Report on Reservations to Treaties, by Mr. Alain Pellet, Special Rapporteur (A/CN.4/477 & Corr.1 & 2 and Add.1 & Corr.1-4).
- Sixth Committee Summary Record of the 21st Meeting Held at Headquarters, New York, on Friday, 31 October 2008, 63 UN GAOR (A/C.6/63/SR.21).
- Tenth Report on Reservations to Treaties by Mr. Alain Pellet, Special Rapporteur (A/CN.4/558 and Add.1-2).
- United Nations Conference on the Law of Treaties, First Session, Vienna, 26 March – 24 May 1968 (A/CONF.39/11).
- Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. 2.
- Yearbook of the International Law Commission, 1951, vol. 2.

Szerényi Gábor, *Dimensions*

ŐSZE ÁRON

Some Aspects of the Freedom of Science in the Hungarian Constitutional System^[1]

ABSTRACT

Science and scientific thought are indispensable components of social development. Besides the freedom of science is a fundamental right. Scientific results have a major impact on legislation and the application of law. This is perfectly illustrated by the Hungarian government's response to the Covid pandemic and the Hungarian Constitutional Court's practice on compulsory vaccination. Despite this, there has been few academic works on freedom of science as a fundamental right. That is why I deal with freedom of science in my study. In this context I examine a number of components of this topic. First, I briefly introduce the historical evolution of science and scientific thought. Then I will move on to an analysis of the Hungarian legal system. As a part of my analysis, I outline introduce the theoretical foundations of science and scientific thought. After this, I turn to the definition of scientist because only scientists have the right to evaluate scientific research. In other words, they are entitled to this fundamental right. In the final part of my study, I examine the freedom of science from the perspective of the limitation of fundamental rights.

Keywords: fundamental rights ■ freedom ■ science ■ scientists ■ limitation

I. INTRODUCTION

According to the provisions of the Fundamental Law of Hungary (hereinafter: Fundamental Law): "Hungary shall ensure the freedom of scientific research and artistic creation, the freedom of learning for the acquisition of the highest possible level of knowledge and, within the framework laid down in an Act, the freedom of teaching."^[2] "The State shall have no

[1] Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3-I-SZE-27 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] The Fundamental Law, Article X, Paragraph (1).

right to decide on questions of scientific truth; only scientists shall have the right to evaluate scientific research.”^[3] These constitutional provisions ensure the freedom of science as a fundamental right, even though in the constitutional law studies the researchers relatively rarely deal with this field of topic. On the other hand, the outbreak of the coronavirus pandemic in 2019 also raised questions about the research topic, as both legislation and application of law had to respond to these challenges, and public authorities had to make decisions based on scientific findings more than once. Taking these into account, in my opinion, it is worth and necessary to examine the cited constitutional text and the relevant practice in the Hungarian constitutional system. In this context, firstly I consider it necessary to give a brief theoretical introduction to science and scientific freedom. Then I turn to the Hungarian constitutional practice. In this context, I compare the provisions of the former Hungarian Constitution with the Fundamental Law of Hungary. I focus on the practice of the Hungarian Constitutional Court and examine its practice on the freedom of science and the limitations of fundamental rights. According to my hypothesis, none of the limitation of fundamental right tests can be applied to the fundamental right provided in Article X. Paragraph (2) of the Fundamental Law, which I try to justify in my study.

II. THE FREEDOM OF SCIENCE AND THE WORK OF SCIENCE

Péter Szigeti cites the English mathematician and philosopher, Alfred North Whitehead's definition of science. This definition can be applied to life sciences, natural sciences, social sciences, the field of human sciences and mathematics equally. According to this definition, the exercise of science is formulating a coherent, logical, necessary system of general ideas, in the categories by which all elements of our experience can be interpreted. It does not matter whether we write a study on natural or physiological phenomenon, human fields (philosophical, psychological, ethical), physical or social problems. It is the task of science to describe phenomena, classify them according to their properties, separate appearance from reality, discover explanatory principles and relationships and to record these experiences for humankind.^[4] In other words, the fundamental goal of science is seeking truth, which (at least partially) corresponds to reality. Moreover, the indispensable criterion of science is objectivity. Objectivity can be interpreted as a world that is outside human relationships. This form of objectivity is not available in the social and historical sciences. While a chemist may seek to limit his or her interference in experiments, a social scientist, who analyses history, behaviour and values cannot eliminate the subject from the situation.^[5]

[3] The Fundamental Law, Article X., Paragraph (2).

[4] Szigeti, 2013, 39-40.

[5] Joyce, 2021, 198.

The scientific thought must be unbiased, meaning that scientists must not be partial, their personal interests should not influence their judgements, because personal convictions can lead to distortions and falsification.^[6] According to an even more simple definition, science is the totality of observations, experiences, and knowledge of the world around us and society.^[7]

Many varieties of sciences can be distinguished. We can speak about formal sciences that deal with thoughtful or abstract objects, for example, mathematics. There are factual sciences alongside formal sciences. In this case, all objects or parts of these objects actually exist or are realistically possible. The factual sciences can be further subdivided into natural and social sciences according to the nature of their domain. These fields are natural sciences and social sciences. However, the fundamental classification is founded on the goals of the research, therefore, we can speak about cognitive or basic sciences and operational or applied sciences.^[8]

And what did science give to humankind? Max Weber summarized the advantages of science in three points. First of all, the science serves proper knowledge of techniques, which can be used to lead our life, the internal things and the human acts with various calculations. Secondly, science puts the methods, instruments, and school of thought at our disposal. For the third time, science serves as the light by which we can reflect on current value problems in different ways.^[9] In addition, Max Weber examined science on two levels. On the one hand, the science is an educational activity at universities, on the other hand, science is a research activity at universities and elsewhere. In both cases, there is a fundamental requirement, which is value neutrality. The scientist must concentrate on what he or she can establish factually, and value judgements, sympathy or antipathy should not influence either the research or the educational activity.^[10]

Two arguments can be mentioned in support of the freedom of science. The first argument centres the cognition of truth, whereby people learn. In addition – as John Stuart Mill said –, the research of natural scientific and social scientific truth has as a significant role in social and political development. “Truth”, the “enlargement of knowledge” and the “freedom of science” are the fundamental elements of all theories of intellectual and scientific freedom. According to the second argument, we must be mistrustful against such governments which attempt to control or restrict the freedom of scientific research and notifications. Likewise, we must hold such institutions suspect – for example the Church –, which apply sanctions against everybody, who do such activities, which they object.^[11] Scientific opinion is the subject of constitutional protection guaranteed

[6] Stipta, 2013, 142-143.

[7] Bencze, 2006, 1008.

[8] Stipta, 2013, 144.

[9] Weber, 1995, 45-46.

[10] Weber, 1970, 126-156.

[11] Barendt, 2017, 63-64.

by the freedom of science, i.e. the notification accepted as scientific by the scientists. The protection of scientific opinion not only imposes an obligation on the state to refrain from unconstitutional restrictions on scientific activity, but also imposes an obligation to take positive action, to create, maintain and protect the conditions for freedom of scientific research.^[12]

It is also part of the freedom of science that the state must protect the scientific achievements. The state can protect these achievements via copyrights and intellectual property rights, for example special provisions of industrial property protection, patent law, innovations, design protection or research contracts. Therefore, the state must stay neutral and must not interfere into the scientific research, irrespectively of the preferences of the state.^[13] This rule does not merely reserve the assessment of individual scientific results to the scientists, but generally excludes the state from determining which specific activity can be scientific activity, what methods can be used in scientific research, and what can be considered science at all.^[14] In this case, I must emphasize a significant difference. Namely, the requirement, that state must not interfere into the scientific research, is not equal when the state prefers certain scientific achievements. The freedom of science as fundamental right does not require that the state to take equal account of individual scientific results.

The practice of the Hungarian Constitutional Court perfectly verifies my claim. In a relatively recent decision, The Constitutional Court examined a constitutional complaint against certain provisions of a government decree on the second phase of protective measures applicable during the period of state of danger (vaccination certificate; negative discrimination). In this case, the Constitutional Court answered natural scientific questions, too. In this decision, The Constitutional Court depended on the documents, recommendations of the domestic and international professional organizations. According to these documents, the vaccines can protect against the COVID-19. In addition, the Constitutional Court exhaustively quoted its own former practice and highlighted that a state organ cannot decide in scientific questions and the choice between competitive standpoints does not belong into its competence. That is why, the Constitutional Court exclusively takes “the determinative scientific view” into account in such cases.^[15] In my opinion, the Hungarian Constitutional Court obviously chose a scientific opinion in this case.

[12] Láncoş, 2009, 2611.

[13] Árva, 2013, 147.

[14] Láncoş, 2009, 2609.

[15] Decision 27/2021. (XI. 5.) of the Constitutional Court, Reasoning, Paragraph [80].

III. THE FREEDOM OF SCIENCE AS A FUNDAMENTAL RIGHT

The freedom of science as a fundamental right is a second-generation, cultural right besides the right to education, the right to culture and the freedom of artistic expression.^[16] Moreover, the freedom of science is connected to the freedom of speech as a fundamental right. In this way, the freedom of science shares the same protection against state interference and restrictions as the freedom of speech.^[17] Consequently, the freedom of science, the freedom of dissemination of scientific knowledge and the freedom of scientific education can be limited, but in any case, it is a freedom that should only yield to exceptional restrictive provisions.^[18] Therefore, it can be concluded that freedom of science is a second-generation fundamental right, but in terms of the limitation of a fundamental right, it is close to the freedom of expression.

Theoretically everybody is entitled to the freedom of science. Nonetheless, the actual possessors of this fundamental right are the scientists. But who are the scientists? How does somebody become scientist? The answer is the following: Due to autonomy and freedom of science, the scientist can consider and decide about this question.^[19] The Hungarian Constitutional Court has already examined the (1) and (2) Paragraphs of Article 70/G of The Constitution of the Republic of Hungary (hereinafter: former Constitution).^[20] The Constitutional Court qualified the freedom of science and artistic expression, the freedom to learn and the freedom of teaching as the aspects of communicational fundamental rights, and in this context the Constitutional Court deduced the special protection of autonomy of science and decision-making authority connected with the science.^[21] In other approaches, the rights to academic freedom are explicitly extended to the people that embody academic autonomy, as professors, researchers and students.^[22] It is worth mentioning that science and universities are not necessarily inseparable institutions. However, the work of universities is based on science, but science does not necessarily require universities. Science was

[16] Erdős, 2015, 24.

[17] Of course, it is not only the rights of scientists that need to be highlighted. It is worth to mention the Uppsala Code for Scientists initiated by the Pugwash Conference on Science and World Affairs, where it can be found the following thoughts: "Yet research can also, both directly and indirectly, aggravate the problems of mankind. This code of ethics for scientists has been formulated as a response to a concern about the applications and consequences of scientific research. In particular it appears that the potential hazards deriving from modern technological warfare are so overwhelming that it is doubtful whether it is ethically defensible for scientists to lend any support to weapons development." Fenstad, 2003, 414.

[18] Sári, 2000, 230.

[19] Decision 34/1994. (VI. 24.) of the Constitutional Court, 1994, 177., 182.

[20] "The Republic of Hungary shall respect and support the freedom of scientific and artistic expression, the freedom to learn and to teach. Only scientists are entitled to decide in questions of scientific truth and to determine the scientific value of research."

[21] Decision 41/2005. (X. 27.) of the Constitutional Court, 2005, 459., 470.

[22] Decision 39/2006. (IX. 27.) of the Constitutional Court, 2006, 498., 501.

present in the world before the twelfth and thirteenth centuries, the time when France and Italy established the first universities, and since then, science has been enriched by the achievements of many genius minds who never occupied a university job.^[23]

Returning to the findings of the Constitutional Court, the body essentially defined the subject of the freedom of scientific life, i.e. it took a position on the question of scientific quality - although, based on its previous decisions, only the scientists are entitled to decide on this subject. Thus, the Constitutional Court narrowed the scope of the entitled to scientific freedom compared to the provisions of the Fundamental Law. It is clear from the above that according to the Constitutional Court, the subjects of academic freedom and the academic community are the same. The basis of this understanding is probably that the Constitutional Court linked the subjective right to freedom of science to the status of the institution and claimed that those who are subjects of academic freedom are automatically considered to be also scientists. In contrast, not only persons who establish any kind of legal relationship with a higher education institution become scientists, but also those who carry out activities which result in scientific achievements, according to the scientist.^[24] It can be mentioned as an example a person with a PhD-degree who does not work in academia sphere, still publishes regularly in a noted journal. In the same way, an undergraduate does not become a scientist just because he or she has a legal relationship with a university but has no scientific achievements.

Finally, we must examine the limitation of freedom of science. The freedom of science is not an unrestricted fundamental right. It is a felicitous thought from Joseph Donat: "Should the scientist be given the right to break every rule of logic, to ignore all progress, and perhaps in his capriciousness return to the four elements of Aristotle, or the astronomical chart of primitive ages? Nobody demands this. No, science must be bound by the TRUTH. Freedom indeed should not mean lawlessness. Science remains bound by general laws of logic, and by positive facts. Truth is the irremovable barrier set in restraint of the freedom of everything, even of scientific thought."^[25] Besides this idealist statement it must be examined the questions of restriction of science freedom from legal dogmatics' aspect. There are two conditions of the limitations of fundamental human rights. On the one hand, there are formal requirements, on the other hand, there are substantive requirements as well. As a formal requirement, fundamental rights can be exclusively restricted in legal acts. This requirement has two parts. At first, the level of legal sources. Secondly, we must mention the legal certainty, too. Still if the restriction of fundamental rights suits formal requirements, it needs further examination. The substantive requirements of fundamental rights limitation affect the essence of fundamental rights. These requirements justify

[23] Donat, 1914, 4.

[24] Tilk, 2013, 55-56.

[25] Donat, 1914, 8-9.

the limitations of human natural rights, and the cases, reasons, and extent of the natural human rights restriction at the theoretical and practical levels.^[26] The Hungarian Constitutional Court elaborated different tests of fundamental right restrictions. However, there is no single special measure on the freedom of science, for this reason, the Constitutional Court would have to apply the necessity-proportionality test. While there are a few examples on restriction of scientific freedom in the Hungarian legal practice, it is nonetheless worth examining this question in more detail. The necessity-proportionality test is a multi-level test, and the steps of the examination are the following: first of all, we must study the aim of the limitation of fundamental rights. This is typically a legislative intent which has to be legitimate. After this we examine the suitability of the measure, then we evaluate the necessity of the means chosen by the legislator. Finally, we examine the proportionality between the importance of the legislative intent and the harm caused by the limitation of human right.^[27]

In more detail, in the first step we examine the existence of a constitutionally acceptable aim, which can be the argument and justification for the restriction of a fundamental right. This legitimate aim usually can be two concrete aims: another fundamental right or some public interest.^[28] According to the Fundamental Law "a fundamental right may only be restricted to allow the effective use of another fundamental right or to protect a constitutional value, to the extent absolutely necessary, proportionate to the objective pursued and with full respect for the essential content of such fundamental right."^[29] In the second step, it must be examined whether the legislator has chosen the mildest instrument for the legitimate aim in the course of the limitation of the fundamental right.^[30] The suitability criterion as such can be said to apply in the vast majority of cases to a range of possible regulatory (limitation) solutions - so that the requirement is primarily concerned with the elimination of a measure that is not suitable for achieving the desired aim.^[31] If the legitimate objective of the limitation of the fundamental right is justified, and the method of restriction is suitable for the realization of legitimate aim, then a decision on the necessity of restriction has to be made in the next step. In this examination part, it has to be evaluated whether the legislator chose the mildest restriction instrument for the attainment of the legitimate objective. Finally, the harm caused by the restriction must be compared with the importance of legitimate aim. Therefore, the essence of proportionality is the aspect of the relation between two values.^[32]

[26] Balogh, 2011, 2-5.

[27] Barak, 2012, 3.

[28] Pozsár-Szentmiklósy, 2017, 110.

[29] The Fundamental Law, Article I., Paragraph (3).

[30] Halmai - Tóth, 2003, 130.

[31] Pozsár-Szentmiklósy, 2014, 25-26.

[32] Pozsár-Szentmiklósy, 2016, 138.

Over the four-level test, there is a further requirement in the course of restriction of fundamental rights. The limitation of rights must respect the essential content of the fundamental right. The German constitution introduced this concept: "In no case may the essence of a basic right be affected."^[33] The former Constitution, later the Fundamental Law took over this concept from the German constitution. According to the German legal dogmatic, every right has a central essence which the limitation of the fundamental right must not affect (the absolute aspect of essential content). The essential content is independent of the occasional, external circumstances (the objective aspect of essential content). Consequently, the legislator must not restrict the essential content, while in the case of non-essential content, the necessity and proportionality test is acceptable. Naturally, the determination of essential content is a result of judicial deliberation/decision.^[34] It is worth to mention the practice of the Hungarian Constitutional Court, too. According to László Sólyom,^[35] the 8. § paragraph (2) of former Constitution^[36] set a limit of restriction of fundamental rights. This constitutional requirement backs out the essential content of legislator's authority. The right to life and human dignity are conceptually unlimited, the legislator only can totally and definitely deprive people of these rights, therefore we cannot discern a difference between restricted part and essential content. The right to life and human dignity constitutes the essential content, which is why the state cannot restrain them. This statement is only meaningful in the case of external limitations. The right to life and human dignity is a part of the essential content of other human rights because these rights are the sources and conditions of other fundamental rights as well as being the absolute barrier of limitability.^[37]

Is it worth examining the relationship between essential content and necessity-proportionality test? First of all, we must determine the meanings of essential content. The possible logical ways and approaches are the following:

a) The essential contents of fundamental rights can be determined in an abstract way. The essential elements of the essential content can be determined, therefore such layers of fundamental rights share an absolute protection.^[38]

[33] Basic Law for the Federal Republic of Germany Article 19., Paragraph (2).

[34] Halmai – Tóth, 2003, 131.

[35] Former President of the Constitutional Court.

[36] "In the Republic of Hungary regulations pertaining to fundamental rights and duties are determined by law; such law, however, may not restrict the basic meaning and contents of fundamental rights."

[37] Decision 23/1990. (X. 31.) of the Constitutional Court, 1990, 88, 106, Sólyom László's collateral opinion

[38] This is also the practice in the European Union. If a measure jeopardizes the essence of a fundamental right, it is in itself incompatible with the Charter of Fundamental Rights of the European Union, without there being any need to balance the competing interests. It is true that there is some overlap between the concept of the essence of a fundamental right and the principle of proportionality. Firstly, if a measure complies with the principle of proportionality, such a measure can also be considered to respect the essence of the fundamental right. In fact, it is simply impossible for a measure to impose a proportionate limitation on the exercise of a fundamental right while depriving that right of its essence. Secondly, and conversely, if a measure infringes the essence of a fundamental right, such a measure automatically constitutes a breach of the principle of proportionality (Koen, 2019, 786.).

b) The essential content of a fundamental right always depends on the concrete historical and social environmental context. Consequently, the essence of essential content must be determined each time with fixation of essence elements.

c) The essential content of each fundamental right can be determined on a case-by-case basis, but with the decision of permissible limitation of fundamental rights. Therefore, the essential contents of fundamental rights are approachable from their negative side.

d) The essential content merely has a symbolic function. In other words, the legislator need not take the essential content into account during the restriction of a fundamental right.^[39]

In view of what has been discussed so far, let us examine the case of the limitation of the freedom of science. I have already cited the regulations laid down in Article X of the Fundamental Law. As I referred to in the introduction, I will focus exclusively on Article X. Paragraph (2) from limitation of fundamental rights aspect. The proportionality test namely applies to the Paragraph (1), as I have already instanced.^[40] This practice is confirmed by the German Constitutional Court, which so often serves as an example for the Hungarian Constitutional Court: “[c]onflicts between the guarantee of scientific freedom and the protection of other constitutionally guaranteed interests ... [must] be resolved according to the constitutional order of values and in the light of the unity of this value system through constitutional interpretation. In this tension, freedom of research does not take precedence per se over other competing constitutionally protected values.”^[41]

Now I narrow my examination to the Paragraph (2), which stipulates that “The State shall have no right to decide on questions of scientific truth; only scientists shall have the right to evaluate scientific research.” I tried to ascertain, who are the scientists. On the one hand, this status is found in legal regulations, on the other hand, this categorization can be object of deliberation, too. But how can we evaluate the “non-decision” obligation of the state from the approach of the restriction of fundamental rights? In my view, the necessity-proportionality test cannot be applicable in this case. I must analyse Article X. Paragraph (2) to justify my hypothesis. When the constitution speaks about the state, these are legislator and law application organs. These organs can be political and judicial organs, too. And the result of decision-making is a legal regulation or a decision ending a dispute or other legal procedure. Therefore, the freedom of science means decision-making power for the scientists, while on the other side this fundamental right formulates a prohibition against the state. Therefore, in my opinion, from the point of view of the restriction of fundamental rights, it

[39] Pozsár-Szentmiklósy, 2016, 138.

[40] Decision 34/1994. (VI. 24.) of the Constitutional Court, 1994, 177., 182.

[41] The German Constitutional Court is quoted by Christian Starck (Starck, 2006, 116.). The practice of the Hungarian Constitutional Court see: Láncoş, 2009, 2618.

would either be an absolute restriction on the freedom of science or the contrary, it would not be restricted in any form, because we cannot talk about graduality when deciding on scientific truth. For this reason, the necessity-proportionality test would not be applicable in this case. Regarding the essential content of freedom of science, I think that the abstention obligation (or “non-decision” obligation) of the state is means the essential content. In my opinion, the essential content of fundamental rights can be determined occasionally, however not with the grant of dissimilar essence elements, but with the decision of permissible of limitation of fundamental rights, as it has already been mentioned.

In addition, according to the Article X. Paragraph (2) of Fundamental Law, exclusively scientists shall have the right to evaluate scientific research. I have already examined the practice of the Hungarian Constitutional Court. Now it is worth recalling some previous decisions. In the decision 27/2021. (XI. 5.), The Constitutional Court rejected the motions to establish a conflict with the Fundamental Law and annul certain provisions of the Government Decree No. 484/2020. (XI. 10.). The provisions challenged by a large number of petitioners gave immunity certificate holders additional rights compared to those who did not have them. The basis of the decision was that The National Institute of Pharmacy and Nutrition (OGYÉI) permitted the vaccines which are used in Hungary. Therefore, according to the competent authority, the vaccines are fit for potential development of protection against the infection. Furthermore, the Constitutional Court also surveyed the documents, recommendations, opinions of the competent international organizations on coronavirus vaccines.^[42] The decision declared that according to the Constitutional Court’s consistent practice,^[43] if the Constitutional Court identifies a scientific standpoint which is supported by a professional international establishment, the Constitutional Court will accept that, because it has no power to query or dispute the grounding and accuracy of these scientific standpoint.^[44] In a former decision, the Constitutional Court accepted as a fact that the World Health Organization is conducting a global campaign for the immunization of children on the basis of the prevailing scientific worldview, and that the Hungarian legislation is also situated within this framework. Taking all this into account, it cannot be questioned in the course of the constitutional court proceedings that vaccination serves to increase the resistance of the human body to infectious diseases and to prevent the spread of infectious diseases. Therefore, on the one hand, the vaccinations protect the individual against infection, on the other hand, the whole society against the

[42] Decision 27/2021. (XI. 5.) of the Constitutional Court, Paragraphs [82]-[90].

[43] In detail: Decision 3292/2017. (XI. 20.) of the Constitutional Court, Decision 3080/2019. (IV. 17.) of the Constitutional Court.

[44] Decision 27/2021. (XI. 5.) of the Constitutional Court, Reasoning, Paragraph [92], Decision 3292/2017. (XI. 20.) of the Constitutional Court, Reasoning, Paragraph [23], Decision 3080/2019. (IV. 17.) of the Constitutional Court, Reasoning, Paragraph [43].

emergence of epidemics.^[45] In my view, the Constitutional Court – as a state organ – undoubtedly evaluates and prefers the different scientific research by choosing standpoint of some domestic or international organization in these cases. Therefore, it seems to me that the constitutional provision (namely only scientists shall have the right to evaluate scientific research) does not succeed entirely, which is exceptional on the basis of effective legal regulations and the legal practice. Taking all this into account, it can be concluded that constitutional review is excluded in such cases. But, of course, from the point of view of fundamental rights protection, this conclusion is not tenable. In another formulation, the protection of fundamental rights as a constitutional guarantee is contrasted with the freedom of science and the quoted provision of the Fundamental Law.

IV. SUMMARY

Summarizing my above arguments, it is obvious that the quoted provisions of the Fundamental Law raise a large number of questions even if we merely go into legal dogmatic examination. There was a long historical development until the recognition of the freedom of science as a fundamental right. Nonetheless science has always been a part of human thought because it is an indispensable element of social development. My analysis shows that the freedom of science is a fundamental right, though not everyone has the right to freedom of scientific research, because the freedom of science belongs only to the scientists. This is confirmed by the practice of the Hungarian Constitutional Court, according to which scientists are entitled to the freedom of science, and only the scientist decides who belongs among scientists.). On the other hand, I also focused on the possible limitation of this fundamental right, and I came to the conclusion that the necessity-proportionality test is not applicable because the constitutional provision in the Article X. Paragraph (2) of Fundamental Law declares that the state cannot decide on questions of scientific truth. The instanced constitutional provision is an element of the freedom of science. Furthermore, the application of the necessity-proportionality test presupposes a step-by-step examination, but no such step-by-step examination can be applicable in the decision on a single scientific question. Finally, the provision states that only scientists have the right to evaluate scientific research is not enforced. In my opinion, the Constitutional Court clearly took a position in favour of certain scientific achievements in the examined decisions, which is not in accordance with Article X. Paragraph (2) of the Fundamental Law of Hungary.

[45] Decision 39/2007. (VI. 20.) of the Constitutional Court, 2007, 464., 485.

BIBLIOGRAPHY

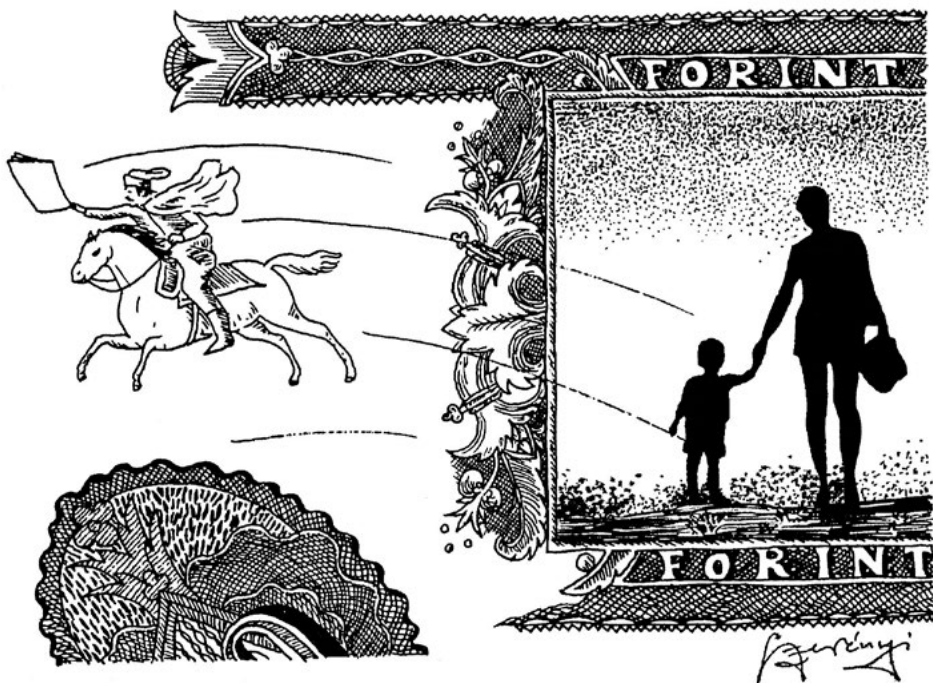
- Árva, Zsuzsanna (2013): *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez [Commentary on the Fundamental Law of Hungary]*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Balogh, Zsolt (2011): Az alapjogok korlátozása az új alkotmányban [Limitation of Fundamental Rights in the New Constitution]. In: *Pázmány Law Working Papers*. 2011/19. sz.
- Barak, Aharon (2012): *Proportionality. Constitutional Rights and their Limitations*. Cambridge University Press, Cambridge (translated by Doron Kalir).
- Barendt, Eric (2017): *A tudomány szabadsága és a jog. Összehasonlító tanulmány [The Freedom of Science and the Law. Comparative Study]*. Wolters Kluwer, Budapest (fordította: Csertő István).
- Bencze, Gyula (2006): A tudományos szabadság kinek a szabadsága? [Whose Freedom is the Freedom of Science?]. In: *Magyar Tudomány [Hungarian Science Review]*. 2006/8. sz.
- Donat, Joseph (1914): *The freedom of science*. Joseph F. Wagner, New York.
- Erdős, Csaba (2015): Az alapjogok kialakulása és fejlődése [Development and Evolution of Fundamental Rights]. In: Smuk, Péter (szerk.): *Alkotmányjog III. Alapjogok [Constitutional Law III. Fundamental Rights]*. Universitas-Győr, Győr.
- Fenstad, Jens Erik (2003): Science Between Freedom and Responsibility. In: *European Review*. Vol. 11, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798703000358>.
- Halmai, Gábor – Tóth, Gábor Attila (2003): Az emberi jogok korlátozása. [Limitation of Human Rights] In: Halmai, Gábor – Tóth, Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok [Human Rights]*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Joyce, A. Rosemary (2021): Science, Objectivity, and Academic Freedom in the Twenty-first Century. In: *International Journal of Cultural Property*. Volume 28, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0940739121000230>.
- Koen, Lenaerts (2019): Limits on Limitations: The Essence of Fundamental Rights in the EU. In: *German Law Journal*. Volume 20. Issue 6. DOI: <https://doi.org/10.1017/glj.2019.62>.
- Láncoš, Lea Petra (2009): A tudományos és művészeti élet szabadsága [The Freedom of Science and Artistic Expression]. In: Jakab, András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II. [Commentary on the Constitution of the Republic of Hungary II.]*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Pozsár-Szentmiklósy, Zoltán (2014): Az alapjogi teszt újrafogalmazása [Redefinition of the Fundamental Rights Test]. In: *Jogtudományi Közlöny [Jurisprudence Review]*. 2014/1. sz.
- Pozsár-Szentmiklósy, Zoltán (2016): *Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája [Fundamental Rights on the Scale. Dogmatic of the General Fundamental Right Tests]*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Pozsár-Szentmiklósy, Zoltán (2017): Érvelés az alapjogi jogvitákban [Reasoning in the Fundamental Right Disputes]. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2017/2. sz.
- Sári, János (2000): *Alapjogok. Alkotmánytan II. [Fundamental Rights. Constitutional Law II.]*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Starck, Christian (2006): Freedom of Scientific Research and Its Restrictions in German Constitutional Law. In: *Israel Law Review*. Vol. 39, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0021223700013030>.
- Stipta, Zsuzsa (2013): A tudomány szabadság védelmi tárgya [The Subject of the Protection of the Freedom of Science]. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*. Tomus XXXI. (2013).
- Szigeti, Péter (2013): A kritikai társadalomtudományi megismerés specifikumai [Specificities of the Critical Social Science Cognition]. In: *Jog–Állam–Politika [Law–State–Politics Review]*. 2013/1. sz.
- Tilk, Péter (2013): *A művészet szabadságának szabályozása az Alaptörvényben [Regu-*

lation of the Freedom of Arts in the Fundamental Law of Hungary]. Kodifikátor Alapítvány, Pécs.

- Weber, Max (1970): *Állam, politika, tudomány [State, Politics, Science]*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest (fordította: Józsa Péter).
- Weber, Max (1995): *A tudomány és politika mint hivatás [Politics and Science as a Vocation]*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest (fordította: Glavina Zsuzsa).

LEGAL SOURCES

- The Fundamental Law of Hungary.
- Decision 23/1990. (X. 31.) of the Constitutional Court.
- Decision 34/1994. (VI. 24.) of the Constitutional Court.
- Decision 41/2005. (X. 27.) of the Constitutional Court.
- Decision 39/2006. (IX. 27.) of the Constitutional Court.
- Decision 39/2007. (VI. 20.) of the Constitutional Court.
- Decision 3292/2017. (XI. 20.) of the Constitutional Court.
- Decision 3080/2019. (IV. 17.) of the Constitutional Court.
- Decision 27/2021. (XI. 5.) of the Constitutional Court.
- The Constitution of the Republic of Hungary.
- Basic Law for the Federal Republic of Germany.

Szerényi Gábor, Vezetve az úton

BÁN-FORGÁCS NÓRA

Az adatvédelmi ombudsman intézményének politikai-jogtörténeti előzményei

ABSTRACT

The purpose of this academic essay is to present the relevance of the Data Protection Ombudsman in Hungarian legal history. We would like to highlight the core stones in public law that led to the establishment of the ombudsman institution. The research is of particular relevance as this year marks the tenth anniversary that the ombudsman ceased to exist on the first of January 2012. The study highlights that, after a well-established academic background of the topic of privacy, the need to establish a data protection ombudsman institution was first raised at the Opposition Roundtable Talks in 1989 during the “constitutional revolution.” The essay describes the public mood and heightened anticipation that preceded the establishment of the institution. The study also covers the fall of the institution of the Data Protection Ombudsman outside the ramparts of the 1989 Constitution, its reasons and consequences under public law.

Keywords: Data Protection Ombudsman ■ ombudsman
■ Hungarian constitutional revolution

Jelen tanulmány vállalt célja, hogy bemutassa az adatvédelmi ombudsman intézményének politika-történeti előzményeit, a teljesség igényével szeretnénk rávilágítani az intézmény létrejöttéhez vezető közjogi változásokra, amelyeknek jogtörténeti jelentőségét az adja, hogy az intézmény idén tíz éve szűnt meg, 2012. január elsejével. A tanulmány egy lezárt korszak jogtörténeti elemzésére tesz kísérletet, annak reményében, hogy emléket állít egy fontos alapjogvédő intézménynek.

I. BEVEZETŐ

A tanulmány célja, hogy rávilágítsunk az adatvédelmi ombudsman intézményének létrejöttéhez vezető közjogi változásokra, amelyeknek jogtörténeti jelentőségét igyekszik a tanulmány részleteiben kibontani. A tanulmány tehát az adatvédelmi biztosi intézmény keletkezésével

foglalkozik. Ez – mint látni fogjuk – több ponton összefonódik az általános ombudsman intézményének felállításával. Centrális állítása a tanulmánynak, hogy az adatvédelmi ombudsman, és hozzátesszük, az általános ombudsman intézményének a szellemisége az 1989-es alkotmányos rendszerváltásban (kicsit patetikusabb megfogalmazásban: a jogállami forradalomban) gyökerezik, egész pontosan az Ellenzéki Kerekasztal (EKA)- és a Nemzeti Kerekasztal (NEKA)-tárgyalások gondolatosságából nőtt ki, és álláspontunk szerint ezt a szellemiséget tizenhat évig sikeresen hordozta az intézmény. Szimbolikusnak tűnik, hogy az 1989. október 23-án kikiáltott köztársasági alkotmány hatályon kívül helyezésével szűnt meg az adatvédelmi ombudsman jogintézménye – 2012. január elsejével. Az intézmény jogi és erkölcsi alapjai tehát elválaszthatatlanok a köztársasági alkotmányt kikényszerítő szellemi örökségtől, a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásoktól. Ezt a szellemi örökséget tényként kezeli a tanulmány, tehát a '89-es rendszerváltás kritikai vizsgálata nem célja a tanulmánynak. Megállapításunk, hogy az adatvédelmi ombudsman a rendszerváltás „gyermeke”.

Az intézménytörténeti felvezetésben érdemes az alkotmányos rendszerváltozásnak egy „belülről nyitó korszakát” az előtörténetnél külön kiemelni. Ez a korszak megelőzte az EKA megalakulását. Az 1988. november 24-től 1989. március 15-ig tartó időszakban már komolyabb elképzelések születtek az egyes új (jog)intézmények szükségességéről, így szóba került az ombudsman intézményének a felállítása is.^[1] Ide tartozik az is, hogy az MTA Államtudományi Kutatási Programirodája külön kötetben közölte öt ország ombudsman-törvényét (angol, francia, osztrák, spanyol, lengyel törvényeket), amelyekből kiemelendő az 1987-es lengyel törvény az ombudsmanról.^[2] Ezeket az előanyagokat a későbbi tárgyalásokon vitaalaként fogadták el. Bár kétségtelen, hogy az idézett dokumentumokban nincs nevesítve az adatvédelmi biztos, ám a „külön” biztosok lehetősége nyitva maradt.

Vizsgálódásunkat az Ellenzéki Kerekasztallal és a NEKA megállapodásaival érdemes kezdeni, ugyanis ezen döntések befolyásolták az adatvédelmi ombudsman intézményének arculatát. Azzal a felütéssel kezdjük, hogy „a magyar társadalom történetében először jelent meg az állampárti politikai rendszer keretein belül egy plurális szerveződésű politikai szervezet, amely bejelentette igényét és határozott szándékát arra, hogy az akkor még hatalmon lévő állampárttal tárgyalásokat kíván folytatni és e tárgyalásokon egységes álláspontot fog képviselni”.^[3]

[1] Kilényi, 1991.

[2] Tasnádi – Nagy, 1988.

[3] Lásd Bihari, 2005; továbbá Bozóki, 2012, 102.

II. AZ ADATVÉDELMI OMBUDSMAN INTÉZMÉNYÉNEK KIALAKULÁSA

Az adatvédelmi ombudsman Magyarországon az alkotmányos demokrácia intézménye. Története, jogfejlesztő szerepe révén a demokrácia alappillérei között emlékezhetünk rá, Kukorelli István szerint az ombudsmani intézmény – és hozzátesszük, az adatvédelmi ombudsman – a demokrácia egyik tartóoszlopa. „A törvény 1993-as megalkotását követően – ezt írtam az *Alkotmánytan* című tankönyvben: »az országgyűlési biztos lehet a jogállam épületének díszítőeleme vagy tartóoszlopa«. Gönczöl Katalin, az először megválasztott ombudsman, (...) tisztelt kollégám, rendre visszakérdezett, ha találkoztunk az Egyetem téren: hol tartunk most? Az első években kerültem a választ. (...) Most szívesen válaszolok. Őszintén gondolom, hogy az alapjogvédő rendszer tartóoszlopáról van szó. Álljon sokáig!”^[4]

Tágabb összefüggésben elmondható, hogy „a magyar állam hosszú történetében az ombudsman intézményét csak egy különös társadalmi csillagállás tette lehetővé, mint ahogy azt is, hogy az állampolgárok számára oly gyorsan lett ismertté és elfogadottá az intézmény.”^[5] Része volt ebben az 1989-es nagy demokratikus átalakulásnak, az Ellenzéki Kerekasztal és később az alkotmányozás sikerének, de nem kis része volt az intézmény alapítóinak.^[6] A köztársaság első országgyűlési biztosa Gönczöl Katalin lett, helyettese Polt Péter, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok védelmét Kaltenbach Jenő, a személyes adatok védelmét és a közérdekű adatok nyilvánosságát Majtényi László látta el. Munkájukat már mandátumuk kezdetén, a rendszerváltás felfokozott légkörében, jelentős nemzetközi figyelem övezte. Kaltenbach Jenő szellemes megfogalmazásában „az ombudsman az állam jobbik fele”. Gombár Csaba szerint, hogy milyen az állam jobbik fele, azt feltehetően esküjük letételekor egyik ombudsman sem tudta még. „A négy országgyűlési biztos azonban nem hivatalnok lett, hanem az állam olyan közjogi méltósága, akiknek tevékenységében az állampolgárok osztatlan öröme lelték. Ritka pillanat ez egy állam életében.”^[7]

Göncz Árpád, a köztársaság első államfője megfogalmazásában: nagy szerencse, hogy a magyar parlamentáris demokrácia intézményrendszerének alkotmányba foglalása az 1989-es parlamenti választások előtt történt. Olyan időszakban, amikor még egyik szervezet sem tudta, hogy kormányon lesz-e vagy sem. „Egyszerre kellett szem előtt tartani, hogy kormányozni tudjak, de ha történetesen ellenzékbe kerülök, akkor legyen ellenőrző mechanizmus, és ezt jól bebetonozták.” Göncz így folytatja: következőképpen a magyar alkotmánnyal sok mindent lehet kezdeni, csak tönkreverni nem lehet. Kiüresíteni lehet, és legyünk őszinték, nincs az a kormányzat, amelyik az akaratának érvényesítése érdekében ne próbálná az előtte álló gátakat alacsonyabbra tenni, vagy valami-

[4] Kukorelli, 2004, 17.

[5] Gombárról: Gönczöl – Kóthy, 2001, 7.

[6] Gönczöl – Kóthy, 2001, 7.

[7] Gönczöl – Kóthy, 2001, 7.

lyen módon megkerülni. Göncz Árpád jól érzékeli az ombudsman speciális helyét a hatalommegosztás rendszerében. Így fogalmaz: az ellensúlyok között az Alkotmánybíróság meg az Állami Számvevőszék olyan hivatal, amely pontosan behatárolt területet, szervezeteket ellenőriz. Az ombudsmani szervezet az egyetlen, amelyik a társadalom működésén tartja rajta az ujját.^[8] (...) „Nagyon nehéz lett volna akár az Ellenzéki, akár a Nemzeti Kerekasztalnál nemet mondani az intézményre. Valószínűleg fél szívvel mondott rá mindenki igent, mert az jutott eszébe, lehet, hogy ellenzékben leszek, de lehet, hogy kormányon, tehát ezt úgy kell körvonalazni, hogy mindkét helyzetben megfeleljen.”^[9]

Az adatvédelmi ombudsman, és hozzátesszük, az általános ombudsman intézményének a szellemisége, mint az eddigiekben is igazolást nyert, a magyar rendszerváltásban, az 1989. évi alkotmányos forradalomban gyökerezik, egész pontosan az Ellenzéki Kerekasztal- és a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások gondolatiságából nőtt ki, és ezt a szellemiséget tizenhat évig sikeresen hordozta az intézmény.

Az ombudsmani intézményrendszerrel „az alapjogi garanciarendszer valamennyi eleme – Alkotmánybíróság, bíróság, ügyészség és az állampolgári jogok országgyűlési biztosa – a kerekasztal-tárgyalásokon kialakult politikai kompromisszum eredményeképpen átalakított 1949-es Alkotmányban külön-külön fejezetekben került statuálásra. E négy szerv közül a bíróságok és az ügyészség a – tartalmilag – új Alkotmány előtt is működtek. A két új szerv közül a részletes szabályokat csak az Alkotmánybíróság esetében alkotta meg az Országgyűlés (az ombudsmanokra vonatkozó szabályokkal azonban adós maradt).”^[10]

Mint a bevezetőben rámutattunk, szimbolikusan tűnik, hogy az 1989. október 23-án kikiáltott köztársasági alkotmány hatályon kívül helyezésével szűnt meg az adatvédelmi ombudsman jogintézménye – 2012. január elsejével. Az intézmény filozófiája tehát elválaszthatatlan a köztársasági alkotmányt kikényszerítő szellemi örökségtől, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoktól. A NEKA ugyanis minden pillanatában a pártállami hatalmi koncentráció újrafarmálásán dolgozott, a modern hatalommegosztáson tevékenykedett, és ennek eredményeként született az 1989. évi XXXI. törvénnyel Magyarország új demokratikus Alkotmánya.

Majtényi László rámutat, hogy az 1992-es adatvédelmi törvény „a jogállami forradalom egyik utolsó nagy liberális vívmánya, amelyet igazi konszenzussal lehetett elfogadni. Ezt követte egy évvel később az ombudsmantörvény.”^[11] Mindkét jogszabály szellemiségében illeszkedik az 1989. évi XXXI. törvényt, a köztársasági alkotmányt közvetlenül követő „sarkalatos” törvények sorába,

[8] Gönczöl – Kóthy, 2001, 18.

[9] Göncz Árpádról ld. Gönczöl – Kóthy, 2002, 18.

[10] Szabó – Hajas, 2011, 113.

[11] Ld. Majtényi, 2001, 24. Majtényi állítását azzal támasztjuk alá, hogy a törvényt 188 igen és 7 tartózkodás mellett fogadta el a magyar Országgyűlés. (Lásd: 1992.10.27. 20:39:46-i szavazás jegyzőkönyve).

Egyetérthetünk Kukorelli István megfogalmazásával, az intézmény mögötti konszenzusnak alkotmányos jelentősége van.^[12]

Érdemes kiemelni, hogy jelen tanulmány az adatvédelmi biztos intézményének keletkezését vizsgálja. Ez azonban azért is fontos, mert az 1989 utáni rendszerváltás megértéséhez nélkülözhetetlen az ombudsmani intézmény és az adatvédelmi ombudsman tevékenységének a vizsgálata. Ahogy Szikinger István fogalmaz, „az országgyűlési biztosok az emberi jogok oltalmazásával kapcsolatos tevékenységükkel hatnak az egész közhatalom működésére, annak értékpreferenciáira és a civil társadalomhoz való viszonyára”.^[13] Ilyen megközelítésben egyet kell érteni azzal a megállapítással, amely szerint a demokráciába való átmenet időszakában az ombudsman a demokrácia és a törvényesség megszilárdításában is fontos tényező.^[14] Kukorelli István szerint „az ombudsmanok azon a frontvonalon állnak őrséget, ahol a polgár leggyakrabban találkozik és ütközik a közhatalommal, legelőbb a közigazgatással. Az ombudsmanok az alapjogok élő lelkiismerete.”^[15] Kukorelli István így folytatja: „én magam az *Alkotmánytan* című tankönyv első kiadásaiban »jogvédelmi harangfélreverőknek« neveztem el az országgyűlési biztosokat. Miután rendre ezt mondták vissza az alkotmányjogi kollokviumokon a joghallgatók, később kihúztam ezt a sort, de képes beszédként ma is így gondolom. Az ombudsmanok igenis harangozzanak, ha alapjogsérelem történik, legyenek az alapjogok élő lelkiismerete.”^[16] A 7/2001 (III.14) AB határozathoz fűzött különvélemény rámutat: az állampolgári jogok országgyűlési biztosának intézménye – alkotmányos intézményként – fontos szerepet tölt be a végrehajtó hatalom ellenőrzésében, az állampolgárokat az állammal szemben megillető védelem megteremtésében. Működésük folyamatosságának fenntartása valóban alkotmányos érdek.^[17]

Érdemes tehát az alapjogvédelemről egyfajta szintézisben gondolkodnunk, az egységet keresni az ombudsman és a civil jogvédők között, mert védendő értékek, védelmük jogi tárgya ugyanaz. Ez a szintetizáló megközelítés nemcsak az ombudsmani intézmény keletkezéstörténetét határozta meg, később az ombudsmanok mandátumokat átívelő joggyakorlatának szellemisége is tükrözi az 1989-es állapotokat. Szabó Máté ombudsman ezt így fogalmazza meg: a civil jogvédők és a polgári engedetlenkedők egy csónakban ülnek a jogállam realitásainak bürokratikus torzulásaival, a hazai és a nemzetközi emberi jogi sérelmekkel, a demokrácia megkérdőjelezésével szemben. Ebben a hajóban, ahol sokan elférnek, azonban különböző szerepkörök vannak, amelyek nem rendeződnek hierarchiába, és

[12] Kukorelli István előadása (Tíz éves a magyar ombudsmentörvény). Érdemes azt is megemlíteni, hogy a kétharmados törvények köre több ponton módosult 1990-es nyári alkotmányrevízió következtében, amelynek nyilván komoly közjogi következményei is voltak.

[13] Szikinger, 2010, 20.

[14] Szikinger, 2010, 20.

[15] Ld. Kukorelli István előadása.

[16] Ld. Kukorelli István előadása.

[17] 7/2001. (III. 14.) AB határozat. ABH 2001.

nincsen mindenható kapitány. A hajó legénysége és tisztjei így, együtt próbálnak egyensúlyt teremteni a viharokkal és az örvényekkel, a zátonyokkal és az úszó jég-hegyekkel szemben, és biztosítani a haladási irányt egy olyan cél felé, amely Paine szép hasonlatának megfelelően olyan, mint a Szent Grál, még senki se látta és érintette meg, de tudjuk, hogy létezik valahol, az emberi jogok egymásra vonatkozó érvényesülésének harmonikus egységében, egy stabil demokráciában. Az út maga a cél, ide csak a jogszerű út vezet a demokrácia és a jogállam vizein, még akkor is, ha a kritika és a megkérdőjelezés bizonyos normák, intézkedések érvényességét absztraktnan (ombudsman) vagy tevőlegesen (polgári engedetlenség) kétségbe vonja. A polgári engedetlenkedő és az ombudsman folyton egyensúlyoz a belső és a nemzetközi jog, a pozitív jog és a természetjog, a Múlt és a Jövő, a Kényszer és a Szabadság birodalmi között. Nehéz és felelősségteljes feladat, amelyet mindegyik a maga módján igyekszik betölteni.^[18]

1. A Nemzeti Kerekasztal és az ombudsmanok, egy régi-új toposz

További elemzésünkben érdemes bővebben kifejteni a Nemzeti Kerekasztal viszonyát az adatvédelmi ombudsmanhoz. Az ombudsmani intézmény bevezetését, ahogy a tanulmány Bevezetőjében rámutattunk, Magyarországon a Nemzeti Kerekasztal megbeszélésein született politikai döntés alapozta meg. Bozóki András szerint a kerekasztal-tárgyalások résztvevői kezdetben a szabad választásokhoz vezető békés átmenet sikeréhez nélkülözhetetlen „sarkalatos törvényeket” kívánták megalkotni, és az volt a céljuk, hogy az új alkotmány megalkotását az első szabadon választott parlamentre hagyják. E kiinduló álláspont azonban a rendszerváltás dinamikája felülírta. Az ellenzéki erők – abbéli törekvésükben, hogy megakadályozzák az Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) hatalomátmentési törekvéseit – nem kerülhették el az alkotmányozást, amit kezdetben szemérmesen, végül azonban nyíltan is föl vállaltak. Így született meg a köztársasági alkotmány és vele olyan intézmények (Alkotmánybíróság, kétharmados törvények stb.), amelyek több évtizedig tartósnak bizonyultak.^[19] Ezek közé tartozik az ombudsman intézménye is. A pontos történeti emlékezet megőrzése végett érdemes megjegyezni, hogy az Ellenzéki Kerekasztal 1989. március 22-én alakult, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tan- székének szemináriumi helyiségében. Az Ellenzéki Kerekasztal kezdetben „mint integrált politikai erő, később mint önálló hatalmi centrum” jelent meg, amely tárgyalásra kényszerítette az állampártot, és a hatalmi jellegű döntések egyik legalizált alanyává vált ezzel.^[20]

Az EKA megalakulását követően a „Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások” előké- szítése végül is majdnem két hónapot vett igénybe, az EKA részéről Tölgyessy

[18] Lásd Szabó, 2009, 107-108.

[19] Bozóki, 2012, 202.

[20] Lásd Bihari, 2005; továbbá: Bozóki, 1990; Bozóki, 2011, 202-240.

Péter és Sólyom László vett részt a megbeszéléseken, míg az MSZMP részéről Pozsgay Imre és Fejti György KB titkár. A Kerekasztal Tárgyalások hivatalos megnyitására – az EKA későbbi legitimációja szempontjából nem elhanyagolható módon - 1989. június 13-án a Parlament épületének Vadásztermében került sor. Az ülést Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke nyitotta meg.

A NEKA „rendszerváltoztató sarkalatos törvényeit” – a kormány előterjesztése alapján – 1989. október 17. és 20. között fogadta el a magyar országgyűlés: az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvényt; az Alkotmánybíró-ságról szóló 1989. évi XXXII. törvényt; a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvényt; az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXIV. törvényt és a köztársasági elnök választásáról szóló 1989. évi XXXV. törvényt. Varga Zs. András helyesen mutat rá, hogy az ombudsmani intézmény jogi kereteinek az alapját az utolsó ún. „rendi” Országgyűlés 1989. évi alkotmánymódosítása biztosította. Az ombudsmani intézmény bevezetésének indokai megegyeznek az alkotmánymódosítás fő céljával: a rendszerváltozás utáni politikai rendszer rendelkezzeék minél több olyan intézménnyel, amely a kormányzati hatalom ellensúlyozására alkalmas.^[21] (Zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a jelenlegi közjogi viták többnyire arról szólnak, hogy a főhatalom gyakorlásának szükséges-e hogy alkotmányos korlátai legyenek, illetve, hogy ezen korlátok mennyire legyenek szélesek).

Az ombudsmani intézmény tekintetében már az 1989 júniusában hivatalosan kezdődő Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokat megelőzően az Ellenzéki Kerekasztal szakértői megállapodtak. 1989. június 10-én hivatalosan is megkezdődtek a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások és a középszintű szakértői egyeztetések. Az 1989. június 21-i ülésen sor került hat albizottság felállításra, amelyek között nemcsak az ombudsmanokat tárgyaló I/6 munkabizottság, de témánk szempontjából a tájékoztatás és az információs ügyek megtárgyalását szolgáló I/5-ös munkabizottság is jelentős. Az ombudsman „kérdése” az I/6 munkabizottságához tartozott, „az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciákat megtárgyaló albizottság” néven. „Az ombudsman kérdésében végül a következő megállapodás született:

„az Ellenzéki Kerékasztal 1989. szeptember 18-i ülésén Tölgyessy Péter beszámolt a hét végi háromoldalú szakértői egyeztetésekről, melyen az EKA részéről Sólyom Lászlóval együtt vett részt. Ezen elfogadták, hogy az alkotmányba bekerül az ombudsman intézménye, de egyelőre nem kerül fölállításra. Az intézmény oly módon kerül be az alkotmányba, hogy felhatalmazás lesz benne egy általános ombudsmanra, és ugyanakkor külön ombudsmanok intézményének fölállítására is. Ilyen külön ombudsman lehet egy adatvédelmi biztos, aki az informatikai törvény kapcsán jelenne meg, egy környezetvédelmi ombudsman és egy kisebbségvédelmi ombudsman, aki nemzetiségek ügyeiben járhatna el.”^[22]

Sólyom László visszaemlékezésében az adatvédelmi biztos pozíciójának a kialakításáról ezt írja: „a Kerekasztalnál egy külön bizottság alakult a tájé-

[21] Varga Zs., 2004, 9.

[22] Bozóki, 1999, 451.

koztatás és az információ kérdései, az új tájékoztatási törvény^[23] tárgyalására, illetve kidolgozására. „Ez volt az I/5. albizottság.” Sólyom szerette volna, ha ez a bizottság az ő törvénytervezete alapján már ekkor kidolgozza „az adatvédelmi és aktanyilvánossági törvény tervezetét”.^[24] A politikai körülmények azonban nem kedveztek ennek. Egyáltalán, az I/5-ös albizottságot a szocialista állam-párt ellenezte, s csak az ellenzék akarta működtetni. „Viszont az ellenzéket sem érdekelte az információszabadság és az adatvédelem szakmai témája, sem egy jövődő törvény, hanem napi érdekű dolgokkal kívánt foglalkozni” – fogalmaz keserűen Sólyom. Sólyom így folytatja: „Egyrészt azzal, hogy a közelgő választási kampányban milyen legyen a hozzáférés a médiumokhoz. Ez a kérdés azonban átkerült a választásokkal foglalkozó, sokkal hatékonyabban dolgozó albizottsághoz, s maradt a huzavona a közmédiumok fölött fölállítandó felügyelőbizottságról.”^[25] Sólyom szerint ezen felül azzal foglalkozott az albizottság, hogy adják vissza azokat a szitákat a belügyből, amivel annak idején a Beszélőt sokszorosították.^[26] Álláspontunk szerint érthető Sólyom László kritikája az ellenzék bizonyos alkotmányos kérdések iránti érzéketlensége miatt, ugyanakkor azt sem lehet kifogásolni, hogy a rendszerváltó kerekasztal első és legfontosabb célja az volt, hogy a politikai jogokat bebetonozza, és ehhez szabad sajtóra tartott igényt (magyarán sokszorosító gépekre), és kevésbé tűnt fontosnak egy új adatvédelmi törvény gyors kodifikációja, pláne a szabad választások előtti küzdelemben. Sólyom így folytatja: pozitívum mégis, hogy az alkotmányba bekerült az alapvető jogok közté mind a személyes adatok védelméhez való jog, mind pedig a közérdekű adatok megismeréséhez való jog.

Az eddigi elemzés arra enged következtetni, hogy az adatvédelmi ombudsman intézményének a felállítása leginkább Sólyom Lászlónak volt szakmailag fontos kérdés 1989-ben, ő ambicionálta ezt. Sólyom László így emlékezik vissza az adatvédelmi ombudsman tisztségének az alkotmány sáncain kívül rekesztésére: a kerekasztal-tárgyalások hozama lehetett volna, hogy az adatvédelmi biztos intézménye is bekerül az alkotmányba. „Az utolsó napok egyébként is zaklatott tárgyalásain felmerült, hogy egy igazi svéd típusú ombudsman mellett szükség volna környezetvédelmi és adatvédelmi biztosra is. Az alkotmány tervezetében azonban – 1989. szeptember közepén – csak az állampolgári jogok biztosát vették fel, azzal, hogy az országgyűlés egyes alkotmányos jogok védelmére külön biztost választhat. E fura történet következtében azonban az adatvédelmi biztos mégis kívül maradt az alkotmány sáncain.”^[27]

Érdekes jogtörténeti részlet, röviden említésre méltó, erre is Sólyom László mutat rá, hogy: „az adatvédelem a hagyományos polgári jogi alapokon került az alkotmány tervezetében: a jó hírnév, a magánlakás és magántitok védelmével egy

[23] Sólyom, 2005, 180.

[24] Sólyom, 2005, 180.

[25] Sólyom, 2005, 180.

[26] Sólyom, 2005, 180.

[27] Sólyom, 2005, 180.

sorban, s egy rendelkezésben említve. Ennek oka, hogy az alapjogi fejezetet a kerekasztal idő híján nem tárgyalta. Az igazságügy-minisztérium szokásos kodifikációs módszere pedig az volt, hogy az olyan alapjogoknál, amelyeknél már volt a rendszerváltás előtörténetéből »reform«-törvény, átvette onnan az alapvető rendelkezést. a személyes adatok védelméről a Ptk.-ra nyúltak vissza, amely valóban e négy jogintézményt együtt tárgyalta.^[28]

Csak később került sor az Alkotmány 61. §-ának a megalkotására. A parlamenti igazságügyi bizottságában egészítették ki a sajtószabadságról szóló alkotmányi szakaszt a közérdekű adatok megismeréséhez való joggal, nemzetközi mintákra hivatkozva. Ezt a tematikus kötődést mutatja a szövegezés, amely szerint nemcsak a közérdekű adatok megismerésére, hanem azok terjesztésére is mindenkinek joga van, akárcsak a szabad sajtó termékei esetén. Az információszabadság lényegi eleme az állam titkolózásának felszámolása, a közérdekű adatok alanyi jogon és ingyenesen való megismerése. Az adatok terjesztése ezzel távoli kapcsolatban áll.^[29]

Szintén jogtörténeti jelentőségű, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon érdemben felvetődött több különféle, a kor szóhasználata szerint „politikai” és „közjogi” ombudsman, illetve ombudsmanszerű jogvédelmi mechanizmus kialakításának lehetősége is.^[30] Sólyom László szerint az ellenzék (illetékes tárgyalói) az „átmenet” bizonytalanságai ellen intézményesített volna egy „politikai ombudsmant.” Végül is a konkrét megoldás elnapolásra került.^[31]

A politikai szószóló nem az egész közjogi rendszert ellenőrizte volna, hanem „a polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában felsorolt politikai és személyes szabadságjogok érvényesülését, valamint a politikai egyeztető tárgyalásokon részt vevők sérthetlenségét”.^[32] Tehát a szószólóban az ellenzék egyfajta garanciát látott a tárgyalásban részt vevők mentelmi jogára vonatkozóan. Majtényi László a politikai szószóló intézményét későbbi értékelésében elhibáztottnak ítélte. Erről így emlékezik vissza:

„a háromoldalú tárgyalások idején voltak a pártállamnak olyan megnyilvánulásai, amelyek a politikai ellenzék tagjaiban – okkal vagy ok nélkül – komoly félelmeket keltettek. Attól tartottak, hogy adott esetben a Grósz-kormány velük szemben személyes retorziót alkalmazhat, és akkor egy sajátos ombudsmanintézményt vetettek fel. »A békés politikai átmenet ombudsmanja« lett volna ez az intézmény, amit én ugyancsak rémült ellenszenvvel fogadtam, mert szerintem a félelem butasága öltött testet ebben a tervben. Mert ha valakit le akar tartóztatni a munkásosztály ökle, a rendőrség, akkor azt le fogják tartóztatni. Egy to-

[28] Sólyom, 2005, 180.

[29] Sólyom, 2005, 174–183.

[30] Szabó – Hajas, 2016, 113.

[31] Lásd Sólyom, 2001.

[32] Ez az elképzelés is különböző metamorfózison ment keresztül. Említést érdemel az I/6 munkabizottság július 26-i ülése, ahol megegyezés született a „politikai szószólóról”. 76. sz. Ellenzéki Kerekasztal Ülése. (Ld. Bozóki, 1999, 462).

talitárius fordulatban a békés átmenet ombudsmanja soha nem fogja tudni megvédeni. Egyszerűen értelmetlennek tartottam a javaslatot.”^[33]

Tölgyessy Péter álláspontja az volt, hogy: „ha már ombudsman, akkor rendes közjogi ombudsman legyen” ezért – ugyan nem volt erre felhatalmazásunk, írja Tölgyessy, „de – Sólyom Lászlóval elfogadtuk azt, hogy az alkotmányba bekerüljön az ombudsman intézménye, de nem kerül föllállításra. Oly módon kerül be, hogy lenne egy általános ombudsman felállítására felhatalmazás, és lenne külön ombudsmanok föllállítására felhatalmazás. Ilyen külön ombudsman lehet egy adatvédelmi biztos, aki az informatikai törvény kapcsán jelenne meg; (...) De egyelőre csak egy elvi lehetőség lenne arra, hogy később a föllállításuk megtörténjen.”^[34]

Érdekes jogtörténeti epizód, hogy a NEKA közjogi helyzete vitatható volt, tulajdonképpen közjogi megállapodást kötni sem Sólyom Lászlónak, sem Tölgyessy Péternek nem volt mandátuma a leendő ombudsmanok tárgyában. Erre utal Tölgyessy előbb idézett megjegyzése, miszerint, „ugyan nem volt erre felhatalmazása”, de megállapodást kötött az ombudsman közjogi helyzetéről az állampárt képviselőivel.

Végül a Sólyom-Tölgyessy javaslatnak megfelelően az október 23-án kihirdetett rendszerváltó Alkotmány 18. §-a „Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa” című új, V. fejezettel egészítette ki az 1949. évi XX. törvényt. A hazai jogi közfelfogás szerint tehát a magyar ombudsmani intézmény jogszabályi alapját az 1989. október 23-án kihirdetett Alkotmány teremtette meg.^[35] Ezt szokás a Harmadik Magyar Köztársaság időszakának nevezni. Az Alkotmány V. fejezete az állampolgári jogok országgyűlési biztosára címet kapta.^[36] Az Alkotmány 32/B. § (1) bekezdése szerint az állampolgári jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy az alkotmányos jogokat érintő eljárásokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja vagy kivizsgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. Az Alkotmány 32/B. § (3) bekezdése szerint az országgyűlési biztost a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés választja. Az Országgyűlés egyes alkotmányos jogok védelmére külön biztost is választhat. Az országgyűlési biztosokra vonatkozó részletes szabályokat alkotmányerejű törvény állapítja meg [Alkotmány 32/B. § (5) bekezdés]. „Sokszoros véletlenek következménye, hogy azután csak a nemzeti kisebbségi ombudsman került be az alkotmányba. 1990-ben az első parlament ugyanis nem tudta megoldani a nemzeti kisebbségek képviselőinek problémáját. Addig is egy kollektív ombudsmant intézményesítettek a nemzeti kisebbsé-

[33] Majtényi, 1992, 23.

[34] Bozóki, 99, 451. Az előzményekhez lásd még: 1989. július 19-én az Országgház 9. számú szobájában tartott I/6. munkabizottság 76. sz. üléséről készült jegyzőkönyv (Bozóki, 1999, 595-619.).

[35] Varga Zs., 2004, 10.

[36] A fejezet címe 1990. VI. 25-től módosult Az állampolgári jogok országgyűlési biztosra és a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosra címre. A fent hivatkozott bekezdésszámok ennek megfelelően szintén módosultak. A fenti állapot 1989. I. 24 – 1990. VI. 25-ig volt hatályos.

gek védelmére^[37] úgy, hogy minden nemzetiség delegál egy-egy képviselőt az ombudsmani testületbe. Ezt az alkotmányi rendelkezést sosem hajtották végre. 1993-ban az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló törvény megalkotása és a biztos megválasztása után a testületi ombudsmant egyszemélyire módosították.”^[38] (Sólyom így folytatja: „Ekkor ugyan már egy éve hatályban volt a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény, s benne az adatvédelmi biztos [egyszemélyes] intézménye.”)^[39]

Az ombudsmani törvény megalkotására csak 1993-ban került sor, az intézmény felállítása pedig nehézségekbe ütközött. Ugyanis az első szabadon választott parlament (1990–1994) időszakában azon közjogi kérdések, amelyek kétharmados többséget igényeltek – leszámítva a ciklus elején megkötött MDF–SZDSZ paktumhoz kötődő változásokat – konszenzus híján sikertelenek maradtak, így Magyarország csak 1995-ben sikerült az ombudsmani intézményt kialakítani.^[40]

Tehát az általános ombudsmanról szóló 1993. évi LIX. törvény elfogadását^[41] igen hosszú várakozás előzte meg. Erre így emlékszik vissza Isépy Tamás,^[42] ombudsmanpárti politikus, az igazságügyi minisztérium hajdanvolt politikai államtitkára: a rendszerváltozáskor módosított alkotmány szövegében már szerepelt a jogintézmény, de hosszú ideig alkotmányos mulasztásként lebegett a demokratikus jogrend kialakításáért felelősséggel tartozó igazságügyi minisztérium derűsnek nem mondható égboltja felett, úgyhogy részben a jogalkotási kényszer, részben az igény hatására 1993-ban végre megszületett az országgyűlési biztosokról szóló törvény. Mellette szólt az alkotmányos kötelezettség, valamint az, hogy ekkor már nemcsak Európa-szerte működött a jogintézmény, hanem már Guineának is volt ombudsmanja. A svédeknél pedig már akkor létrejött a jogintézmény, amikor még Napóleon járkált az európai tájakon.^[43] Az Országgyűlés 1992. szeptember 1-én tűzte napirendjére az ombudsmanról szóló törvényjavaslatot. „A javaslat exozéját tartó igazságügyi politikai államtitkár formabontó módon egy mélyről feltörő őszinte sóhajjal kezdte mondandóját: hogy végre, hogy végre az Országgyűlés tárgyalni kezdte az ombudsmanokról szóló törvényjavaslatot.”^[44]

[37] Lásd 1990. évi XL. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról. „A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jogkörét a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek által jelölt és az Országgyűlés által választott, nemzeti és etnikai kisebbségenként egy-egy személyből álló testület gyakorolja.” (Alkotmány 32/B § (5) bekezdés).

[38] Sólyom, 2005.

[39] Sólyom, 2005.

[40] Kétségtelen, hogy az ombudsmani intézmény felállítását az is nehezítette, hogy az ügyészség hatásköre több ponton átfedést mutatott az országgyűlési biztos hatáskörével.

[41] 1993. évi LIX. törvény az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról (Obtv.). Az Obtv. 2. § (5) bekezdése értelmében, ahol e törvény az országgyűlési biztost említi, azon – eltérő rendelkezés hiányában – a külön biztost is érteni kell.

[42] Dr. Isépy Tamás, országgyűlési képviselő. 1989-től 1997-ig a Kereszténydemokrata Néppárt tagja. 1990-től 1994-ig az igazságügyi minisztérium politikai államtitkára. 1997-től a FIDESZ Magyar Polgári Párt tagja, frakcióvezető-helyettese.

[43] Isépy Tamásról ld. Gönczöl – Kóthy, 2002, 15.

[44] Kukorelli, 2004, 14.

2. Az adatvédelmi törvény elsőbbsége

A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (adatvédelmi törvény) időben megelőzte az általános ombudsmanról és a kisebbségi biztostól szóló jogalkotást. (És mint említettük, a politikai konszenzus hiányában, amely a kétharmados törvények megalkotásához szükséges, mindhárom esetben 1995-ig késlekedett az intézményt vezető ombudsmanok megválasztása, tehát az intézmény tényleges felállítása). Nemzetközi összehasonlításban is rendkívülinek számít, hogy előbb volt Magyarországnak sarkalatos törvénye az adatvédelmi szakombudsmanról, mint az általános hatáskörű biztostól. Ez a körülmény jól érzékelteti azt a felfokozott várakozást, amelyet a hazai adatvédelem meghonosítása jelentett.

Jelen tanulmány egyik vállalt célkitűzése, hogy magyarázatot ad az adatvédelmi törvény elsőbbségére. Álláspontunk szerint az adatvédelmi törvény elsőbbségének – tehát, hogy időben megelőzte az ombudsmani törvény kodifikálását – három jól meghatározható oka volt. Az első, hogy a jogtudományi előzmények megalapozottak voltak, széles hazai jogirodalom állt rendelkezésre, elsősorban Sólyom László munkássága révén és ezeknek a jogtudományi munkáknak köszönhetően, 1988-ban már létezett egy adatvédelmet és adatnyilvánosságot szolgáló törvénytervezet, tehát a jogtudományi és kodifikációs előzmények adottak voltak. Másrészt, az első Alkotmánybíróság kitüntetett szerepet szánt a hazai adatvédelemnek. Ahogy Sólyom László fogalmaz, az adatvédelmi biztos szükségességét nem a politikai egyezkedések tartották napirenden (mint például a nemzeti kisebbségek biztosát), hanem az Országgyűlés alkotmányozásától különálló fejlődés: az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezése.^[45] „Az 1991-ben hozott személyiszám-határozat voltaképpen tárgyán túlterjeszkedve meghatározta a meghozandó adatvédelmi törvény alkotmányos kereteit”^[46] és a személyi szám eltörléséről hozott 15/1991 (IV. 13.) AB határozatot követően imperatív igényként jelentkezett egy külön adatvédelmi törvény mielőbbi megalkotása.^[47] Sólyom László így fogalmaz:

„Az új demokratikus rendszerben voltaképpen az Alkotmánybíróság folytatta az adatvédelem és az információszabadság kibontását. Már az első határozatok között, 1990 elején, a személyes adatok védelmét aktívan, információs önrendelkezési jogként értelmezte az Alkotmánybíróság; nyilvánvalóan német hatásra, hiszen maga a szóhasználat is tükörfordítása a német kifejezésnek. 1991-ben került sor arra, hogy a személyi számot, pontosan 'a korlátozás nélkül használható, egységes és általános személyazonosító jelet' alkotmányellenesnek nyilvánítsa (...) A személyi szám szimbolikus kérdéssé vált, amely az adatvédelemhez való különféle hozzáállásokat fejezte ki. Az Alkotmánybíróság kategorikus megsem-

[45] Lásd Sólyom, 2001.

[46] Sólyom, 2001.

[47] Az előzmények között említést érdemel még a 2/1990. (II. 18.) AB határozat, illetve az információszabadság köréből a 32/1992. (V. 29.) AB határozat az önkormányzati ülések nyilvánosságáról.

misítő határozata igen nagy viharokat kavart. (...) Fél évtizeden át folyt a háború a személyi szám ügyében, vagy nem egyszer ürügyén (...).^[48] Az elvi kérdésekben való állásfoglalás önmagában is legalább olyan jelentőségűvé tette a személyi szám-határozatot, mint maga a személyi szám eltörlése (...). Az Alkotmánybíróság részletesen kifejtette az adatvédelem alapelveit, a célhoz kötöttségtől az adattovábbítás korlátozásán át az adatok összekapcsolásának kérdéséig, s ezek betartását alkotmányos követelménynek nyilvánította. De tartalmazza az ítélet a független külső kontroll, az adatvédelmi biztos intézményének alkotmányos szükségességét is (...). A személyi szám-határozat (...) végül mégiscsak az 1992-es adatvédelmi törvény meghatározó részévé váltak.”^[49]

Harmadrészt pedig megalapozottnak tűnik Majtényi László érvelése: az adatvédelmi törvény azért születhetett egy évvel korábban, mint az ombudsmani törvény, mert az „időbeli eltolódás” oka, hogy Sólyom László személyében „az előbbinek volt egy befolyásos lobbistája, aki jó irányba tudta mozgatni a dolgokat, a másiknak meg talán nem volt”.^[50] (Az első magyar adatvédelmi biztos megjegyzése azért is érdekes, mert ugyan állításának ez nem része, mégis rámutat az alkotmányjog politikai determináltságára. Magyarán arra, hogy egyes közjogi szereplők - és csoportok -, kellő politikai befolyással, az alapjogok alakításában, az alkotmányos változásokban kitüntetett szerepet játszhatnak).

Tény, hogy csupán jogi-tudományos érvekkel nem igazolható, hogy az alapjogok katalógusában miért e két jog – a személyes adatok védelme és a közérdekű adatok nyilvánossága – kapott kitüntetett alkotmányos figyelmet és kétharmados védelmet (természetesen a másik két szakombudsman mellett). A tanulmányhoz fűződő kutatás során bebizonyosodott, hogy a törvény bevezetése előtt nem készült előzetes hatástanulmány vagy jogszociológiai felmérés, amely az adatvédelem vagy az adatvédelmi biztos intézményének kitüntetett szerepét igazolta volna. Ezek híján arra következtethetünk, hogy a törvényhozó szándékát erősen alakította a korai adatvédelem és jogtudomány aktivizmusa, és ebben döntő szerepe volt Sólyom László későbbi alkotmánybírnak (és államfőnek). Érdekes a korai magyar alkotmányjog története szempontjából, hogy megmarad a jogintézmények „személyhez kötöttsége” később is, a jövő nemzedék ombudsmanjának (környezetvédelmi szakombudsman) a koncepciója is Sólyom László munkásságához kötődik. Ahogy Takács Albert fogalmaz: „ugyanaz a létező jogintézmények kereteit tágító megközelítés jellemzi Sólyom László környezetvédelmi tárgyú írásait. (...) Sólyom véleménye szerint a környezetvédelem közérdek, amelynek érvényesítése a jogvitát kézben tartó bírótól a semlegesség feladását, nagyobb öntudatot, a jog és a jogpolitika alakítását: egyszerűen aktivitást követel”^[51]

[48] Eközben azonban a kevés karakterből álló numerikus azonosító eredeti előnyei a műszaki fejlődés következtében érdektelenné váltak; így a személyi számból az elvi kérdések maradtak fenn (ld. Sólyom, 2005, 181.).

[49] Sólyom, 2005, 174-181.

[50] Majtényi, ld. Gönczöl – Kóthy, 2002, 24.

[51] Ld. Takács, 1999, 3.

3. Az első ombudsmanok választása

Miután a fent részletezett késéssel megszületett az általános ombudsman-ról szóló törvény is, az Országgyűlés 1993 tavaszán sikertelen kísérletet tett a biztosok megválasztására. Göncz Árpád köztársasági elnök Trócsányi László és Tóth Judit alkotmányjogászokat az általános biztos és helyettesi tisztségre, Majtényi Lászlót pedig az adatvédelmi biztos tisztségére jelölte. A jelöltek személyéről azonban nem született kétharmados konszenzus. Trócsányi László és helyettese a (kétharmados) támogatást nem kapta meg a plenáris ülésen,^[52] Majtényi Lászlót pedig meg sem hallgatta a kijelölt országgyűlési bizottság. Az első szabadon választott Országgyűlés (1990–1994) tehát nem tudta az ombudsmani intézményt létrehozni! Ezt Göncz Árpád államfő kudarcként könyvelte el. Göncz előzetesen egyeztetett a jelöltekről a pártok képviselőivel. Érdemes felidézni 1993. október 19-i őszi ülészakban Göncz Árpád szavait a parlamenti jegyzőkönyvből:

„A magyar jogtudomány már a 80-as évek második felében foglalkozott az emberi jogok alkotmányos garanciáinak kérdésével. A tényleges intézkedésekre azonban várni kellett. Várni kellett, amíg a demokráciánk fejlődésében olyan szakasz következik be, amikor lehetőség nyílik többek között két nagyon lényeges intézmény: az általános állampolgári jogok országgyűlési biztosa és az adatvédelmi biztos intézménye magyarországi bevezetésére. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy az alkotmányos jogokkal kapcsolatosan tudomására jutott visszasságokat vizsgálja vagy kivizsgálta, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedést kezdeményezzen. Az adatvédelmi biztos azon a területen nyújt védelmet, amely területen az alapjog sérelme különösen nagy veszélyt jelent a polgárok szabadságára, működése a személyes adatok védelme és a közérdekű adatok nyilvánossága érvényesülésének garanciája. Az általános biztos és az adatvédelmi biztos megválasztása az alkotmányos jogok védelmét szolgáló garanciák kiegészítésére, a nép képviselőinek igazgatása, kormányzás feletti ellenőrző funkciója megerősítésére szolgál.”^[53] (...) „tárgyalásaink során a magyar jogásztársadalom jelentős személyiségei kerültek szóba, így például dr. Németh János, aki a jelölést oktató, nevelő és tudományos munkája iránti ragaszkodására hivatkozással nem fogadta el, valamint dr. Frech Ágnes, dr. Holló András, dr. Majtényi László, dr. Sajó András, dr. Takács Albert, dr. Trócsányi László, dr. Tóth Judit, dr. Varga Győző és dr. Wiener György. Közülük a pártok az előzetes tárgyalások során dr. Trócsányi Lászlónak, dr. Tóth Juditnak és dr. Majtényi Lászlónak adtak bizalmat.”^[54] Jogtörténeti jelentőségű, ezért rekonstruálásra érdemes az a felfokozott hangulat, amelyben minden közjogi szereplő átérezte feladata súlyát. Majtényi László így emlékszik a történetekre

[52] Trócsányi L. esetén 294 érvényes szavazatból 257 igen, 36 nem szavazat volt. Trócsányi megválasztásához 258 igen szavazat kellett volna. Tóth Judit esetén 287 érvényes szavazatból 215 igen és 72 nem szavazat volt. Lásd a vonatkozó parlamenti jegyzőkönyvet (Parlamenti Napló, 1993a).

[53] Ld. Parlamenti Napló, 1993b.

[54] Lásd a vonatkozó parlamenti jegyzőkönyvet (Parlamenti Napló, 1993b).

vissza: „írtam Göncz Árpádnak egy levelet, amelyben közöltem, hogy ezek után tekintsen el az én jelölésemtől, a továbbiakban nem kívánok ezzel az Alkotmányügyi Bizottsággal találkozni. Szívmelengető elégtétel volt számomra, hogy a köztársasági elnök nem vett tudomást a bizottság vonakodásáról és alkotmány-sértéséről, hanem a szavazásra az én nevemet is betervezte. Amiből rettentő zavar támadt a parlamentben. A televízióban láttam, hogy nagy a mocorgás, és a végén nem szavaztak rólam. Nem is szavazhattak, mert nem volt meg a bizottsági pozitív vagy negatív vélemény.”^[55]

Az 1994-es választások az ellenzék győzelmét hozták, az MSZP–SZDSZ koalíció stabil kormányzati többséggel rendelkezett, amely alkalmas volt kétharmados rendelkezések elfogadására. Az ombudsman ügyét tehát újra napirendre lehetett tűzni, hiszen „a második kormányzati ciklusban már meg lehetett hozni ezt a döntést. Egyrészt, mert a 72 százalékos kormánytöbbség ezt magára tudta vállalni, másrészt az akkori ellenzék is rögtön érezte, hogy szükség van rá. Ellenzékből könnyebb belátni, hogy a hatalommal szemben kellene intézmények, így aztán ők is támogatták a szavazatukkal”^[56] Ennek eredményeként Göncz Árpád államfő javaslatára az Országgyűlés elsőprő többséggel megválasztotta az új magyar köztársaság első ombudsmanjait.^[57] Az állampolgári jogok biztosa és általános helyettese Gönczöl Katalin és Polt Péter lettek, az adatvédelmi biztosi tisztséget Majtényi László tölthette be, a nemzeti-etnikai és kisebbségi ombudsman Kaltenbach Jenő lett. Hogy miért pont ezekre a jelöltekre esett a választás, annak máig érvényes tanulsága van, ezt Kósáné Kovács Magda így fogalmazza meg: „A mai napig büszke vagyok arra, hogy ez a lehengerlő parlamenti többség elsősorban szakmai szempontokat vett figyelembe. A kiválasztott három ombudsmannak ugyanis semmiféle politikai múltja és semmiféle pártpolitikai elkötelezettsége nem volt. Volt ugyanakkor mind a háromnak olyan szakmai és emberi hitele, hogy nem csupán a parlament, de az egész ország elvárhatta tőlük, hogy az alkotmányban meghatározott feladataik szerint fognak eljárni.”^[58] Ez az elhivatottság az 1989-es rendszerváltás szellemiségéből következik. Érdekes még egyszer kiemelni, hiszen ennek szintén jogtörténeti jelentősége van, hogy az első adatvédelmi biztosnak, Majtényi Lászlónak ez már a második jelölése volt. (Erre korábban utalt a tanulmány.) Így fogalmaz Majtényi László „az 1994-es választások után, ugyancsak hatpárti egyeztetést követően, megint fölkért Göncz Árpád a posztra, és bár az előző alkalommal azt mondtam – idézem Gombár Csabát –, hogy „ebben a kutyakomédiában ne számítsanak rám”, új helyzet volt, új parlament, (...) „nem volt semmi okom arra, hogy ezt a második felkérést ne fogadjam el. Annál is kevésbé, mert úgy gondoltam – mondtam is, pedig nemigen szoktam patetikus szavakat használni –, hogy a poszt betöltésével hasznára lehetek a hazámnak.”^[59]

[55] Majtényi, ld. Gönczöl – Kóthy, 2002, 26.

[56] Kuncze Gábor, ld. Gönczöl – Kóthy, 2002, 19.

[57] Lásd: 84/1995. (VII. 06.) OGY határozat.

[58] Gönczöl – Kóthy, 2002, 19-20.

[59] Majtényi, ld. Gönczöl – Kóthy, 2002, 26-27.

Az adatvédelmi ombudsman egyszemélyes intézményként került bevezetésre Magyarországon. (Megjegyzendő, hogy sem az általános ombudsman, sem a szakombudsmanok tekintetében nem lényegi kritérium az ombudsmanok száma, testületi ombudsmanok is sok ország modelljében megtalálhatóak, és kifejezetten testületi modellben működnek Európában adatvédelmi hatóságok is.^[60] Magyarországon például a nemzetiségi és etnikai kisebbségi ombudsman eredeti formájában testületként működött volna. Az adatvédelmi biztos későbbi jogfejlesztő szerepében ennek mégis lesz jelentősége: a jogértelmezési lehetőségeket erősítheti, ha a döntéshozatal során nem kell törekedni testületi kompromisszumra vagy többségi álláspontra. Ez az ombudsman joggyakorlatát az aktivizmus irányába tolhatja).

Létrejött tehát a személyes adatok védelmére és a közérdekű adatok nyilvánosságának biztosítására kétharmados szavazattöbbséggel megválasztott és a Parlamentnek felelős adatvédelmi szakombudsman tisztsége. Hatáskörében a tisztség a kezdetektől eltért az általános ombudsman hatáskörétől.

„Az adatvédelmi ombudsman felügyeleti tevékenysége és vizsgálódási hatóköre az állami szférára és a gazdasági/magánszférára is kiterjed. Míg az állampolgári jogok országgyűlési biztosának hatásköre tehát a hatóságokkal szembeni védelemre korlátozódik, mondhatnánk, ezzel indokolják létjogosultságát, az adatvédelmi biztosnál ez fel sem merült. A személyes adatok védelméhez való jogot fenyegető veszélyeket tekintve ez természetes, de nem magától értetődő, hogy Magyarországon nem ismétlődött meg az az ellenállás és politikai harc, amely másutt és korábban az adatvédelmi biztos hatáskörének a privát szférára való kiterjesztését kísérte. Az információs önrendelkezési jog elismertetéséért fellépők eleve a nemzetközileg már elért legmagasabb követelmények meghonosítását tűzték ki célul. Így az adatvédelemben nem az állami és nem állami szféra megkülönböztetése volt vitatéma (...)”^[61]

Majtényi László megfogalmazásában „legalábbis a szakombudsmanok vonatkozásában világosan érzékelhető a tendencia, hogy a gazdaság magánszférája, mely egyre inkább érintheti a szabadságjogok érvényesülését, egyre gyakrabban tárgya az ombudsmann vizsgálatainak, kritikájának. A fejlett világban mind Európában, mind pedig a tengerentúlon az adatvédelmi biztosok figyelme – akár az államigazgatási szféra rovására is – az információgazdaság fejlődése következtében egyre inkább a magánszférára irányul.”^[62] Varga Zs. András is utal arra, hogy az eredeti közjogi jogviszonyok is „gazdagodhatnak” magánjogi elemekkel, illetve ‘transzformálódhatnak’ magánjogi jogviszonyokká. Ennek a nem kizárólag Magyarországon észlelhető jelenségnek a magyarázata az, hogy napjainkra a végrehajtható hatalom egyre kevésbé képes kormányzati hatalmát a hagyományos közigazgatás útján érvényesíteni, azaz konkrét hatósági döntésekre konvertálni. Ehelyett tevékenysége egyre inkább a privát szféra által végzendő

[60] Ld. European Commission: Data Protection Authorities.

[61] Sólyom, 2001.

[62] Majtényi, 1992, 21.

szolgáltatások szabályozására koncentrál, az így felszabaduló energiát pedig arra fordítja, hogy újabb és újabb igazgatandó területeket derítsen fel, amelyekben a modern kormányzati technológiák versenghetnek a demokrácia technikáival annak érdekében, hogy egyedi programok valósuljanak meg az igazgatásnak ebben az új, szélesebb struktúrájában. Varga Zs. így folytatja:

„Ezt a változást takarja a weberi bürokratikus szervezett és a törvényesség által irányított közigazgatás-fogalom helyébe lépő New Public Management modell, és a végrehajtó hatalom alapvető tevékenységeként a government helyébe lépő governance. Egyszerűen fogalmazva a végrehajtó hatalom egyre kevésbé kíván maga végrehajtani, és egyre inkább támaszkodik a magánszférára. Tipikus módszerek a kiszervezés, a köz- és magánszféra keveredése (PPP), (...) A végrehajtó hatalomnak ezt a kormányzati térnyerését nem minden közjogász tekinti pozitív folyamatnak, mivel az alkotmányosság hagyományos értékeit látják veszélyeztetve. Ennek oka az, hogy a változások következtében a végrehajtó hatalom ténylegesen sokkal több hatalmat gyakorol, ráadásul ellenőrizetlen körülmények között, mint ami az alkotmányos szabályokból látszik. A közjog válassza erre az lehet, hogy sokkal több jogi előírás kell a korlátozására.”^[63]

Annak, hogy az adatvédelmi ombudsman hatásköre a kezdetektől eltért az általános ombudsman hatásköreitől, később az adatvédelmi biztos intézményének megszűntetésekor újra központi jelentősége lett.

Mint ismeretes, a magyar Országgyűlés 2011. április 18-án – hatályon kívül helyezve a köztársasági alkotmányt – elfogadta Magyarország új Alaptörvényét, amely 2012. január elsejétől hatályos. Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezéseiről szóló 2011. december 31-én kihirdetett „törvény” (Árt.)^[64] 16. cikke kimondja, hogy „a hivatalban lévő adatvédelmi biztos megbízatása az Alaptörvény hatálybalépésével megszűnik”. Az új alkotmányszöveg az adatvédelmi biztos intézményéről már nem rendelkezik.^[65] Az Alaptörvény a VI. cikk (3) bekezdése szerint „a személyes adatok védelméhez és a közérdekű adatok megismeréséhez való jog érvényesülését sarkalatos törvénnyel létrehozott, független hatóság ellenőrzi”. Ebből következik, hogy a személyes adatok védelméről és közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvényt (Avtv.) felváltotta egy új jogszabály, az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (Infotv.). Az Infotv. nem ismeri az adatvédelmi biztos tisztséget, helyette bevezette a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) intézményét. Az Infotv. 38. §-a értelmében az adatvédelmi hatóság autonóm államigazgatási szerv. A Hatóság feladata a személyes adatok védelméhez, valamint a közérdekű és a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való jog érvényesülésének ellenőrzése és elősegítése. Az Infotv. még később tárgyalandó rendelkezése, hogy

[63] Varga, 2012, 299-300.

[64] Az Árt. alkotmányosságával foglalkozó 45/2012. (XII. 29.) AB határozat az Art-t több ponton alkotmányellenesnek találta, de az adatvédelmi biztosra vonatkozó szabályokat nem semmisítette meg.

[65] Az Alaptörvény 30. cikke már nem biztosít önálló közjogi státuszt a nemzeti és etnikai kisebbségek biztosának, sem a jövő nemzedék országgyűlési biztosának.

„A Hatóságot elnök vezeti. A Hatóság elnökét a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki, azok közül a jogász végzettségű, az országgyűlési képviselők választásán választható, magyar állampolgárok közül, akik az adatvédelmet vagy az információszabadságot érintő eljárások ellenőrzésében legalább tíz év^[66] szakmai tapasztalattal rendelkeznek, vagy e területek valamelyikén tudományos fokozatot szereztek.” [Infotv.40. § (1) bekezdése].

Később az Európai Unió Bírósága (EUB) 2014. április nyolcadikán meghozta ítéletét „Tagállami kötelezettségszegés a 95/46/EK irányelv – a személyes adatok kezelése vonatkozásában a természetes személyeket megillető védelem és az ilyen adatok szabad áramlása – A 28. cikk (1) bekezdése megsértése miatt, a felügyelő hatóság a megbízatási idő lejártá előtt megszüntető nemzeti jogszabály és új felügyelő hatóság létrehozása és másik személy elnökké történő kinevezése”^[67] tárgyában.

Az EUB szerint a jelen ügyben a kötelezettségszegés^[68] abban áll, hogy a biztos nem láthatta el az eredetileg megállapított megbízatási idő végéig a megbízatását. Az új adatvédelmi hatóság és a korábbi adatvédelmi biztos „feladatköre lényegében azonos, azaz a 95/46 irányelv alapján a nemzeti felügyelő hatóságokra ruházott feladatokat látják el, (...) a 2011. évi törvény 75. §-ának (1) és (2) bekezdése biztosítja köztük a folytonosságot^[69] az ügyek intézése tekintetében. Önmagában az intézményi modell megváltoztatása tehát nem igazolhatja objektív módon a biztosi tisztség ellátásával megbízott személy megbízatásának olyan átmeneti intézkedések nélkül történő megszüntetését, amelyek alapján biztosítható a megbízatása időtartamának tiszteletben tartása.”^[70] (Mint ismeretes, Magyarország érvelésében arra hivatkozott, hogy az intézményi modell „megváltoztatása (...) olyan objektív ok, amely igazolja a biztos megbízatásának idő előtti megszüntetését.”^[71] A Bizottság szerint „jelen ügyben Magyarország nem bizonyította olyan objektív ok fennállását, amely igazolja a biztos megbízatásának idő előtti megszüntetését”. A „felügyelő hatóság átalakítása nem lehet elfogadható igazolás, még akkor sem, ha Magyarországnak jogában áll megváltoztatni felügyelő hatóságának intézményi modelljét”.^[72]

Ezenkívül a Bizottság szerint az adatvédelmi felügyelő hatóság reformja egyáltalán nem indokolja a biztos megbízatásának idő előtti megszüntetését. Hozzáteszi, és ezt Magyarország ellenkérelmében nem vitatta, hogy tökéletesen lehetséges lett volna belső jogszabályban előírni, hogy az új modellt csak az ak-

[66] A 10 éves gyakorlatot a 2012. évi XXV. törvény 4. § (1) bekezdése vezette be a korábbi öt év helyett.

[67] C-288/12. sz. ügy. Lásd: ECLI:EU:C:2014:237.

[68] Az elfogadhatóságról szóló fejezet – helyesen – állítólagos kötelezettségszegésről beszél, mert ennek tényleges tartalmát csak az ügy érdemében hozott döntés tartalmazza.

[69] A Bizottság rámutat, hogy Magyarország más szempontból – nevezetesen a folyamatban lévő ügyek és az adatkezelés tekintetében – biztosította a régi és az új hatóság közötti folytonosságot. (Lásd: főtanácsnoki indítvány 56. pont).

[70] Ítélet 61. pont.

[71] Ítélet 45. pont.

[72] Ítélet 39. pont.

kor hivatalban lévő biztos megbízatásának lejártát követően kelljen alkalmazni, vagy hogy a Hatóság első elnöke a biztos legyen a megbízatásából hátralévő időtartamra.^[73]

„Emlékeztetni kell arra, hogy Magyarországon az 1992. évi törvény alapján Űa hat évre megválasztott, egy alkalommal újraválasztható biztos látta el a személyes adatok védelmének felügyeletéért felelős, 95/46 irányelv szerinti hatóság feladatát, amit Magyarország nem vitat.”^[74] A főtanácsnoki indítvány ezen érvnél osztja az Európai Bizottság álláspontját:

„A magyar felügyelő hatóság reformja nem indokolja a biztos megbízatásának megszüntetését. Tökéletesen lehetséges lett volna, hogy Magyarország belső jogában előírja akár azt, hogy az új rendszert csak az akkor hivatalban lévő biztos megbízatásának lejártá után kelljen alkalmazni, akár azt, hogy a Hatóság elnöke a biztos legyen a megbízatási idejéből hátralévő időtartamra, ami megőrizte volna az adatvédelmi felügyelő hatóság függetlenségét.”^[75]

Összefoglalva megállapítható, hogy az Európai Unió Bírósága érvelése szerint a magyar adatvédelmi biztos intézménye a ráruházott hatásköröknél fogva alkalmas lett volna az unios adatvédelmi szabályok betartására. Ugyanakkor az általános ombudsmantól eltérő hatáskörök, amelyek az adatvédelmi biztos függetlenségét biztosították, három forrásból is táplálkoztak. Jelen tanulmány szempontjából az első megállapításnak van nagy jelentősége, miszerint a hatásköri eltérések az általános ombudsmanhoz képest az ombudsmani intézmény felállításakor már jól látszódtak, legalábbis a jogtudósok számára. Ugyanakkor érdemes hangsúlyozni Sólyom László visszaemlékezésében, hogy a közjogi szereplők eltérő műveltsége és felkészültsége okán a rendszerváltás viharában a közjogi kodifikáció idején nem volt tudatos a szakombudsmanok esetlegesen eltérő hatásköre: a „rendes közjogi ombudsman” követelménye az intézmény szokásos alkotmányjogi státuszának biztosítására irányult az alkalom szűlte, rendhagyó elképzelésekkel szemben, s fel sem vetődött, hogy az általános ombudsman és az egyes jogokra szakosított biztosok között a „rendes közjogi viszonyok” mellett is komoly különbségek vannak.^[76]

A második megállapítás, hogy az adatvédelmi hatóság feladatköre fennállásának tizenhat éve alatt mindig alkalmazkodott a nemzetközi és uniós környezethez, amelyet követett a magyar kodifikáció is. Harmadszor pedig el kell ismerni, hogy 2018 májusától az Általános Adatvédelmi Rendelet (GDPR) tényleges implementálását követően a helyzet sok szempontból megváltozott. A Rendelet ugyanis széles körben teszi lehetővé az adatvédelmi hatóság eljárásaiban a jogorvoslati jogot, ez pedig az eljárásokat mindenképpen hatósági irányba tolja.

[73] Főtanácsnoki indítvány 32. pont.

[74] Ítélet 49. pont.

[75] Főtanácsnoki indítvány 56. pont.

[76] Sólyom, 2001.

Törvényes akadályja nem volt hogy – a jogalkotó erre irányuló szándéka esetén, követve több európai ország joggyakorlatát^[77] – a meglévő adatvédelmi biztosi intézményhez telepítsen kikényszeríthető, hatósági jogköröket is.^[78] Tulajdonképpen az Infotv. sem tesz mást, mint hogy a klasszikus jogorvoslati lehetőségeken túl bizonyos adminisztratív, hatósági jogosítványokkal ruházza fel a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóságot. Erre utal, hogy a NAIH teljes mértékben megtartotta ombudsman-típusú jogköreit is, melyeket az Infotv. VI. fejezetének 52–58. §-ai részletesen szabályoznak.^[79]

Tény, hogy még az Általános Adatvédelmi Rendelet hatálya mellett is lett volna mód a korábbi ombudsmani rendszer fenntartására, azt nem zárja ki a GD-PR.^[80] Ahogy a Velencei Bizottság 672 / 2012. CDL-AD(2012)023. számú jelentésében fogalmazott: az, hogy az adatvédelmi hatóság fel van-e ruházva kellő erőforrásokkal (itt az erőforrást a dolgozat nem csak materiális, anyagi értelemben érti), az végső soron a döntéshozó politikai szereplők akaratán múlik. Semmi nem gátolja őket, hogy „felruházzák az ombudsmant mindazokkal a forrásokkal, amelyek a feladatai ellátásához szükséges”.^[81] Itt a forrásokon a jogszabályi felhatalmazásokat is értjük.

III. ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalva az adatvédelmi ombudsman intézményének politika-történeti előzményeit, reményeink szerint a teljesség igényével sikerült rávilágítani az intézmény létrejöttéhez vezető közjogi változásokra, amelyeknek jogtörténeti jelentőségét igyekeztünk kibontani. A tanulmány rávilágított, hogy megalapozott jogtudományi előzmények után, az Ellenzéki Kerekasztal Tárgyalásokon vetődik fel igazán erősen az adatvédelmi ombudsmani intézmény felállításának a szükségessége. A tanulmány ugyanakkor arra is rámutat, hogy az adatvédelmi ombudsmani intézmény felállítása többszörös politikai egyeztetés után néhány év késéssel vált lehetségessé, ekkor sem kikerülhető, hogy Sólyom László jogászprofesszor közbenjárásának döntő szerepe volt az intézmény megalakulásában.^[82] A tanulmány kitér az adatvédelmi ombudsman intézményének Alkotmányi sáncain kívül rekedésére és ennek közjogi következményeire is. Az

[77] A volt kelet-európai országok között ezt a modellt erősíti legjellemzőbb módon Szlovénia.

[78] Ráadásul, mint fent rámutattam, a hatósági jogköröket a korábbi Avtv. is ismerte szűk körben.

[79] A NAIH eljárása kívül esik vizsgálódásunkon.

[80] GDPR: General Data Protection Regulation (Általános Adatvédelmi Rendelet).

[81] Jelentés 29. pont.

[82] A tanulmány az adatvédelmi ombudsman intézményének történeti feldolgozására vállalkozik, ezért külön tanulmány foglalkozik az esetjoggal. Erre a szakirodalmi hivatkozások is utalnak, számos szerző munkásságát az adatvédelmi biztosi joggyakorlata kapcsán érdemes elemezni. Ezek közé tartozik Hegedűs Búcsú, Jóri András, Kerekes Zsuzsa, Majtényi László, Péterfalvi Attila munkássága és az általános ombudsman esetén Somody Bernadette és Varga Zs. András monográfiái.

adatvédelmi ombudsman megválasztásának körülményére is külön kitér a tanulmány, ezzel bemutatva azt a közjogi hangulatot és felfokozott várakozást, amely az intézmény létrejöttét megelőzte.

IRODALOM

- Ackerman, Bruce (1992): *The Future of Liberal Revolution*. Yale University Press, New Haven.
- Ayeni, Victor O. (2000): The Changing Nature and Contemporary Role of National Ombudsman Institutions in the Commonwealth and Elsewhere: Lessons and Experience. In: Reif, Linda C. (ed.): *The International Ombudsman Yearbook*. Vol. 4. Hága–London–New York, Kluwer Law International.
- Banisar, David (2006): *Freedom of information around the world*. A Global Survey of Access to Government Information Laws. Privacy International. (Elérhető: http://www.freedominfo.org/documents/global_survey2006.pdf. Letöltés ideje: 2021 december 30.). DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1707336>.
- Bedő Renáta (2013): *Merretovább? - Az ombudsmanszerepváltásának kérdése*. A „20 éves az ombudsman intézménye” esszépályázat és a győztes pályamunkák. (Elérhető: <http://www.ajbh.hu/documents/10180/125038/A+20+%C3%A9ves+az+ombudsman+int%C3%A9zm%C3%A9nye+essz%C3%A9p%C3%A1ly%C3%A1ly%C3%A1zat+%C3%A9s+a+gy%C5%91ztes+p%C3%A1lyamunk%C3%A1k/d8fea2ed-9c32-451e-b8fb-481a60478c1f?version=1.0>. Letöltés ideje: 2021. december 1.).
- Bihari Mihály (2005): *Alkotmányos rendszerváltás*. VI. szemeszter, 13. előadás. 2005. április 15. (Elérhető: www.origo.hu/attached/20050430bihari0.rtf. Letöltés ideje: 2020. január 10.).
- Bozóki András (1990): Az Ellenzéki Kerekasztal (első) története. In: *Beszélő*.
- Bozóki András (főszerk.) (1999): *A rendszerváltás forgatókönyve - Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*. I-V. Magvető - Új Mandátum, Budapest.
- Bozóki András (2012): Szemérmes alkotmányozás – Rendszerváltás és jogállami forradalom 1989-ben. In: Jakab András - Körösi András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Cseh Kornél: Az országgyűlési biztosok. In: *Tíz éves a magyar Ombudsmantörvény*. MTA, Budapest.
- Forgács Nóra (2015): A független ellenőrző szervek függetlenségének kritériumai és fogalmi bizonytalansága a magyar alkotmányos gyakorlatban és az európai joggyakorlatban. In: *Európai Jog*. 2015/2. sz.
- Forgács Nóra (2006): A rendszerváltás végnapjai II. In: *Élet és Irodalom*. 2006. április 14.
- Forgács Nóra (2006): A rendszerváltás végnapjai. In: *Élet és Irodalom*. 2006. február 17.
- Forgács Nóra (2010): *Adatvédelmi biztos 1995-2011. Interjú Jóri Andrással*. Szerkesztette, az interjút készítette: dr. Forgács Nóra. Kiadja az Adatvédelmi Biztos Irodája.
- Forgács Nóra (2010): *Adatvédelmi biztos 1995-2011. Interjú Majtényi Lászlóval*. Szerkesztette, az interjút készítette: dr. Forgács Nóra. Kiadja az Adatvédelmi Biztos Irodája.
- Forgács Nóra (2010): *Adatvédelmi biztos 1995-2011. Interjú Péterfalvi Attilával*. Szerkesztette, az interjút készítette: dr. Forgács Nóra. Felelős kiadó: dr. Jóri András. Kiadja az Adatvédelmi Biztos Irodája.
- Forgács Nóra (2008): Az alapjogok és azok védői. In: *Élet és Irodalom*. 52/19.

- Forgács Nóra (2012): Önkormányzatok adatkezelése a személyes adatok védelme és a közérdekű adatok nyilvánossága során. In: *Jegyző és Közigazgatás*.
- Gönczöl Katalin – Kóthy Judit (2001): *Ombudsman 1995-2001*. Helikon, Budapest.
- Gömbös Ervin (1984): *Informatika és hatalom*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat.
- Gregory, Roy - Giddings, Philip (200): The Ombudsman Institution: Growth and Development. In: Gregory, Roy – Giddings, Philip (eds.): *Righting Wrongs, the Ombudsman in six continents*. IOS Press.
- Halmai Gábor (szerk.) (2002): *Ügynökök és akták*. Budapest.
- Kilényi Géza (1991): *Egy alkotmányelőkészítés dokumentumai. Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988-1990*. Államtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Könyves Tóth Pál (1990): Adatvédelem és információszabadság. In: *Világosság*. (31)8-9.
- Kucsko-Stadlmayer, Gabriele (2008): *European Ombudsman- Institutions, a comparative legal analyses regarding the multifaceted realisation of an idea*. Springer-Verlag, Berlin. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-211-72882-6>.
- Kukorelli István (szerk.) (1998): *Alkotmánytan*. Osiris, Budapest.
- Kukorelli István (2010). In: Komlósy Szilvia (szerk.): *Tízéves a magyar Ombudsmantörvény. Országgyűlés Hivatala*, Budapest.
- Majtényi László (1990): Az adatvédelmi ombudsmann - az adatvédelmi törvényhozás. In: *Magyar Közigazgatás*. 1990/8. sz.
- Majtényi László (1992): *Ombudsmann. Állampolgári jogok biztosa*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Majtényi László (2013): *Az információs szabadságok, Adatvédelem és a közérdekű adatok nyilvánossága*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Oosting, Marten (1996): Az ombudsman feladata a demokratikus társadalomban. In: *Az ombudsman szerepe és feladatai a közép- és kelet-európai országokban a rendszerváltás után*. Nemzetközi konferencia. Budapest.
- Oosting, Marten (2001): Protecting the Integrity and Independence of the Ombudsman Institution: The Global Perspective. In: Reif, Linda C.: *The International Ombudsman Yearbook*. Vol 5. Hága - London - New York, Kluwer Law International, 2001.
- Sólyom László (2001): *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sólyom László (2001): *Az ombudsman „alapjog-értelmezése” és „normakontrolja”*. In: Musil, Robert (ed.): *Az odaáttra nyíló ajtó. The Door onto the Other Side*. Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001. Másodközlés: *Fundamentum*. 2001/2. sz.
- Sólyom László (1985): Mit szabad és mit nem? In: *Valóság*. 1985/8.
- Sólyom László (1998): Egy új szabadságjog: az információszabadság. In: *Valóság*. 1988/2.
- Sólyom László (2005): Az adatvédelem és információszabadság jogi előtörténete Magyarországon. In: Matényi László – Molnár Péter – Petri Lukács Ádám – Szabó Máté Dániel (szerk.): *Az elektronikus információszabadság*. Eötvös Károly Intézet, Budapest.
- Somody Bernadette (2010): *Az ombudsman típusú jogvédelem*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Szabó Máté (2009): Az állampolgári engedetlenség és az állampolgári kritika intézménye: az ombudsman. In: Szabó Máté (szerk.): *Emberi jogok, alapvető jogok? Esélyek és veszélyek az ombudsman szemével*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Szabó Máté – Hajas Barnabás (2011): Az alapvető jogok legutóbbi húsz évéről (1988–2008). In: Szabó Máté (szerk.): *Emberi jogok, alapvető jogok? Esélyek és veszélyek az ombudsman szemével*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Szikinger István (2010): Az ombudsman alapjogvédelmi tevékenysége és az alanyi jogérvényesítés más intézményei. In: *Tízéves a magyar Ombudsmantörvény*.

- Takács Albert (1999): Egy alkotmányos forradalmár: Sólyom László a tudós, az alkotmánybíró, az elnök. In: *Fundamentum*. 1999/3. sz.
- Tasnádi Endre – Nagy Csaba (1988): *Néhány szocialista és kapitalista ország ombudsman törvénye*. MTA, Budapest.
- Vámos Tibor: Információ és társadalom. In: *Magyar Tudomány*. 1982/11. sz.
- Vámos Tibor (1981): *Informatika törvényjavaslat - második tervezet*. KSH Levéltára, 1981. november. G2/11.
- Varga Zs. András (2014): Az Országgyűlés független szervei. In: Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*.
- Varga Zs. András (2012): *Ombudsman, ügyész, magánjogi felelősség. Alternatív közigazgatási kontroll Magyarországon*. Pázmány Press, Budapest.
- Varga Zs. András (2004): *Ombudsmanok Magyarországon*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

EGYÉB FORRÁSOK

- European Commission: Data Protection Authorities. (Elérhető: http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/structure/data-protection-authorities/index_en.htm).
- InfoCuria Ítélezési gyakorlat, ECLI:EU:C:2014:237. (Elérhető: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30d6af337f07297e4f58a6be9a6518736f86.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuOb3r0?text=&docid=150641&pageIndex=0&doclang=hu&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=188768>).
- Parlamenti Napló (1993a), 1993.10.19., 333. ülésnap. (Elérhető: <https://www.parlament.hu/naplo34/333/333tart.html>).
- Parlamenti Napló (1993b), 1993.10.19., 333. ülésnap, 147. felszólalás. (Elérhető: <https://www.parlament.hu/naplo34/333/3330147.html>).

Szerényi Gábor, Anya, gyerek

VÁRI VINCE

The experiences of prosecutorial diversions in relation to perpetrators of domestic violence in the Republic of Serbia - questionnaire research in social welfare centers.

ABSTRACT

Violent behaviour in general, and domestic violence in particular, represents a great threat to the contemporary, democratic society. Given the high degree of danger it poses to society as a whole, one of the demands placed on states is to find effective instruments to respond to this form of crime. One of the most efficient instruments for implementing criminal policy on milder forms of domestic violence is certainly the principle of opportunity of criminal prosecution, i.e. its key form called conditional deferring criminal prosecution with imposition of an obligation on the suspect to undergo psychosocial treatment to eliminate the causes of violent behaviour. The social welfare center is one of the key subjects in the practical realization of this obligation of the suspect. In view of this, a research was conducted in seven social welfare centers in the Republic of Serbia on the efficiency of the implementation of this obligation, and the results of the research were presented. The research involved 35 social workers with previous work experience in cases of domestic violence. For the purpose of collecting data valid for analysis, a specially designed instrument was used - a questionnaire consisting of 4 questions, and for statistical processing of collected data, a statistical method at the level of descriptive statistics was applied, and for that purpose the SPSS software package was used.

Keywords: principle of opportunity ■ psychosocial treatment ■ social welfare center
■ suspects ■ violent behaviour

I. INTRODUCTION

The “principle of opportunity” is a concept related to criminal procedure diversions. In addition to the necessity of diversions, there are several arguments: on the one hand, certain human behaviours that are relevant from a criminal law point of view, as well as the witnesses of these

behaviours, do not reach the degree of danger to society that would justify the application of a criminal law disadvantage or a criminal law consequence. It is thus sufficient to hold the perpetrators of the crimes liable for other – milder or alternative – legal consequences. On the other hand, with these solutions, the process of establishing responsibility can be shortened and simplified, so time and energy can be saved on the part of the authorities, and capacity can be freed up.^[1] The dispositive regulation and the subjective attitude of law enforcement hinder the extent of the greater expansion of the opportunity, as it does not tie their application to cogent rules in criminal law. The permanent advocacy of tightening may strengthen legality and, consequently, the suppression of opportunity, which may be a circumstance that acts against diversion from the judicial path.^[2] In our country, there are specific possibilities for applying the institution of diversion only in a few cases, one of which is the range of criminal offenses related to drug possession. “The perpetrator is exempt from prosecution, so he cannot be punished if he “grows, produces, acquires or keeps a small amount of drugs for his use, or who consumes drugs, if he admits to committing the crime and proves with a document that at least six-months received continuous drug addiction treatment, other care for drug abuse, or participated in a preventive and educational service.”^[3] The prosecutor’s office decided for all of this, which included that the suspect had to complete a preventive education and drug addiction treatment program within a year.^[4] During this time, the prosecutor can suspend the criminal proceedings for one year. The procedure will be terminated if the medical treatment for drug possession is successful.^[5] There are several legal and political reasons that justify the application of the principle of opportunity of criminal prosecution, i.e. its key type (conditional deferring of criminal prosecution) in criminal acts of domestic violence.^[6] Unfortunately, the Hungarian criminal procedure does not explicitly apply the form of diversion aimed at domestic violence. In fact, domestic violence itself was declared a criminal offense not too long ago. Domestic violence has been considered a crime in Hungary since Act C of 2012 on the Penal Code (hereinafter: Btk.) on July 1, 2013.^[7] According to the ministerial justification of this law, the facts are a means of more effective action against domestic violence according to the criminological concept. However, the new crime cannot manage and reduce “phenomenon” if it is not accompanied by appropriate procedural regulations and law enforcement action. Nothing shows how inefficiently this Hungarian legal institution operates, that between 2013 and 2016, only 68 convictions were made

[1] Vári, 2019, 54.

[2] Láng, 2010.

[3] Btk. 180. §.

[4] 488.§. (2). Act XC of 2017 on Criminal Procedure (Be.).

[5] Baráth, 2020, 19.

[6] Kiurski, 2019.

[7] László, 2020.

in addition to 505 prosecutions for all forms of domestic violence.^[8] This result can be traced back to the fact that the crime was enacted in a non-dogmatically worked-out manner. So conviction is primarily due to another crime if the violence manifested in the act can be established. The legislature in Hungary has not given an actual response to effective action against domestic violence, even in terms of criminal law, not that it has introduced an effective system of tools for this, which will be analysed in this study in the criminal justice practice of the Republic of Serbia. Its essence is reflected in the resolution of criminal matters without initiating and conducting criminal proceedings with the imposition, in this case, of the obligation of the suspect to undergo psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour. Adequate application of this criminal procedural institute is both in the function of future prevention of this type of criminal activities and in the function of the best way of repairing harmful consequences for injured parties caused by committing these crimes and establishing future normal relations between perpetrators and injured parties, preventing the injured parties to be victimized again and ensuring the effectiveness of the legal response to this type of criminal activity. Of course, all this is conditioned by the adequate functioning of the social welfare centers as key subjects of the practical realization of the obligation imposed on the suspect, which is an international legal standard when it comes to the injured party as a victim^[9] of domestic violence. In view of all this, an adequate analysis of this aspect of the subject matter, in addition to deeper theoretical considerations, requires research that will indicate shortcomings in the practical conduct of social welfare centers and improvement measures, which should contribute both to the preventive aspect of criminal policy and to the prevention of secondary victimization, which is extremely important from the aspect of the position of the injured party i.e. the victim of the crime. Also, the research conducted in the social welfare centers will indicate the efficiency of the implementation of this obligation, and the proposals *de lege ferenda* are in the function of the need to improve the normative framework of Serbia on the efficiency of the social welfare center in eliminating the causes of violent behaviour when it comes to this form of crime but also other forms of crime.

[8] Garai, 2018, 79.

[9] Unlike many other national criminal procedure legislations (for example, the Croatian Criminal Procedure Code, which recognizes the terms: victim, injured party and private prosecutor - Articles 43-63 of this legal text. See: Burić, 2020). The Criminal Procedure Code of Serbia knows only the term injured party and not the term victim of a crime. According to the majority position of the professional public of Serbia, there is no need in the Criminal Procedure Code to provide for the term victim of a criminal offense in addition to the injured party as a special subject of criminal procedure. The basis for the justification of this attitude is the fact that the notion of the injured party given in Article 2, paragraph 1, point 11 of the RS Criminal Procedure Code not only extends beyond the notion of victim given in Art. 2 of the EU Directive 2012/29 but is more specifically defined. According to Art. 2 of the EU Directive 2012/29, the term victim means only a natural person, while according to the RS Criminal Procedure Code in addition to the natural person, the term injured party includes the legal person, which is why it is considered that the RS Criminal Procedure Code is fully compliant with the standards provided in Art. 2 of the EU Directive 2012/29 (See: Škulić, 2020).

II. THE PRINCIPLE OF OPPORTUNITY OF PROSECUTION AND PSYCHOSOCIAL TREATMENT TO ELIMINATE THE CAUSES OF VIOLENT BEHAVIOUR

According to the current text of the Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia (2011, 2012, 2013, 2014, 2019, 2021) (hereinafter: RS CPC) and the situation is similar in a large number of other countries' criminal procedure legislations (case, for example, with the Criminal Procedure Code of the Republic of Croatia, 2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2017, 2019 and the Criminal Procedure Code of Montenegro, 2009, 2010, 2014, 2015, 2018, 2020)^[10] the public prosecutor may, by applying the principle of opportunity, postpone the criminal prosecution in the pre-investigation procedure,^[11] for criminal offenses punishable by a fine or imprisonment for up to five years, if the suspect accepts one or more obligations provided for in Article 283, paragraph 1 of the RS CPC. The public prosecutor may use this legal option in two of the five possible forms of the criminal offense of domestic violence from Article 194 of the Criminal Code of the Republic of Serbia (2005, 2009, 2012, 2013, 2014, 2016, 2019) (hereinafter: RS CC). These are milder forms of this crime, which is in line with the legal and political reasons for justifying the possibility of applying the principle of opportunity of criminal prosecution in general.^[12]

One of the seven possible obligations that can be imposed on a suspect in case of conditional deferring of criminal prosecution as a key form of the principle of opportunity under the RS CPC is to "subject the suspect to psychosocial treatment to eliminate the causes of violent behaviour". The similar legal solution exists in the Criminal Procedure Code of the Republic of Croatia (Article 206d, paragraph 1, item 6), while the Criminal Procedure Code of Montenegro does not envisage this obligation as a possible condition for postponing criminal prosecution. According to the legislator, imposing this obligation on the suspect is justified primarily in the criminal offense of domestic violence, but this may also apply to other criminal offenses with elements of violence (case, for example, with the basic form of criminal offense of violent behaviour under Article 344, paragraph 1 of the RS CC. However, when it comes to this aspect of the subject matter i.e. the choice of obligation/obligations, because the public prosecutor can impose not only one but also several obligations on the suspect, the public prosecutor takes into account both the circumstances of the crime and the previous life of the suspect, personal circumstances of the suspect, his behaviour after the crime, and when it comes to determining psychosocial treatment to

[10] Radulović, 2015.

[11] There are two possible forms of the principle of opportunity for criminal prosecution of adult perpetrators of criminal offenses according to this legal text. These are: conditional postponement of criminal prosecution and unconditional rejection of criminal charges for reasons of fairness. These two forms of the principle of opportunity for criminal prosecution are also known in the Criminal Procedure Code of the Republic of Croatia and the Criminal Procedure Code of Montenegro. (See: Čvorović, D., 2015).

[12] Bejatović, 2014; Škulić, 2014a; Čvorović, 2009.

eliminate the causes of violent behaviour, the assessment of the readiness of the suspect to undergo psychosocial treatment. Accordingly, the public prosecutor takes into account the suspect's readiness to actively participate in the psychosocial treatment programme in order to prevent secondary victimization of the injured party – the victim of the crime to ensure a change in the suspect's behaviour towards recognizing deviant behaviour and deviation from such behaviour in the future. Also, the public prosecutor, when it comes to this obligation, will take into account the fact whether the suspect has previously committed the crime of domestic violence, what is his attitude towards the injured party i.e. the victim of the crime in general, what is his family, marital status, relationship with children, etc. A number of registers may contain relevant data, which form the national database of the given state.^[13] The need to check whether the suspect has previously committed the said criminal offense or other criminal offenses, terms not only from the fact that this is a circumstance that indicates the suspect's propensity to commit criminal offenses, which must be especially taken into consideration when deciding whether to apply in a particular criminal case or not the principle of opportunity for criminal prosecution^[14] but also due to the fact that, according to the instructions of the Republic Public Prosecutor for the Prosecutor's Office (A. No. 246/08/01 of 28 March 2019), public prosecutor's offices are obliged to, independently and directly, using the database of the Judicial Information System, before making a decision on the application of the principle of opportunity of criminal prosecution, check whether the reported act has already been entered in the electronic records of delayed prosecution and rejection of criminal charges against the suspect. In accordance with this binding instruction, the public prosecutor may not apply the principle of opportunity more than twice for the same offense. The almost unanimous position of the professional public is that such a restriction in the application of the principle of opportunity is fully justified, that it is both in the function of preventing the possibility of its abuse and in the function of special prevention and reintegration of the suspect into society, which would obviously not give satisfactory results if the institute of opportunity of criminal prosecution was applied more than twice for committing the same crime - in this case the crime of domestic violence.

In addition to the above, one of the following preconditions for the possibility of the public prosecutor to postpone criminal prosecution of the suspect,^[15] not only in the case of committing this but also any other criminal offences for which there is a legal possibility of applying the principle of opportunity is that the suspect agrees with the proposed obligation/obligations. Also, his consent must be unconditional, voluntary, given without any pressure and with the existence of awareness of the consequences of fulfilment, i.e. non-fulfilment of the imposed

[13] Nyitrai, 2022.

[14] Čvorović, 2020.

[15] Čvorović, 2019.

obligation/obligations. The consent of the suspect, when it comes to the obligation to undergo psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour, is necessary because it is also a proof of his readiness to undergo psychosocial treatment. Only the readiness of the suspect to undergo psychosocial treatment and to actively participate in it is a precondition for success in treatment – a precondition for achieving the goals of applying the measure in general. Furthermore, when it comes to imposing this obligation on the suspect, there is also the fact that the public prosecutor has the initiative and the main role when it comes to applying the principle and imposing the obligation/obligations on the suspect. However, this does not mean that the initiative on these issues cannot come from the suspect and his defence counsel, if there is one. On the contrary, the application of the institute of postponement of criminal prosecution may be proposed by both the public prosecutor and the suspect and his defence counsel orally during the interrogation of the suspect or in writing – by a special submission. Having fulfilled the stated conditions, the public prosecutor issues an order to postpone the criminal prosecution, and one of its elements, when it comes to the subject matter, is the statement of acceptance of the suspect's obligation to undergo psychosocial treatment, in the manner and within the time limit specified in the order and which cannot be longer than a year. When it comes to this, as well as other obligations of medical nature (undergoing treatments related to alcohol and drug addiction), the obligation is considered fulfilled if the suspect undergoes treatment, but that does not mean that it is enough to just apply for treatment in an appropriate institution.^[16] On the contrary, in order to reject criminal charges, it is necessary for the public prosecutor, before making a decision, to obtain a report from the commissioner from the administrative body responsible for the execution of criminal sanctions, which shows that the suspect started fulfilling his obligation by going to treatments regularly, with the proviso that the legislator does not prescribe the condition that the decision on the rejection of the criminal charges depends on the condition that the treatment is successfully completed, i.e. carried out. All that is needed is the assessment of the public prosecutor that the suspect will continue to undergo treatment even after the possible decision to reject the criminal charges until the final realization of the goal. Given this, during the implementation of this obligation, active communication and cooperation of the public prosecutor, representatives of the social welfare center and appropriate institutions in which the obligation is implemented is necessary.^[17]

One of the most current issues of the professional public of Serbia when it comes to this obligation is the issue of the deadline within which the suspect should undergo and begin in the above manner with psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour. Namely, in one part of the professional public there is a question: Is the statutory deadline of a maximum of

[16] Sivadó, 2017; Sivadó, 2020.

[17] Ivičević-Karas, 2020.

one year, which is also the case with the Criminal Procedure Code of the Republic of Croatia (Article 206d, paragraph 2), sufficient to achieve results envisaged by the program? Having in mind the fact that the stated deadline implies only the beginning of the application of the obligation and not the successful completion of the started treatment process, it seems quite justified to predict the maximum duration of treatment determined in this way. In addition, setting a longer deadline would be contrary to one of the key goals of justifying the possibility of applying the principle, and that is an efficient solution to the criminal matter.^[18] In addition, one of the following issues present in the professional public of Serbia when it comes to this and not only this obligation imposed on the suspect is the question of the justification of the solution which does not require the consent of the injured party to postpone criminal prosecution nor is it necessary to obtain any opinion of the injured party on the possible application of the opportunity principle in a particular criminal matter, including their inability to take any measures to control the justification of the public prosecutor's decision on the opportunity principle. According to the views of one part of the professional public, the imposition of an obligation/s on the suspect should also depend on the consent of the injured party, which depends on the type of obligation. The case is primarily with the obligation to subject the suspect to psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour, subject him to treatments to deal with alcohol or narcotics addiction, compensation for damage caused by the commission of a criminal offense and fulfilment of due maintenance obligations. In addition, the fact of complete neglect of the position of the injured party in the process of making the decision of the public prosecutor on the application of the principle of opportunity is emphasized. The CPC of the RS only envisages the obligation of the public prosecutor to inform the injured party about the rejection of criminal charges by applying the said to institute, provided that the injured party does not have any instruments to initiate the procedure of possible review of such a decision of the public prosecutor.^[19]

Moreover, no consequences are foreseen for the public prosecutor, even if he does not inform the injured party about the rejection of the criminal charges. However, a more serious expert and critical analysis of this aspect of the subject matter shows that the current text of the CPC of RS not only worsens the procedural position of the injured party in relation to the previous CPC, but that it is more than marginalized and needs to be regulated in a different way. It seems quite justified to advocate for standardizing the position of the injured party in such a way that when deciding on the application of principles and imposing obligation/s on the suspect, the position of the injured party must be taken into account, as is the case, e.g. with the Criminal Procedure Code of the Republic of

[18] Turanjanin – Čvorović, 2021.

[19] Škulić, 2014b.

Croatia^[20], with the proviso that the application of the principle must not depend on his will. It is also considered quite justified to strive to provide instruments through which the injured party can influence the review of the justification of the decision of the public prosecutor to reject the criminal charges on this basis. For example, this can be achieved by giving the injured party the right to file an objection directly to the higher public prosecutor against the decision to reject the criminal charges, which is currently not the case. In addition, when it comes to the procedural status of the injured party i.e. the victim of a crime during their standardization in the national criminal procedure legislation in general and thus in the RS CPC, it is necessary to take into account generally accepted international legal standards on this issue contained in relevant international legal acts which are numerous. Among them, the Directive 2012/29 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 (2012) has a special significance. It establishes minimum legal standards in the rights, support and protection of victims of crime, within which as particularly vulnerable categories stand out the categories of children^[21], victims of partner or domestic violence, victims of terrorism and victims of gender-based violence. Despite the fact that Directive 2012/29 applies to EU member states, it is unavoidable for states that want to become member states, and not only for them but also the legislation of each and every state because it contains generally accepted standards, standards of a universal nature when it comes to the injured party/victim of crime as a highly specific subject of criminal proceedings. In view of this, the number of activities in the field of criminal law that have been undertaken in the last few years with the aim of harmonizing the criminal legislation of the Republic of Serbia with the standards of the Directive is to be welcomed. However, despite a number of activities already undertaken, and despite the material prepared for the proposed amendments to the CPC of the RS with the aim of harmonizing it with the standards of the Directive, the proposed law has not yet entered into force. However, judging by what has been done so far, it can be stated that when the proposed law enters into force, the criminal procedure legislation of Serbia will be fully harmonized with the standards of the Directive and thus the position of the victim of crime in general will be far more favourable than it is now. For example, we list only some of the novelties that have been proposed and are in the function of improving the criminal status of the victim of a crime. These are, for example, the new rights of a victim (the right to be informed about the course of the proceedings and the status of the case; the right to a legal remedy and available protection and support mechanisms); new measures aimed

[20] According to Article 206d, paragraph 2, item 6 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Croatia, the consent of the victim or injured party is a condition for the suspect to undergo psychosocial therapy in order to eliminate violent behavior without leaving the family community or with the consent of the suspect to leave the family community during therapy. See more about the position of the victim in the criminal proceedings of the Republic of Croatia in: Ivičević- Karas – Burić – Filipović, 2019.

[21] See more on the protection of children as victims of domestic violence in Croatia and the role of the social welfare center (Stanić, 2021).

at preventing secondary victimization; individual assessment of the victim in order to determine the need to determine special protection measures, etc. Add to this the fact that we already have implemented the standards of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (2013), adopted in Istanbul in 2011 (Istanbul Convention)^[22] not only in the CPC of RS but also in the specially enacted Law on Prevention of Domestic Violence (2016) which, similarly to the Croatian Law on Protection from Domestic Violence (2017, 2019) applies in both criminal and misdemeanour proceedings, then we can state that in the Republic of Serbia, a normative basis will soon be created for more efficient protection of victims of crimes in general and thus victims of crimes of domestic violence.

Finally, when it comes to this aspect of the subject matter, there are the following two facts:

First, the outcome of the postponed criminal prosecution under the above conditions depends on the behaviour of the suspect, i.e. on the fact whether or not he has fulfilled the imposed obligation(s). In cases when the suspect does not start fulfilling the obligation within the set deadline and in the manner provided in the order for postponement of criminal prosecution, the proceedings continue. Otherwise, i.e. when the suspect has acted in accordance with the obligations stated in the order on postponement of criminal prosecution, the public prosecutor shall issue a decision rejecting the criminal charges against the suspect and the criminal matter shall be considered definitively resolved. The principle of *ne bis in idem* has an absolute effect. No appeal or objection is allowed against the decision of the public prosecutor on the rejection of the criminal charges, it acquires formal and material finality (*res judicata*).^[23] The injured party is only informed about the decision made, but there are no possibilities for initiating the procedure of its possible review.

Secondly, the practical realization of the imposed obligation to undergo psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour includes a number of measures that are concretized in the rehabilitation program, and one of them is the possibility of including family members in the treatment process with full respect for victims in such situations. The ultimate goal of the psychosocial treatment program is to eliminate the causes of violent behaviour, normalize the relationship between the suspect and the victim and prevent secondary victimization of the injured party, which is especially important given the fact that in many such cases violence is a continuous process and not an individual case.^[24]

In view of the above, there is a full legal and political justification of the legal possibility of imposing on the suspect the obligation to “undergo psychosocial treatment to eliminate the causes of violent behaviour” in cases of application of

[22] Serbia signed this Convention on April 14, 2012, and entered into force on August 1, 2014.

[23] Judgment of the Supreme Court of Cassation Przz. No. 18/2016. of 22.12.2016.

[24] Ristivojević, 2017; Škulić, 2012.

the principle of opportunity of criminal prosecution when the legally prescribed conditions for its imposition are met which above all, should be the case with the crime of domestic violence. However, despite the existence of legal possibilities for such a thing, and despite the full legal and political justification of the practical realization of such a legal possibility in practice, its application is only symbolic. According to the almost unanimous position of the professional public, such a public prosecutor's practice has no justification and needs to be changed. This is especially considering the fact that in the Republic of Serbia in the last ten years, on average, about 25% of all criminal cases are resolved through the principle of opportunity of criminal prosecution, primarily by conditional deferring of criminal prosecution.^[25]

III. SOCIAL WELFARE CENTER AS A SUBJECT OF EFFICIENCY IN THE APPLICATION OF MEASURE OF SUBJECTING THE SUSPECT TO PSYCHOSOCIAL TREATMENT IN ORDER TO ELIMINATE THE CAUSES OF VIOLENT BEHAVIOUR

One of the indispensable subjects of the practical realization of the measure of subjecting the suspect to psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour is the social welfare center. There are several facts that speak of such a high degree of importance of this body both when the public prosecutor is deciding on imposing the obligation, and in his role in the practical realization of the obligation and then in making the final decision of the public prosecutor on the outcome of deferred prosecution under this condition. This is especially the case considering the fact that the final decision of the public prosecutor on the outcome of the postponed criminal prosecution should depend on the report of this body. Namely, as it has already been said, in order to make a decision on rejecting criminal charges, among other things, the public prosecutor's assessment is needed that the suspect will continue with psychosocial treatment even after rejecting the criminal charges, and one of the facts that should be taken into account is the assessment of the social welfare center on the achieved result and on the future behaviour of the suspect to whom this obligation was imposed. In a word, the social welfare centers are active participants in the created program in the procedure of deferring criminal prosecution under this condition. If the role of this body according to the Law on Prevention of Domestic Violence is added to this, then such a statement additionally gains in importance. This is especially due to the fact that the aforementioned Guidelines for the prosecution stipulate that the opportunity cannot be applied more than twice for the same crime, which means that there are no obstacles to the op-

[25] See: Report of the Republic Public Prosecutor's Office of Serbia for 2019 and 2020.

portunity to apply to the suspect if he was ordered urgent measures in the pre-crime concept according to the Law on Prevention of Domestic Violence^[26], which additionally speaks of the importance of this body in the decision of the public prosecutor on the application of the postponement of criminal prosecution in a specific criminal matter.

Given the stated importance of the social welfare centers in the practical application of measures to subject the suspect to psychosocial treatment to eliminate the causes of violent behaviour and their role in the practical implementation of many other issues in the function of preventing domestic violence, research was conducted on efficiency of actions of the social welfare centers in the application of the obligation of psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour.

IV. AIM OF THE PAPER AND RESEARCH QUESTIONS

The goals of the research are as follow:

1. Recognizing the positive effects of applying psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour in terms of the implementation of criminal policy of criminal acts of domestic violence, resocialization of the suspect and prevention of secondary victimization.

2. Gaining insight into the adequacy of the mutual relationship between the social welfare center and other entities important for the prevention of domestic violence, as an important instrument for the effectiveness of psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent treatment.

3. Noticing problems in the application of psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour and giving proposals *de lege ferenda* with the aim of improving the normative framework.

In accordance with the set goals, the following questions were asked in the research:

1. In your opinion, does undergoing psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour of the perpetrator, in accordance with Article 283 of the CPC (principle of opportunity of criminal prosecution), have positive effects in cases of domestic violence?

2. In your opinion, is the period of up to one year long enough to eliminate the causes of violent behaviour (domestic violence) by undergoing psychosocial treatment?

3. According to your work experience, has there been a recurrence of domestic violence after undergoing psychosocial treatment?

[26] Urgent measures according to the Law on Prevention of Domestic Violence are: a measure of temporary removal of the perpetrator from the apartment and a measure of temporary prohibition of the perpetrator to contact the victim of violence and approach her. See more about it: Mijalković – Čvorović – Vranešević, 2020.

4. Do you inform the public prosecutor if the perpetrator of domestic violence does not come to treatment regularly or does not meet the minimum requirements for participation in treatment?

V. METHODOLOGY OF RESEARCH

1. Sample

The research included 35 employees in the social welfare centers in the area of the Srem administrative district. Considering that all employees who act in the application of psychosocial treatment were surveyed, within all seven social welfare centers (Sremska Mitrovica, Ruma, Irig, Indija, Stara Pazova, Šid and Pećinci), as many as there are in the area of Srem administrative district, we can say that this is a complete scope of research.

The respondents ranged in age from 25 to 65, and the average age was 43. Also, the range of their work experience in cases of psychosocial treatment is from one to 20 years. Of the total number of respondents, 24 had over five years of work experience, while the most represented were those with 10 years (eight respondents), which is a relevant sample for all issues covered by the survey. The pattern is intentional.

2. Data collection and processing procedure

Since the research is of an empirical nature, the basic method used in data collection was the test method with the survey technique using a survey questionnaire as an instrument. The questionnaire, in addition to three demographic questions (age, organizational unit and work experience in cases of domestic violence), had 4 questions on the basis of which respondents were able to give answers to four closed-ended questions. The primary sources of data were used in the research, because the attitudes of employees regarding the application of psychosocial treatment, recurrence, mutual relations of subjects responsible for the application of the principle of opportunity, etc. were investigated. In accordance with the schedule, the data collection procedure lasted during January 2022. After data collection, a statistical method at the level of descriptive statistics was applied and the SPSS software package (ver. 20) was used for this purpose.^[27] This method is used to organize, classify and process the data collected by the test method.

[27] IBM SPSS ID: 729327.

VI. RESULTS

In accordance with the objectives and research questions, the following results were obtained after the research:

	Yes		No		Did not respond
	N	%	N	%	N
Respondents	23	65.7	9	25.7	3

*Table 1. The attitude of the social welfare center regarding the efficiency of the implementation of the obligation of psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour in cases of domestic violence (Question 1)
(Source: made by the Author)*

According to the data from Table 1, we can conclude that the largest number of respondents believe that undergoing psychosocial treatment to eliminate the causes of violent behaviour of the perpetrator, in accordance with Article 283 of the CPC (principle of opportunity of criminal prosecution), has positive effects in cases of domestic violence. However, a number of respondents (more precisely, 9 of them) stated that this obligation does not have a positive effect when it comes to the implementation of criminal policy of domestic violence, which leaves room for analysis of the reasons for this statement, i.e. whether it is a legal norm that is not adequately regulated by the CPC or the practice has shown that after the implementation of psychosocial treatment in most cases there was recidivism.

	Yes, fully		Mostly yes		I am not sure		Mostly no		Not at all
	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Respondents	2	5.7	9	25.7	18	51.4	6	17.1	0

*Table 2. The attitude of social welfare centers regarding the period of one year of undertaking psychosocial treatment (Question 2)
(Source: Made by the Author)*

According to the data from Table 2, we can conclude that the majority of respondents answered that they are not sure whether the period of up to one year is long enough to eliminate the causes of violent behaviour (domestic violence) by undergoing psychosocial treatment. A small number of respondents answered that they mostly think that this period of time is long enough, while 6 of them think that it is mostly not enough, and only two respondents are sure that a period of up to a year is long enough. In accordance with that, we can see

a certain degree of uncertainty when it comes to fulfilling the obligation of up to one year, i.e. the necessity of reforming the legal text when it comes to the stated time determinant.

	Never		Rarely		Occasionally		Often		Always
	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Respondents	0	0	3	8.6	23	65.7	7	20.0	0
	Did not respond								
	N	%							
Respondents	2	5.7							

Table 3. Respondents' attitude towards the recidivism of domestic violence after undergoing psychosocial treatment (Question 3)
(Source: Made by the Author)

According to the data from Table 3, the largest number of respondents answered that there were occasional cases of recidivism of domestic violence after undergoing psychosocial treatment. A smaller number of respondents answered that recidivism occurred frequently, while only three respondents answered rarely. Accordingly, we can see that there was an occasional or frequent relapse after undergoing psychosocial treatment, which is an appropriate alarm for the state to reform this obligation and achieve the key goal of psychosocial treatment, which is the successful reintegration of the suspect into society.

	Never		Rarely		Occasionally		Often		Always
	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Respondents	6	17.1	3	8.6	5	14.3	2	5.7	12
	Did not respond								
	N	%							
Respondents	7	20.0							

Table 4. The relationship between social welfare center and public prosecutor (Question 4)
(Source: Made by the Author)

According to the data from Table 4, we see that most respondents have an effective relationship with the public prosecutor, i.e. that they inform him if the perpetrator of domestic violence does not come regularly for treatment or does not meet other treatment requirements. A smaller number of respondents answered that they never do it, as well as almost the same number of respondents who do it occasionally, while only three respondents rarely do it. We can

conclude that most respondents have an adequate relationship with the public prosecutor and regularly inform him about the success of psychosocial treatment, but not a negligible number who never do so or occasionally and rarely, which is one of the indicators of the need to reform the normative framework when it comes to instructions of public prosecutors given to the social welfare centers on the obligation to inform the public prosecutor on the fulfilment of the conditions of psychosocial treatment, considering that only in such a way can adequate results of successful resocialization of the suspect and realization of criminal policy of domestic violence be expected.

VII. DISCUSSION AND CONCLUDING REMARKS

The principle of opportunity of criminal prosecution, i.e. deferral of criminal prosecution as its key type, is an important instrument of adequacy of state response to crime in general and to violent crime as well, including the crime of domestic violence, which unfortunately occupies an increasingly important place in the total number of criminal offences. However, not unconditionally. In order for the principle of opportunity, i.e. postponement of criminal prosecution as its key form, to be in the function of the desired degree of adequacy of the state reaction to this type of crime, it should be characterized by a large number of features in normative and practical terms. One of them is the legal provision of the possibility of imposing on the suspect the obligation to undergo psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour. Without imposing this obligation on the suspect and its adequate practical realization in many cases of criminal acts of violence, there is almost no possibility of achieving the key goal of the principle of opportunity, which is to effectively repair the consequences of the crime and prevent its future commission. The conducted analysis of the positive criminal procedure legislation when it comes to the application of the principle of opportunity and the obligation of psychosocial treatment of the suspect to eliminate the causes of violent behaviour indicates that, in principle, there are a number of solutions which function in line with that efficiency and in line with the tendencies of contemporary science of criminal procedure law. However, viewed from the aspect of concrete elaboration of a certain number of solutions, it seems that this is not the case, which especially refers to the procedural status of a person damaged by the crime which, unlike the Criminal Procedure Code of the Republic of Croatia, is completely marginalized in the CPC of the RS. In addition, there is the fact that the legal possibilities of imposing on the suspect the obligation to undergo psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour are almost never used in practice. The public prosecutor's practice of the Republic of Serbia on this issue is not in line with the intentions of the legislator. Also, the results of the research indicate an insufficient degree of cooperation between the public prosecutor and the social wel-

fare centers in the practical application of the measure of subjecting the suspect to psychosocial treatment in order to eliminate the causes of violent behaviour. Having in mind the fact that the basis of the decision of the public prosecutor on the final outcome of the postponed criminal prosecution should be the report of the social welfare center on the achieved results of treatment as well as the fact that, depending on the achieved results, the duration of the imposed obligation may be extended to the suspect in situations when the duration is in the order to postpone the criminal prosecution shorter than the maximum possible period of one year, it seems quite justified when it comes to the postponement of criminal prosecution, to propose the obligation of the social welfare center to explicitly stipulate in its report submitted to the public prosecutor within the set deadline the data on the suspect's behaviour during psychosocial treatment, their view on the expected treatment results and their position on extending the treatment period if there are legal possibilities for that. Such prescribing of the obligation of the social welfare center is in the function of the desired degree of adequacy of its cooperation with the public prosecutor in the procedure of application of this type of principle of opportunity of criminal prosecution, which is currently not the case

In view of this, it is necessary to bridge the current gap between norms and practices on this issue and at the same time ensure a greater degree of cooperation between the public prosecutor as a key entity deciding on the principle of opportunity and entities in charge of practical implementation of obligations imposed on suspects. The key subjects are the social welfare centers. The experiences of the research on the diversion of domestic violence analyzed in this study clearly show that without the close cooperation of the bodies responsible for the implementation of individual criminal procedure tasks, the advantages of criminal policy inherent in this type of legal institution cannot be well exploited by the authorities.

REFERENCES

- Baráth Noémi Emőke (2020): A kábítószer fogyasztás szankcionálása. In: *Interdiszciplináris Drogszemle*. 2020/1. sz.
- Bejatović, Stanko (2014): *Krivično procesno pravo*. Službeni Glasnik, Beograd.
- Burić, Zoran (2020): Žrtva kaznenog dela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske. In: Bejatović, S. (ed.): *Žrtve kaznenih djela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)*. Misija OEBS-a u Srbiji, 135-144, Belgrade.
- Čvorović, Dragana (2009): Kriminalno-politička opravdanost, svrha i oblici načela oportuniteta krivičnog gonjenja. In: Bejatović, S. (ed.): *Oportunitet krivičnog gonjenja*. Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Belgrade.
- Čvorović, Dragana (2015): The public prosecutor as a powerful figure of the modern criminal procedural legislation. In: Stevanovic, I. (ed.): *Crime and Society of Serbia*. Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade.

- Čvorović, Dragana (2019): Public prosecutor as a subject for the protection of fundamental rights and freedoms in the criminal procedural legislation of the Republic of Serbia. In: Сопілко І. М. (ed.): *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі*. Міністерство освіти і науки України національний авіаційний університет. Kiev.
- Čvorović, Dragana (2020): Principle of opportunity of prosecution as an instrument of efficiency of resolving criminal matters (norm and practice in the Republic of Serbia). In: Сопілко І. М. (ed.): *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі*. Міністерство освіти і науки України національний авіаційний університет. Kiev.
- Garai Renáta (2018): *A kapcsolati erőszak bűncselekményének jogalkalmazási gyakorlata*. (III.B/1.28.) Kutatási jelentés. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest.
- Nyitrai Endre (2022): A magyar nemzeti adatvagyron jelentősége a bűnüldöző szervek munkája során. In: *Információs Társadalom (InfTars)*. 22:1. DOI: <https://doi.org/10.22503/infTars>.
- Ivičević-Karas, Elizabeta – Burić, Zoran – Filipović, Hrvoje (2019): Prva iskustva policijskih službenika u provođenju pojedinačne procjene žrtava kaznenih djela. In: *Policija i sigurnost*. Vol. 4.
- Ivičević-Karas, Elizabeta (2020): Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu- normativni okvir i praksa. In: Bejatović, S. (ed.): *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)*. Misija OEBS-a u Srbiji, Belgrade.
- Kiurski, Jasmina (2019): *Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Belgrade.
- Láng László „A büntetőeljárást gyorsító és egyszerűsítő jogintézmények és mechanizmusok” című előadása a Eurojustice 2010. október 28–29. napján, Budapesten tartott konferenciáján, Budapest.
- László Balázs (2020): A kapcsolati erőszak fogalmának dogmatikai beilleszthetőségéről. In: *Büntetőjogi Szemle*. 2020/1. sz.
- Mijalković, Sasa – Čvorović, Dragana – Vranešević, Milena (2020): Pre-Crime Concept as an Effective Instrument of Penalty Policy for the Crime of Domestic Violence – New Challenges for Serbia. In: Cajner Mraović, I., Kondor-Langer, M. (eds.): *Understanding New Security Challenges*. Ministry of the Interior of the Republic of Croatia – Police Academy, Zagreb.
- Radulović, Drago (2015): *Krivično procesno pravo*. Pravni fakultet, Podgorica.
- Report of the Republic Public Prosecutor’s Office of Serbia for 2019 and 2020. (Available at: <http://www.rjt.gov.rs/ci/Информације-о-раду>).
- Ristivojevic, Branislav (2017): Is the new law on the prevention of domestic violence the definition of the so-called security law? In: *Crimen*. 3-21.
- Sivadó Máté (2017): Pozitív tendenciák az új pszichoaktív szerek ügyében?! In: Gaál, Gyula; Hautzinger, Zoltán (eds.) *Szent Lászlótól a modernkori magyar rendészettudományig*, Magyar Hadtudományi Társaság, Pécs.
- Sivadó Máté (2020): Kábítószer-bűnözés. In: Barabás A. Tünde (ed.) *Alkalmazott kriminológia*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Škulić, Milan (2012): Criminal offence of domestic violence. In: Panov, S., – Janjic-Komar, M. – Skulic, Milan (eds.), *Domestic violence*. Law faculty: University of Belgrade, Belgrade.
- Škulić, Milan (2014a): *Krivično procesno pravo*. Pravni fakultet, Belgrade.
- Škulić, Milan (2014b): Misconceptions and numerous legal and technical errors of the new code of criminal procedure - What further and how to reform the reform of the Serbian criminal proceedings. In: Ilic, G. (ed.): *Criminal reform*. Association of Public Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia, Belgrade.

- Škulić, Milan (2020): Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29) i drugi međunarodni pravni standardi- stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja. U: Bejatović, S. (ur.): *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)*. Misija OEBS-a u Srbiji, Belgrade.
- Stanić, Luka (2021): Zašto djeca nisu oduzeta na vrijeme?: Analiza medijskih izvještaja o socijalnim radnicima povodom medijski eksponiranih slučajeva zlostavljanja djeteta. *Ljetopis socijalnog rada*. 28(2). DOI: <https://doi.org/10.3935/ljsr.v28i2.411>.
- Turanjanin, Veljko – Čvorović, Dragana (2021): *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima- načelo oportuniteta i sporazum o priznanju krivičnog dela*. Službeni Glasnik, Belgrade.
- Vári Vince (2019): Elterelés és az ügyész – nyomozó hatóság kapcsolata a nyomozásban. In: Marton, Zs. – Németh, K.– Péter, E. (eds.): *III. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia : tanulmánykötet*. Pannon Egyetem Nagykanizsai Campus, Nagykanizsa.

LEGAL SOURCES

- Act XC of 2017 on Criminal Procedure [Be.], 'Hungarian Gazette', No. 99/2017.
- Act C of 2012 on Criminal Code, (Btk.) 'Hungarian Gazette', No. 92/2012.
- Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia (2011, 2012, 2013, 2014, 2019, 2021). *Official Gazette*, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021.
- Criminal Procedure Code of the Republic of Croatia (2008, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014, 2017, 2019). *Official Gazette*, 152/2008, 76/2009, 80/2011, 121/2011, 91/2012, 143/2012, 56/2013, 145/2013, 152/2014, 70 / 2017, 126/2019, 126/2019.
- Criminal Procedure Code of Montenegro (2009, 2010, 2014, 2015, 2018, 2020). *Official Journal*. 57/2009, 49/2010, 47 / 2014 – decision of the CC, 2 / 2015 – decision of the CC, 35/2015, 58 / 2015 - other law, 28 / 2018 - decision of the CC and 116 / 2020 – decision of the CC.
- Criminal Code of the Republic of Serbia (2005, 2009, 2012, 2013, 2014, 2016, 2019). *Official Gazette*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.
- Directive 2012/29 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on the establishment of minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime (2012). *Official Journal of the European Union*, L 315/57.
- Law on Ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (2013). *Official Gazette of RS - International Agreements*, 12/2013.
- Law on Prevention of Domestic Violence of the Republic of Serbia (2016). *Official Gazette*, 94/2016.
- Law on Protection from Domestic Violence of the Republic of Croatia (2017, 2019). *Official Gazette*, 70/2017, 126/19.

NYILAS ANNA

A szakvélemény helye és szerepe a polgári peres bizonyításban - Az aggályosság megítélése^[1]

ABSTRACT

The study examines how the expert opinion contributes to the establishment of the facts by the judge in civil procedures considering the principle of a concentrated trial and the timely substantive conclusion of the case. The legal status of the court assigned expert and the “private” expert is discussed, with a view to the differences in their procedural rights, and how this affects the decisions of the parties regarding their motions for expert evidence. A key element of the current regulation is the assessment of ambiguous expert reports, so we analyse the procedural consequences of this, and explore the points of the regulation where further development may be justified. In the context of expert evidence, the material case management powers of the court are of particular importance, especially the warning about relevance, the need for expert evidence, and in case of ambiguity. Regarding the admissibility of the expert opinion, it is important to note that the probative value of the expert opinion is not defined by law, so the court is free to consider it, with all the circumstances of the case as well as other evidence. However, the court does not have discretion regarding questions of the special field of expertise, so it cannot resolve the contradiction between expert opinions. Still, the expert opinion must be adequate to persuade the court, because it will be the basis of the established facts and ultimately of the judicial reasoning within the judgement. Therefore, the expert opinion must reach a sufficiently high degree of probability to serve as an appropriate piece of evidence.

Keywords: private expert ■ court assigned expert ■ expert opinion ■ evidence ■ civil procedure

I. BEVEZETÉS

Napjainkban is szemmel látható a szakértői bizonyítás jelentőségének növekedése az igazságszolgáltatás minden területén. Ezzel párhuzamosan egyre fokozódott az igény a szakértő eljárásának erősebb ga-

[1] A kutatás az Igazságügyi Minisztérium által támogatott, a „Jogászképzés színvonalának emelését célzó programok” keretén belül valósult meg.

ranciái, és a szakértői véleményekkel kapcsolatos szakmai és egyéb aggályok kiküszöbölése iránt. Ezáltal növekedhet a szakvélemények peres felek általi elfogadottsága, ami kedvező hatással lehet a fellebbezések számára is, hiszen sok esetben támadták a fellebbezésben a szakértői bizonyítást, illetve a szakvélemény jogi értékelését. Másrészt pedig, a szakértői vélemény a bíró számára valóban hasznos és adekvát eszköze lehet a tényállás megállapításának.

Az elmúlt évtizedekben elmondható, hogy ugrásszerűen bővült a különleges szakértelmet igénylő területek száma, és ezzel párhuzamosan a felmerülő szakkérdések egyre specifikusabb ismereteket igényelnek. Igen gyakran a jogi kérdések szorosan összefonódnak más szakmákhoz tartozó kérdésekkel, és emiatt megítélésük egyre nehezebbé vált.

Jelen tanulmányban megvizsgáljuk, hogy hogyan járul hozzá a szakértői vélemény a tényállás megállapításához, és ideális esetben a szakértői bizonyítás hogyan illeszkedik a peres eljárás folyamatába, figyelembe véve a perkoncentráció elvéből adódó kívánalmat, a per időszerű, érdemi befejezését. Végül pedig kitérünk az aggályosság megítélésére és ennek eljárásjogi következményeire, és feltárjuk a szabályozás azon pontjait, ahol esetlegesen a szabályozás továbbfejlesztése vagy módosítása indokolt lehet.

II. A SZAKÉRTŐ SZEREPE AZ ELJÁRÁSBAN

Az igazságügyi szakértő feladata, hogy a hatóság kirendelése vagy megbízás alapján, a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készített szakvéleménnyel, a függetlenség és pártatlanság követelményének megtartásával döntse el a szakkérdést, és segítse a tényállás megállapítását.^[2] A szakértő szakvéleménye az ítélet sarokkövét képezi, ezért a szerepe az eljárásban kiemelkedően fontos.^[3]

A szakértő igénybevételeének szükségessége a bíróság döntési kompetenciájába tartozik. A bíróságok gyakorlata az 1952-es Pp. alapján az volt, hogy ha a perben valamilyen szakkérdés merült fel, szakértőt rendeltek ki, és a véleményét legtöbb esetben maradéktalanul el is fogadták.^[4] Például a gyermekelhelyezési perekben azon bírósági döntések aránya, ahol a bíróság eltért a pszichológus szakértő szakvéleményétől, még a 10%-ot sem érte el, vagyis azokban az ügyekben, amelyekben a bíróság pszichológus szakértőt rendel ki, a szakvéle-

[2] Az 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről (a továbbiakban: Szaktv.) 3. § (1) bekezdése.

[3] Pozsárkó – Weich, 2020, 55-70.

[4] Király, 2017, 91-108.

mény megállapításai lényegében eldöntik a pert.^[5] A bíróság nem mellőzheti a szakértő kirendelését, ha az a jogvita elbírálása szempontjából szükséges, és annak törvényi feltételei fennállnak.^[6]

Az igénybevétel szükségességének megítélésében a hatályos Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) alapján sem történt változás. A szakértővel történő bizonyítás továbbra is nélkülözhetetlen, ha releváns tények észlelése vagy értékelése speciális, tehát nem köznapi és nem jogi ismereteket kíván. Szakértőt kell alkalmazni akkor is, ha a jogvita kereteinek meghatározásához különleges szakértelem szükséges, hiszen számos esetben előfordul, hogy szakismeret nélkül az sem állapítható meg, hogy az érvényesített jog alapjául feltüntetett tényeket a fél milyen alapon vitatja.

E szabályból következően a szakértő alkalmazására már a perfelvételi szakban is sor kerülhet. Az eljárás első (előkészítő) szakaszában a szakértő perbe történő bevezetésének célja a jogvita szakmai szempontú mibenlétének tisztázása: az anyagi pervezetés körében a bíróság különleges szakértelmének hiányában is biztosított legyen a tényelőadások relevanciája és teljessége, a felek felhívást kapjanak a bíróság részéről a valóban releváns, ténybeli kérdések megválaszolására akkor is, ha a bíróság az ehhez szükséges különleges szakmai ismeretekkel nem rendelkezik. Amennyiben a jogvita kereteinek meghatározásához a bíróság megítélése szerint szakértőt kell alkalmazni, a Pp. 317. § (1) bekezdés a) pontjának megfelelően erre a felek figyelmét fel kell hívnia. Mivel a szakvélemény bizonyíték, azt a félnek kell rendelkezésre bocsátania, és a fél számára a szakvélemény tartalma döntő jelentőségű lehet a bizonyítás sikeressége szempontjából.

III. A SZAKÉRTŐI BIZONYÍTÁS FORMÁI

A hatályos Pp. alapján a fél három úton szolgáltathatja a szakvéleményt: a megbízott magánszakértője, más eljárásban kirendelt szakértő (pl. büntetőeljárásban kirendelt szakértő) vagy a perben kirendelt szakértő útján. A három út egyszerre nem vehető igénybe, azok között a bizonyító félnek kell választania. Azt, hogy a fél melyik szakértői bizonyítást választja, anyagi helyzete, a pervitelben való jártassága, az adott szakkérdés jellege, illetve az ügy körülményei befolyásolhatják. A magánszakértő és a kirendelt szakértő szakvéleménye között a bizonyító erő szempontjából nincs különbség. Az indokolás szerint a szakvélemény értékelése során nem lehet szempont a szakvélemény szolgáltatásának a módja, az érvényesített jog alapjául szolgáló tény bizonyítására pontosan any-

[5] Grád – Nisztor, 2013, 19-29. Az idézett 2013-as kutatás által vizsgált ügyekben 90%-ot meghaladó mértékben annál helyezte el a bíróság a gyermeket, akit a szakvélemény kedvezőbb nevelési alkalmasságúként tüntetett fel, vagy a gyermek hozzá való kötődését írta erősebbnek. Általában a szakértői vélemény kifogásolása tehát nem a bíróságok oldaláról merült fel, hanem a felek oldaláról.

[6] BH 2010.169.

nyira lehet alkalmas egy megbízott, mint egy kirendelt szakértő véleménye.^[7] A két alkalmazási mód – azaz a kirendelésen alapuló szakértői bizonyítás, illetve a magánszakértői bizonyítás – között két alapvető különbség van:

- a magánszakértői bizonyítás döntően nélküli a bíróságnak a bizonyíték beszerzésében történő közreműködését. A szabályozás hangsúlyosabban jeleníti meg a feleknek a bizonyítás feletti, alapelvként rögzített rendelkezési jogát és egyúttal a felekkel szemben a szakértői bizonyítás során is fokozottabb elvárásokat támaszt, mint ahogy egyébként a pervitel kapcsán általában;
- a magánszakértői bizonyítás során ugyanarra a szakkérdésre egyidejűleg két szakvélemény is benyújtásra kerülhet, mivel magánszakértőt nem csak a bizonyító fél, hanem az ellenfele is alkalmazhat. Ez lehetővé teszi a szakkérdés többszemponútú megközelítését úgy, hogy a bizonyítási cselekmények egyidejűsége miatt a perhatékonyság sem sérül.

A törvény éppen a perhatékonyság követelményének az érvényesülését elősegítve az alkalmazási módok között egyfajta sorrendet állít fel. A kirendelt szakértő alkalmazására csak akkor van lehetőség, ha a felek magánúton, a bíróság közreműködése nélkül nem kívánnak, vagy nem tudnak bizonyításra alkalmas szakvéleményt a bíróság elé tárni.^[8]

A kirendelt szakértők és a magánszakértők személyi körét tekintve láthatjuk, hogy ugyanabból a körből választhatnak a felek, mint a bíróság. A megbízott magánszakértő ugyanis csak olyan személy lehet, akit a bíróság igazságügyi szakértőként is kirendelhet. A képesítési, fegyelmi, etikai vagy büntetőjogi szabályok ugyanúgy vonatkoznak a fél megbízottjaként eljáró szakértőre, mint a kirendelt szakértőre.

A bírói gyakorlat kezdetben a magánszakértői véleményt a fél személyes előadásának tekintette.^[9] Majd hosszas folyamat eredményeképpen eljutott oda, hogy elfogadta olyan bizonyítékként, amely alkalmas lehet a perszakértő véleményének gyengítésére, akár lerontva annak bizonyító erejét,^[10] így lehetővé téve a magánszakértői vélemény kvázi bizonyítékként való értékelését.^[11] A bíróság elfogadta azt az álláspontot, hogy módot (eljárásjogi lehetőséget) kell adni a magánszakértői véleményt beszerző fél számára, hogy ezen magánszakértői vélemény érdemi, a perszakértő véleményének gyengítésére alkalmas megállapításait a perszakértő véleményével ütköztesse. Azonban, az 1952-es Pp. szabályozása alapján, a magánszakértői vélemény a bíróság által kirendelt igazságügyi szakértői vélemény helyébe nem léphet. Az előzőekből következik, hogy

[7] T/11900. számú törvényjavaslat indokolással – a polgári perrendtartásról, Részletes indokolás a 300. §-hoz.

[8] Nagy, 2018, 1-8.

[9] BH 2004.59., BH 1996.102.

[10] BH 2012.175., BDT 2005. 1092., BH 2010.186., BH 2012.175, DÍT-H-PJ-2015-32.

[11] BH 2003.17, BH 2000.272.

sem a per előtt, sem a per alatt beszerzett magánszakértői vélemény a perben a kirendelt igazságügyi szakértő véleményének jogi helyzetébe nem kerülhetett. Amennyiben egymástól eltérő szakmai következtetésekre jutnak, a perben nem két szakértői vélemény állt egymással szemben, hanem egy szakértői vélemény és egy egyéb bizonyítéknak minősülő, eltérő tartalmú egyéb peradat állt rendelkezésre. Ez pedig meghatározta, hogy a bíróságnak mi a további feladata. A magánszakértői vélemény ugyanis nem volt szakvélemény, ezért legfeljebb ahhoz szolgálhatott alapul, hogy az igazságügyi szakértő véleményét aggályossá tegye, és felhívja a figyelmet annak esetleges ellentmondásaira. Ebben a helyzetben a bíróságnak a régi Pp. 182. § (3) bekezdése szerint kellett eljárnia, és a magánszakértői véleményt ki kellett adnia az kirendelt igazságügyi szakértőnek, majd ezt követően, a homályos, hiányos, vagy ellentmondó részek tekintetében az igazságügyi és a magánszakértő együttes meghallgatását kellett foganatosítania. Amennyiben ez nem vezetett eredményre, előálltak az új szakértő kirendelésének a perjogi feltételei, és a bíróságnak a fél kérelmére új szakértőt kellett kirendelnie. Elvileg nem volt jogi akadálya annak, hogy ilyen esetben a bíróság a magánszakértői véleményt készítő személyt rendelje ki újabb szakértőként. Ennek további feltétele azonban, hogy a magánszakértő rendelkezzen a régi Pp. 177. § (2) bekezdésében, valamint az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló 2005. évi XLVII. törvényben előírt működési feltételekkel.^[12]

A magánszakértői vélemény intézményének jogi megítélése viszonylag nagy utat tett meg a fél személyes előadásaként történő értékeléstől addig, hogy a bíróság által kirendelt igazságügyi szakértő szakvéleményének aggályossá tételére alkalmas bizonyítékká válhatott.

A folyamat szoros összefüggésben áll a polgári per alapelveinek változásával és a rendelkezési, valamint a tárgyalási elv megerősödésével. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a bizonyítási eljárással összefüggésben a feleket nagyobb aktivitásra ösztönözte, kiterjesztette a bizonyítással összefüggő jogait és kötelezettségeiket. A bíróság a jogvitát csak a fél erre irányuló kérelme alapján bírálhatja el, amellyel kapcsolatban a felek kötelezettsége a szükséges bizonyítékok rendelkezésre bocsátása, valamint a bizonyítás eredménytelenségéből származó következmények viselése.^[13]

A fentiekben ismertetett, a kodifikátlanságból adódó helyzetet meg kellett oldania a gyakorlatnak, még akkor is, ha dogmatikailag nyilvánvalóan problémás volt a tanú perbeli pozíciójának kiterjesztése a fél által felkért szakértőre. Ugyanis a szakértő szerepe, hogy a bíróság hiányzó szakértelmét pótolja ténykérdésekben, és ilyen módon segítse a tényállás megállapítását, és ezáltal azok jogi értékelését is, melyet már kizárólag a bíró fog megtenni. A tanú pedig olyan, a felektől különböző, harmadik személy, aki az általa észlelt, vagy tudomásában lévő, a perben lényeges, releváns tényekről számol be a bíróságnak, a hamis tanúzás terhe mellett. Röviden tehát, a tanú tényekről szerzett (közvetlen)

[12] Molnár, 2014, 1327-1331.

[13] Molnár, 2014, 1327-1331.

észleléséről, tudomásáról számol be a bíróságnak, míg a szakértő a tényekkel kapcsolatos szakmai véleményét terjeszti elő a szakvéleményben. A tanú nem is alkothat véleményt, az általa nyerhető bizonyíték a tanúvallomás lesz. A szakértő által szolgáltatott bizonyíték pedig vélemény lesz, esetlegesen tényállításokat is tartalmaz, de leginkább a tényekből és adatokból megalapozottan levonható szakmai következtetéseket. Azonban hangsúlyozottan nem azok jogi értékelését kell tartalmaznia.^[14]

Ezért teremtette meg a hatályos Pp. a magánszakértő kategóriáját, eljárás-jogi keretet adva ezzel a perbeli részvételének. Ezzel szintén le kívánta zárni a szakértő mint bírósági segédszerv vagy szakértő mint bizonyítási eszköz vitát, egyértelműen az utóbbi mellett foglalva állást.

Elsődlegesen határozza meg a Pp. a magánszakértői bizonyítást, és úgy rendelkezik, hogy a bíróság csak akkor rendel ki szakértőt, ha a felek egyike sem alkalmazott magánszakértőt vagy valamennyi magánszakértői vélemény agályos.^[15] Ezzel azonban úgy tűnik, nem eliminálta a meglévő problémákat, sőt újabbakat generált. Nem feltétlenül az volt ugyanis a probléma forrása, hogy a szakértő részvétele kirendelésen vagy megbízáson alapul. A magánszakértő jogállását mindenképpen rendezni kellett. Azonban elsőbbséget adott ezzel együtt a törvény a szakértői bizonyítás ezen formájának. Milyen következményei lettek ennek?

Két, egymásnak ellentmondó magánszakértői vélemény megalapozza a perbeli szakértő kirendelését, mely eljárásorozat nem kedvez a per időtartamának. Ugyanakkor, minthogy a szakértői bizonyítás indítványozása is a fél kötelezettsége, Szabó nem osztja azokat az aggodalmakat, hogy az esetlegesen beszerzett két magánszakértői véleményt követő kirendelt szakértői vélemény elkészítésének időtartama jobban elhúzná a pert, mint a korábban alkalmazott, oda-vissza szakértések s a felek által beszerzett „szakemberektől származó vélemények”.^[16] Ezeket ugyanis szintén nem lehetett figyelmen kívül hagyni adott esetben, és akár gyengíthette, vagy meg is kérdőjelezhette a kirendelt szakértői vélemény megállapításait. Utóbbiak a hatályos törvény szerint figyelmen kívül hagyhatók.

A három szakértői bizonyítás egymáshoz való viszonyát is érdemes megvizsgálni. A bizonyító fél választásával rögzül a szakértői bizonyítás menete, a fél nem válhat korlátlanul alkalmazási módot. Amennyiben a fél nem élt vagy nem élhetett a magánszakértő alkalmazásának lehetőségével, úgy kirendelt szakértő alkalmazását követően már nem indítványozhatja magánszakértői vélemény benyújtását.^[17] Arra sincs lehetőség, hogy a fél a magánszakértő vagy a bíróság által kirendelt szakértő alkalmazását követően egy más eljárásban kirendelt szakértő szakvéleményével bizonyítson. A nem a szabályoknak megfelelően benyújtott szakvéleményt a törvény nem tekinti bizonyítéknak.

[14] Árok – Kőműves, 2017, 141-145.

[15] Pp. XXI. fejezet (300-319. §).

[16] Szabó, 2017, 373-385.

[17] Bartal, 2018, 321-326.

A CKOT 43. számú állásfoglalása szerint mindig az adott, különleges szakértelmet igénylő tényállítás szempontjából bizonyító félnek minősülő fél dönthet arról, hogy saját tényállítása bizonyítása céljából a szakértő alkalmazásának melyik módját választja. Ha mindkét fél bizonyító fél, akkor – a Pp. 302. § (4)-(5), illetve 306. § (4) bekezdésében írt korlátok között – lehetséges, hogy az egyik fél magánszakértői vélemény benyújtásának engedélyezését, míg a másik fél szakértő kirendelését kérje [Pp. 300. § (3) bek.]^[18] A Pp. 302. § (4) szerint több bizonyító fél, illetve a bizonyító fél több ellenfele ugyanazon szakkérdés vonatkozásában csak egy magánszakértőt alkalmazhat. Az (5) bekezdés szerint kirendelt szakértő vagy más eljárásban kirendelt szakértő alkalmazásának az indítványozása esetén ugyanazon szakkérdés vonatkozásában már nincs helye magánszakértő alkalmazásának. A Pp. 306. § (4) bekezdés szerint kirendelt szakértő vagy magánszakértő alkalmazásának az indítványozása esetén ugyanazon szakkérdés vonatkozásában már nincs helye más eljárásban kirendelt szakértő alkalmazásának.

A szabályozás abba az irányba mutat, hogy mindkét fél a magánszakértő felkérésében legyen érdekelt. Hiszen, ha az egyik fél magánszakértőt vesz igénybe, akkor nyilvánvaló, hogy a másik fél is kérni fogja. Ez máris megduplázza a szakértői bizonyítás költségét az egy kirendelt szakértő díjához képest. Az új jogszabály továbbá azt a kedvező esetet veszi alapul, hogy a fél lehetőségei mindenben adottak a perindítást megelőzően a tényállás megállapítását alátámasztandó magánszakértői vélemény beszerzésére, és ez a lehetőség a másik fél számára is adott, amennyiben az ellenfél által beszerzett magánszakértői véleményt vitatja. Látni kell ugyanakkor, hogy a felek vagyoni viszonyai ezt várhatóan nem teszik minden esetben lehetővé.

Vannak olyan esetek, amikor a törvény kizárja a magánszakértő alkalmazását. Meghatározott esetekben (pl. hivatalbóli bizonyítás lehetősége, előzetes bizonyítás) a szakértői bizonyítás csak kirendelés útján folytatható le, és az is előfordul, hogy a magánszakértői bizonyítás elégtelensége hatékonyan csak a bírósági közreműködés mellett megvalósuló kirendeléssel orvosolható.^[19]

A származási perekben ma már szinte kizárólagosnak tekinthető a DNS vizsgálat mint a származás megállapításához szükséges orvosszakértői vizsgálat. A 282/2007. (X. 26.) Korm. rendelet 2. számú mellékletében meghatározott szakkérdésekben szakértőként kizárólag az ott felsorolt intézmények járhatnak el. A 2. számú melléklet 2. a) pontja alapján DNS szakvéleményt polgári perekben csak orvostudományi képzést folytató egyetem orvostani intézete vagy a Nemzeti Szakértői és Kutató Központ adhat. A származási perekben a bíróság ezen intézmények egyikét rendeli ki a szakértői bizonyítás lefolytatására.

[18] A Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Értekezletének (2017. XI. 20-21.) állásfoglalásai a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény rendelkezéseivel kapcsolatban a bírák helyi képzésin felmerült jogértelmezési problémákról (Kúriai Döntések, 2018/1., 138-142.).

[19] Nagy, 2018, 1-8.

A házassági és szülői felügyelettel kapcsolatos perekben, mindenekelőtt a kiskorú gyermek kímélete érdekében, a származási perekben a szakértői bizonyítás sajátossága, továbbá a valamennyi státuszperben a bíróság rendelkezésére álló hivatalbóli bizonyítás lehetősége miatt is indokolt a magánszakértői bizonyítás kizárása.^[20]

1. A magánszakértő és a kirendelt szakértő jogállása

A megbízás alapján eljáró szakértő a függetlenség és pártatlanság elvének megfelelően köteles eljárni, magánszakértő a törvény értelmében kizárólag a szakértőkre vonatkozó szakmai és személyi feltételekkel rendelkező személy lehet. A szakértőt a magánszakértői vélemény szakmai tartalmával összefüggésben megbízója – a Polgári Törvénykönyv megbízási szerződésre vonatkozó szabályaitól eltérően – nem utasíthatja. A magánszakértő a tevékenységére irányadó szakmai szabályok betartásával, megbízója érdekeitől függetlenül, pártatlanul köteles eljárni, magánszakértői véleményét a feltárt tények tárgyilagossága érdekében köteles kialakítani.

A szakértő véleménye a szakvélemény részét képező tartalmi egység, amely a szakmai ténymegállapításokból levont következtetéseket, ennek keretében a feltett kérdésekre adott válaszokat tartalmazza.^[21] A törvény az írásbeli szakvéleményt tekinti elsődlegesnek (ez a szakvélemény kiegészítésére is igaz). A szakvélemény szóban csak kivételesen, akkor adható elő, ha a szakértői bizonyítás a tárgyaláson hatékonyabban fogantatosítható. A célszerűség kérdésében a bíróság dönt. További különbség a magánszakértő jogállásához képest, hogy a kirendelt szakértő köteles a kirendelés alapján a szakértői tevékenységét ellátni.

A magánszakértői vélemény egyoldalúságának kiküszöbölése érdekében a magánszakértő köteles megbízója ellenfelét értesíteni a megbízás tárgyáról, a vizsgálandó kérdések köréről, az általa kitűzött helyszíni szemléről és vizsgálatról.^[22] Lehetővé kell tennie, hogy az ellenfél a megbízás tárgyára vonatkozó nyilatkozatát, a vizsgálat tárgya szempontjából lényeges észrevételeit előterjeszthesse. A szakvéleményét az ellenfél vele közölt nyilatkozatát, észrevételeit is értékelő módon kell elkészítenie, és köteles a tárgyaláson vagy egyébként a bizonyítás felvételénél a bíróság, a felek, valamint az ellenfél magánszakértőjének kérdéseire válaszolni.

A magánszakértő perbeli magánszakértővé válását követően a magánszakértői vélemény előterjesztéséig is köteles a bíróság, a felek és az ellenfél magánszakértőjének a kérdéseire válaszolni, ugyanakkor ekkor ő maga még nem jogosult kérdések feltevését indítványozni.^[23]

[20] T/13257. számú törvényjavaslat indokolással - a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról.

[21] Szaktv. 2.§ 15. pont.

[22] Pp. 303. § (2) bekezdés a) pont.

[23] Pp. 303. § (2) bekezdés d) pont.

A szakértő kirendelése iránti bizonyítási indítványban a fél köteles feltüntetni a szakértő által megválaszolendő kérdéseket. Kérdések hiányában a bizonyítási indítvány nem felel meg a Pp. rendelkezéseinek, mely adott esetben a szakértői bizonyítás mellőzését is jelentheti. A kérdéseknek egyértelműnek és konkrétak kell lenniük. A bíróság maga is feltehet kérdéseket, azonban csak a felek által feltüntetett kérdésekkel érintett tényállításokra vonatkozóan.

A magánszakértői bizonyítást szintén a félnek kell indítványoznia. A szakértő alkalmazásának e módjánál – ellentétben a kirendeléssel – az indítványban nem kell feltüntetni a szakértő által megválaszolendő konkrét kérdéseket. Magánszakértői vélemény esetében ugyanis a szakértőnek nem a bíróság végzésében feltüntetett utasítása szerint, hanem a fél megbízásának megfelelően, a fél által szolgáltatott adatok alapján kell eljárnia.^[24]

A szakvélemény megfelelő értékelésének előfeltétele, hogy azt az érintettek megismerhessék, arra észrevételeket tehessenek, illetőleg kérdéseket fogalmazhassanak meg. A szakértőhöz intézett kérdések megfogalmazása, azok tartalma Haupt álláspontja szerint nem egyszer tény- és jogválasztásra utal, prejudikál, illetve valójában meg sem tett féli tényállítást pótol. Erre tekintettel javasolja, hogy a bíró ne működjön közre a szakértői vélemény beszerzésében, hanem az a fél feladata legyen.^[25]

A kérdések megfogalmazásának különbsége is lényeges. Ha kirendelt szakértő van a perben, a bíróság által feltett kérdésekre kell válaszolnia, a felek legfeljebb csak indítványozhatnak kérdéseket, azt nem kötelező elfogadni, meg tudja szűrni a bíróság. A magánszakértői véleménynél ez nem így történik, ott a megbízó fél kérdései alapján fog elkészülni a szakvélemény. Így nem biztos, hogy a perben releváns ténymegállapításokra fog kiterjedni. Illetve, az ellenfél kérdéseit csak később tudja feltenni, aminek köszönhetően biztosan ki kell egészíteni a szakvéleményt. Magánszakértői vélemény benyújtásának indítványozása esetén a kérdéseket nem a bíróság jelöli meg a szakértőnek, hanem a benyújtást indítványozó fél, így előfordulhat, hogy a fél az érvényesített jog szempontjából releváns tényekre nem kérdez rá. Ha emiatt szükséges a magánszakértői vélemény szóbeli kiegészítése, úgy a bíróság ennek során sem teheti fel szabadon az ügy érdemi befejezését elősegítő kérdéseit, mert a Pp. ebben az esetben is korlátozza a bíróság kérdésfeltevési jogát. A bíróság a magánszakértő tárgyaláson történő meghallgatása során is csak a felek által feltüntetett kérdésekkel érintett tényállítások tekintetében tehet fel kérdést a magánszakértőnek [Pp. 304. § (5) bek. és 308. § (2) bek.]. Ez nem feltétlenül szolgálja a tényállás-megállapítási folyamat hatékonyságát.

Az ellenfél az ellenbizonyítás keretében jogosult arra, hogy a magánszakértőhöz kérdéseket intézzon, függetlenül attól, hogy maga alkalmazott magánszakértőt vagy sem.

[24] Bartal, 2018, 321-326.

[25] Haupt, 2014, 699-705.

Kirendelt szakértő esetében tehát a felek kérdések feltevését indítványozhatják a szakértőnek. Erre a perben a bíróság köteles lehetőséget biztosítani, akként, hogy a szakértő kirendelése előtt, megfelelő határidő tűzésével, mellőzés terhe mellett felhívja a feleket a szakértőhöz intézett kérdésekre vonatkozó javaslataik megtételére. A helyes és kívánatos eljárás az, ha a bíróság a szakértőhöz intézett kérdéseket maga határozza meg, amelybe a felek által javasolt kérdések releváns elemeit beépíti.^[26]

Előfordul, hogy már a szakvélemény előkészítése során felmerülnek olyan további szakkérdések, amelyeket a bíróság a kirendelő végzésben nem tett fel, de jelentősek a perbeli jogvita eldöntése szempontjából. Újabb szakkérdések felmerülését vonhatja maga után a szakértő vizsgálatainak – méréseinek, megfigyeléseinek, tesztjeinek, stb. – eredménye is.

Ha az újabb szakkérdések a perbeli jogvita eldöntése szempontjából jelentősek, és azok megválaszolása a már kirendelt szakértő kompetenciájába tartozik, célszerű ezeket a kérdéseket a már kirendelt szakértőnek feltenni, és feladatául azt meghatározni, hogy az újonnan felmerült szakkérdéseket a kirendelő végzésben szereplő szakkérdésekkel együtt válaszolja meg. Ha az újonnan felmerült szakkérdések megválaszolására a már kirendelt szakértő nem kompetens, akkor a kérdések megválaszolására céljából másik, kompetens szakértőt kell kirendelni.^[27]

Nem segíti a magánszakértő munkáját az a szabály, mely szerint a magánszakértő kérdések feltevését már csak azt követően indítványozhatja, hogy magánszakértői véleményét a fél benyújtotta. A perbeli jogai még ekkor nem illetik meg, viszont az egyébként csak a perben fennálló kötelezettségeit [Pp. 303. § (2) bek.] teljesítenie kell már a per megindítását megelőzően is, mert ennek hiányában a magánszakértői véleménye aggályos lesz. A kirendelt szakértő szakvéleménye előterjesztését megelőzően is jogosult kérdések feltevését indítványozni, szemben a magánszakértővel [Pp. 303. § (1) bek. b) pont]. Mindezek miatt nem célszerű előzetesen elkészíteni a magánszakértői véleményt.

A szakértői vélemény általában a legfontosabb bizonyítási eszköz, mely döntő mértékben meghatározza a kereseti kérelem teljesítésének lehetőségeit. A feltejtett kérdések pedig kihatással vannak a szakvélemény perbeli hasznosíthatóságára. Ugyanazok a problémák, amik a speciális szakismeret hiányából adódóan fennálltak a bíróság oldalán, a fél oldalán hasonlóképpen fennállnak. Fokozott jelentősége van ezért a bíróság anyagi pervezetésének, különösen a releváns és szakértői bizonyítást, vagy a szakvélemény kiegészítését igénylő kérdéskörökre történő felhívásnak, és annak a szabálynak, mely szerint, ha a szakértő

[26] A 2014-es adatok szerint a polgári ügyek 87%-ában a bíróság a megválaszolandó szakkérdéseket maga határozta meg és azok 13%-ában hivatkozott a felek által indítványozott kérdésekre. A törvény szerint a bíróság engedélyezheti, hogy a felek közvetlenül kérdezzenek a szakértőtől. Polgári ügyekben az esetek 74%-ában a felek közvetlenül nem kérdezettek, míg 26%-ában erre lehetőségük volt. Lásd: Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport, 2014.

[27] Lente, 2013, 150.

tevékenysége során olyan körülményt, tényt észlel, amely az ügy megítélését érdemben érinti, de arra a hatóság vagy a megbízó nem utalt, köteles az érintett körülményt, tényt a hatóságnak vagy a megbízónak jelezni.^[28]

A szakértői tevékenység eredményességének egyrészt az a feltétele, hogy az igazságügyi szakértő az ügy elbírálása szempontjából releváns tényeket és adatokat ismerje, másrészt pedig az, hogy a szakértő a feladatát a legjobb tudása szerint, a tudomány és műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával, a jogszabályok rendelkezései, valamint a tevékenységére irányadó szakmai szabályok betartásával teljesítse.^[29] Ez általában az adatközlés, az iratokba való betekintés, a tárgyaláson és szemlén való jelenlét lehetőségén, valamint a kérdésfeltevés és a felvilágosítás jogán keresztül valósul meg. A régi Pp-hez képest változás, hogy szakértő már nem indítványozhat bizonyítást, mivel az egyértelműen a peres felek joga és egyben feladata, a rendelkezési elvből és a peranyag-szolgáltatási elvből adódóan. A függetlenség egyik biztosítéka, hogy a szakértő a szakvélemény szakmai megállapításaival összefüggésben nem utasítható.^[30]

Ha a szakértő tevékenysége során olyan körülményt, tényt észlel, amely az ügy megítélését érdemben érinti, de arra a hatóság vagy a megbízó nem utalt, köteles az érintett körülményt, tényt a hatóságnak vagy a megbízónak jelezni.^[31] Lényeges ez a kötelezettség, hiszen lehetnek olyan körülmények, melyek fontossága egy szakértőnek nyilvánvaló, de esetleg elkerülték a bíróság figyelmét, vagy éppen nem is voltak előreláthatóak az ügyben, és a szakvélemény használhatósága szempontjából fontos információkkal szolgálhatnának.

A kirendelt szakértő a tanú vallomástétele kapcsán meghatározott okokból nem nyilváníthat véleményt, illetve tagadhatja meg a véleménynyilvánítást. Az utaló szabály szerint a tanúzási képtelenség és a tanúvallomás megtagadásának bejelentésére, és az ezt követő eljárásra vonatkozó szabályokat a szakértő esetében is megfelelően alkalmazni kell.^[32]

A szakértő magánszakértői vélemény elkészítésére irányuló megbízást akkor fogadhat el, ha az a hatóságtól származó feladatainak ellátását nem akadályozza és azzal nem összeférhetetlen.^[33] Emellett, a szakértő a jogszabályba ütköző megbízást köteles megtagadni.^[34]

Lényeges eltérés a magánszakértőhöz képest, hogy a kirendelt szakértő közreműködőként (Pp. 271. §) vesz részt a tárgyaláson. A kirendelt szakértő közreműködő lesz a bizonyításban, míg a magánszakértő nem. A magánszakértő nem minősül közreműködőnek, így a közreműködőkkel szembeni kényszerítő eszközök vele szemben nem alkalmazhatók.

[28] Szaktv. 39. § (3) bekezdés.

[29] Almásy – Salamonné – Udvary, 2014, 152.

[30] Szaktv. 47. § (1) bekezdés.

[31] Szaktv. 39. § (3) bekezdés.

[32] Wopera, 2017.

[33] Szaktv. 52. § (4) bekezdés.

[34] Szaktv. 52. § (6) bekezdés.

Míg a kirendelt szakértő kivételesen arra is felhívható a végzésben, hogy a szakvéleményt szóban, a tárgyaláson terjessze elő, a törvény erre a magánszakértőnek nem ad lehetőséget, szóban általa esetlegesen csak a szakvélemény kiadását terjeszthet elő. Illetve, mivel a magánszakértő perbeli jogállását és Pp. 303. § (1) bekezdésében nevesített jogosultságait csak a magánszakértői bizonyítást elrendelő végzés meghozatalától gyakorolhatja, így ha a bizonyító fél a pert megelőzően készítettett magánszakértői véleményt, ez a szakértőt nem jogosítja fel például a perfelvételi tárgyaláson való részvételre.

A Szaktv. speciális szabályozása a személyes adatok kezelése körében alapvetően megkülönbözteti a kirendelt szakértőt és a magánszakértőt. Míg a kirendelt szakértő a tevékenysége során hozzá került személyes adatokat a törvény alapján jogosult kezelni, addig a magánszakértő a személyes adatokat csak az érintett személy előzetes írásbeli hozzájárulásával jogosult kezelni, amely hozzájárulás megadását vélelmezni vagy kiterjesztően értelmezni nem lehet.^[35]

Ebből következően a magánszakértő ténylegesen csak akkor jogosult iratbetekintési és másolatkészítési jogát gyakorolni, ha az iratokban szereplő személyes adatok által érintett személy ahhoz előzetes írásbeli hozzájárulást ad. Ennek hiányában a magánszakértő nem gyakorolhatja iratbetekintési és másolatkészítési jogát, amely körülmény önmagában kizárhatja a magánszakértő alkalmazásának lehetőségét, illetve sikerességét, és szükségessé teheti kirendelt szakértő alkalmazását. Ha a magánszakértő nem rendelkezik az érintett személytől előzetes írásbeli hozzájárulással a személyes adatok kezelésére, ennek ellenére a magánszakértői vélemény elkészítése során ilyen adatokat kezel, úgy a Szaktv. 53. § (1) bekezdés megsértésére kerül sor, így a magánszakértői vélemény jogsértő módon keletkezik [Pp. 269. § (1) bekezdés b) pont, egyéb jogsértő módon keletkezett bizonyíték]. A Pp. 269. § (6) bekezdés szerint a jogsértő bizonyítási eszközre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni a bizonyításban közreműködő személy tényállításán, szakvéleményén, vallomásán vagy egyéb nyilatkozatán alapuló bizonyítékra is, így főszabályként a perben nem használható fel [Pp. 269. § (1) bek.], vagy csak bírói mérlegelés alapján, kivételesen és eseti jelleggel.^[36]

A magánszakértői vélemény sértheti azok személyiségi jogait, akik személyiségi jogi védelem alatt álló adatainak a felhasználásával a magánszakértői vélemény elkészül. Ezeket a magánszakértő törvényi felhatalmazás hiányában csak az érintettek hozzájárulásával ismerheti meg és használhatja fel. Ilyen hozzájárulásnak azonban sem a beszerzése, sem a megadása nem jellemző, ezért a magánszakértői vélemények személyiségi jogokat sérthetnek.

Megállapíthatjuk, hogy a személyes adatok kezelése körében a kirendelt szakértő és a magánszakértő nem rendelkezik azonos jogokkal, ami lényeges korlátját jelentheti a magánszakértő perbeli alkalmazásának.

[35] Szaktv. 53. § (1) bekezdés.

[36] Pp. 269. § (4) bekezdés.

2. Más eljárásban kirendelt szakértő

A szakértő kirendelésének egy speciális esete a Pp. 306. §-ában szabályozott más eljárásban kirendelt szakértő alkalmazása.^[37] Ha van más olyan eljárás, amelynek során a perben releváns szakkérdés körében szakértő kirendelésére került sor, úgy a bizonyító fél választásán múlik, hogy a más eljárásban kirendelt szakértő alkalmazására tesz-e indítványt, vagy a szakértő alkalmazásának másik két módját indítványozza. Ha viszont a bizonyító fél döntött, és a más eljárásban kirendelt szakértő alkalmazására tesz indítványt, ezzel kizárja a másik két alkalmazási mód lehetőségét. Nem engedi a törvény azt, hogy a bizonyító fél azt követően használja fel szakvéleményként a más eljárásban készült szakvéleményt, hogy az adott szakkérdés tekintetében már alkalmazott magán- vagy kirendelt szakértőt. Amennyiben pedig a bíróság rendel ki szakértőt, vagy más ügypénzes kirendelt szakértő véleménye kerül felhasználásra, akkor már nincs lehetőség magánszakértői bizonyítás indítványozására.

A bizonyító fél e szabályok szerint bizonyíthat az igazságügyi szakértő nemperes eljárásban történő kirendeléséről szóló törvény vagy az egyes közjegyzői nemperes eljárásokról szóló törvény alapján eljáró szakértő szakvéleményével is. Nem szabad figyelmen kívül hagyni annak lehetőségét, hogy a fél a perben bizonyítékként az igazságügyi szakértő nemperes eljárásban történő kirendeléséről szóló törvény^[38] vagy az egyes közjegyzői nemperes eljárásokról szóló törvény^[39] alapján eljáró szakértő véleményére hivatkozzon. Ezt köteles a keresetlevélben jelezni és a szakvéleményt a keresetlevélhez csatolni. Ezen jogszabály alapján eljáró szakértő – azonos szakkérdésben adott – szakvéleménye ugyanolyan bizonyítási eszköznek minősül, mintha a szakvéleményt a perben kirendelt szakértő terjesztette volna elő.

A bizonyító fél más eljárásban alkalmazott magánszakértő szakvéleményét nem, csak és kizárólag kirendelt szakértő szakvéleményét használhatja fel. Ez azt is jelenti, hogy a közjegyzői eljárásban készült szakértői vélemény nem lesz felhasználható a perben. Legalábbis magánszakértői véleményként nem lesz, de közokiratként? Eddig is volt rá példa, hogy mint okirati bizonyítékot terjesztettek elő szakvéleményt. Van-e különbség a Szaktv. és a Pp. szerinti magánszakértői vélemény között? Az előzetes bizonyítás alatt széleskörű „bizonyítékgyártás” lehetséges. A Pp-ben szabályozott bármely bizonyítási mód fennállhat, így különösen tanúbizonyítás, szakértői bizonyítás, okirati bizonyítás és szemle útján is van helye. Ezekben az esetekben szakértői vélemény, okirat, szemléről, tanúkihallgatásról felvett jegyzőkönyv készül, amely közokirati jellege folytán bír jelentőséggel.^[40]

[37] Aszódi, 2017, 415-416.

[38] Az igazságügyi szakértő nemperes eljárásban történő kirendeléséről és ezzel összefüggésben a Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról szóló 2005. évi XLVIII. törvény.

[39] 2008. évi XLV. törvény az egyes közjegyzői nemperes eljárásokról (a továbbiakban: Kjnp.).

[40] Molnár, 2021, 31-41.

A közjegyző előtti igazságügyi szakértő kirendelése iránti eljárásban nem érvényesül a kétoldalú meghallgatás elve és a kontradikció sem, ami abban mutatkozik meg, hogy az ellenérdekű fél nem is szerepelhet az eljárásban, így nem is indítványozhat kérdéseket a kirendelt szakértőhöz. Közjegyzői eljárásban igazságügyi szakértő kirendelése esetén készült szakvélemény főszabály szerint a kérelmezőnek adható ki. Kivételt a Kjnp. megfogalmaz, amikor kimondja, hogy a szakértői véleményt a kérelmezőn kívül kizárólag bíróság, ügyészség, közjegyző, bírósági végrehajtó, nyomozó hatóság vagy közigazgatási hatóság megkeresésére vagy adatkérésére lehet megküldeni.^[41] Az eljárás egyoldalúságát jelzi, hogy az elkészült szakvéleményt az anyagi jogi értelemben vett ellenérdekű fél nem ismerheti meg, a közjegyzőtől nem kérhet iratbetekintést sem. A közjegyzői nemperes eljárásban kirendelt szakértőt még a Pp. alapján a magánszakértőt terhelő kötelezettségek sem terhelik, az eljárás „ellenfél nélküli” jellegéből adódóan. A bíróság által kirendelt szakértőhöz hasonlóan, a közjegyző nem a kérelmező képviselőjeként, egyfajta megbízás alapján keresi meg a szakértőt, hanem jogszabályban meghatározott garanciák mellett kirendelés felől dönt (kirendelő végzés). Lényeges eltérés azonban, hogy a Kjnp. 21. § (1) bekezdés szerint akkor van helye, ha a kérelmező számára jelentős tény vagy egyéb körülmény megállapításához vagy megítéléséhez szükséges a különleges szakértelem.

Ezek az eljárások kifejezetten arra irányulnak, hogy egy meghatározott jogi helyzetben, a peres eljárást megelőzően olyan bizonyíték beszerzését tegyék lehetővé, amely a későbbi perben megítélés szempontjából egyenértékű a perbíróság által közvetlenül felvett bizonyítékkal.^[42] Még mindig alternatív megoldásként jelentkezik a magánszakértő bírósági vagy közjegyzői nemperes eljárásban beszerzett szakértői véleménnyel történő helyettesítése. Ez a jogintézmény ugyanis megtartja az igazságügyi szakértői véleményhez fűződő előnyöket, valamint nélkülözi a magánszakértői véleménnyel járó hátrányokat. Ennek szélesebb körben való alkalmazása széles körű tájékoztatással és igénybevételének a bírói gyakorlatban történő preferálásával érhető el.

IV. A BÍRÓSÁG ÉS A FELEK FELADATAI

A törvény a felek eljárástámogatási kötelezettsége és a rendelkezési elv mellett jelentős hangsúlyt fektet a bíróság közrehatási tevékenységére, ennek megfelelően a szakértői bizonyításban is megosztja a feladatokat a bíróság és a fél között. Tétélesen felsorolja azokat a bírói aktivitást igénylő eseteket, ahol fennáll a lehetősége a bizonyítás vagy ellenbizonyítás hibás rendelkezés miatti sikertelenségének.^[43]

[41] Kjnp. 27/A. §.

[42] Máté, 2021, 15.

[43] Bartal, 2021.

A perorvoslati bíróságok hatályon kívül helyezési gyakorlatáról szóló összefoglaló vélemény megállapítása szerint a szakértői bizonyítással összefüggő tájékoztatás hiányosságából eredő hatályon kívül helyezések száma igen magas volt, ugyanakkor a vizsgálati eredményekből levont következtetések szerint a jogszabályok megfelelő alkalmazásával az eljárási szabálysértések súlya mérhető. [44] Jól példázza a bizonyítási teher kiosztásának hiányosságából adódó problémákat a Kfv.IV.37.955/2019/6. számú ügy, amelyben a Kúria rámutatott, hogy az elsőfokú bíróság a bizonyítási teher kiosztása során elmulasztotta a Pp. 237. § (2) bekezdése és a 317. § (1) bekezdés a) pontjából következő, konkrét és egyediesített tájékoztatást, a fél részére adott tájékoztatás emellett értelmezhetetlen volt, és még a jogerős ítéletből sem volt megállapítható, hogy az elsőfokú bíróság mit tekintett bizonyítandó szakkérdésnek. Az egyéb jogszabálysértések mellett mindezek az ügy érdemére kiható jogszabálysértést eredményeztek, ezért a jogerős ítélet hatályon kívül helyezése mellett a Kúria az elsőfokú bíróságot utasította új eljárásra és új határozat hozatalára, azzal, hogy a megismételt eljárásban meg kell határozni a releváns tényeket, közülük a vitatott tényállításokat, azt, hogy azok bizonyítására melyik fél köteles, és ha különleges szakértelem szükséges, akkor a bizonyításra köteles fél figyelmét a szakértői bizonyításra is fel kell hívni. A Kúria rámutatott: konkrét tájékoztatás hiányában a féllel szemben a bizonyítatlanság jogkövetkezményei nem alkalmazhatók. [45]

A bizonyítás körében a bíróságnak csak akkor áll fenn tájékoztatási kötelezettsége a bizonyítékok rendelkezésre bocsátása, a bizonyítás indítványozása elmulasztásának, valamint a bizonyítás esetleges sikertelenségének következményeiről, ha a fél perfelvételi nyilatkozata önmagától nem terjed ki valamely lényeges tény vonatkozásában a bizonyításra, vagy a felek között vita van abban, hogy valamely tény bizonyítása mely felet terheli. Ha a bíróság megítélése szerint szakértő alkalmazása szükséges, ebben az esetben erre fel kell hívnia a figyelmet annak érdekében, hogy a felek meg tudják határozni a jogvita kereteit [183. § (1) bekezdés], illetve a bizonyító fél bizonyítási indítványt tudjon előterjeszteni.

Szakértő kirendelése esetén a bizonyító félnek bizonyítási indítványt kell előterjesztenie, hivatalból csak abban az esetben jogosult a bíróság szakértőt kirendelni, ha törvény a hivatalbóli bizonyításra feljogosítja. Ha a fél a szakértő kirendelésére tesz indítványt, ezzel azt is megakadályozza, hogy az ellenfél magánszakértőt alkalmazzon, illetve kizárja a más eljárásban kirendelt szakértő véleményének perbeli befogadását is. [46]

A kirendelő végzés nagymértékben meghatározza a szakértő munkáját, mivel kijelöli a vizsgálandó tényeket, továbbá egzakt módon felteszi azokat a kérdéseket, amelyekre a bíróság választ vár. A jogszabály értelmében a kirendelés során a bíróság közli a szakértővel az ügy tényállásának rövid ismertetését,

[44] Kúria Polgári Kollégiuma Joggyakorlat-elemző Csoport, 2013, 48.

[45] Kfv.IV.37.955/2019/6.

[46] Aszódi, 2017, 415-416.

a megválaszolandó kérdéseket, a szakértői feladat teljesítéséhez szükséges adatokat, azok átadásának a módját, és a bíróság közöl minden olyan felhívást és figyelmeztetést, amely a bizonyításra alkalmas szakvélemény elkészítéséhez szükséges.^[47]

Nem alkalmazható magánszakértő, ha jogszabály így rendelkezik, vagyis a jogszabály értelmében szakértő csak kirendelés útján alkalmazható. Erre a bíróságnak a fél figyelmét fel kell hívnia. A bíróságnak fel kell hívni a fél figyelmét arra is, ha a szakvélemény elkészítéséhez a perben nem szolgáltatott adatok szükségesek. Erre már akkor sor kerülhet, amikor a szakértő alkalmazásának szükségességéről ad tájékoztatást.

A szakértői bizonyítással összefüggésben előírt pervezetési cselekmény, hogy a bíróságnak fel kell hívnia a fél figyelmét, ha:

- a) szakértő alkalmazása szükséges,
- b) jogszabály értelmében szakértő csak kirendelés útján alkalmazható,
- c) a szakvélemény elkészítéséhez a perben nem szolgáltatott adatok szükségesek, vagy
- d) a magánszakértői vélemény vagy a kirendelt szakértő szakvéleménye aggályos.^[48]

A szakértő a Szaktv. 39. § (1) bekezdés alapján a bíróságtól a szakvélemény elkészítéséhez szükséges, a kirendelésben közölt adatokon felül további adatok közlését kérheti. Ebben az esetben is a bíróságnak kell a felek figyelmét felhívni a további adatok szükségességére.

A bíróságnak fel kell hívnia a fél figyelmét arra, ha a magánszakértői vagy a kirendelt szakértői vélemény aggályos. Ez alapján a fél a bíróság álláspontjának ismeretében dönthet arról, hogy indítványozza-e a magánszakértői vélemény vagy a szakvélemény kiegészítését, illetve, ha ezt követően is fennmaradt az aggályosság, úgy indítványozza-e szakértő kirendelését vagy új szakértő kirendelését.

A CKOT 21. számú állásfoglalása szerint, amennyiben az elsőfokú bíróság a Pp. 317. § (1) bekezdés a) pontjában foglalt speciális anyagi pervezetési kötelezettségét nem vagy helytelenül teljesítette, a másodfokú bíróság előtt a Pp. 369. § (4) bekezdése alapján lehetőség van a szakértői bizonyítással kapcsolatos nyilatkozat előterjesztésére és bizonyítás lefolytatására. Ha a fél – az elsőfokú bíróság ítéletének indokolásából vagy a másodfokú bíróság anyagi pervezetéséből felismert bizonyítási szükséglet folytán – megteszi a szakértői bizonyítási indítványt, a másodfokú bíróság kétféleképpen járhat el:

- ha ezzel az érdemi döntést befolyásoló hibát orvosolhatónak tartja, a Pp. 384. § (2) bekezdés a) pont ab) alpontja alapján kiegészítheti az elsőfokú bíróság bizonyítási eljárását a szakértői bizonyítás elrendelésével és lefolytatásával,

[47] Szaktv. 45. § (2) bekezdés.

[48] Pp. 317. § (1) bekezdés.

- ennek hiányában a Pp. 384. § (2) bekezdés b) pontja szerint eljárva az ítéletet hatályon kívül helyezi.

A Pp. 110. § (2) bekezdése értelmében a bíróság köteles gondoskodni arról, hogy a felek minden, az eljárás során előterjesztett kérelmet, jognyilatkozatot, valamint a bírósághoz benyújtott okiratot megismerhessenek és azokra nyilatkozhassanak. A Pp. 233. § (2) bekezdése szerint a meghallgatott személy számára a felek és képviselőik kérdéseket indítványozhatnak. Továbbá előírja, hogy a felek a bizonyításfelvételnél jelen lehetnek, azzal kapcsolatban észrevételeket és indítványokat tehetnek, a bíróság számára további kérdések feltételét indítványozhatják.^[49] Ehhez képest, a 2014-es adatok szerint, polgári perekben a bíróság az esetek 17%-ában semmire, míg 35%-ában csak a szakvélemény vonatkozásában hívta fel a feleket észrevételeik előterjesztésére. A mindkettőre szóló felhívás aránya 46% volt.^[50]

A magánszakértői vélemény benyújtására irányuló indítvány megtételére a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig van lehetőség. Ezt követően az utólagos bizonyítás szabályai szerint terjeszthető elő indítvány. A magánszakértői vélemény benyújtása indítványozásának végső korlátja a kirendelt szakértő vagy a más eljárásban kirendelt szakértő alkalmazása. A szakértői bizonyítás önmagában jelentős idővel és költséggel jár, így a szabályozás a perhatékonyság érdekében azt sem engedi, hogy a fél a kirendelt szakértő alkalmazását követően, már az elkészített szakvéleménye tekintetével és úgy nyújtson be magánszakértői véleményt, hogy a magánszakértővel történő bizonyítás lehetőségével már korábban, a kirendelés előtt is élhetett volna.^[51]

Az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testület 7. sz. állásfoglalása szerint a magánszakértői vélemény elkészítésére sor kerülhet a magánszakértői vélemény benyújtására tett indítvány előterjesztését megelőzően. A már megelőzően elkészített magánszakértői vélemény csatolható a keresetlevélhez. Ez azonban ebben a stádiumban még nem minősül magánszakértői véleménynek, csupán a magánszakértő alkalmazására tett indítvány indokának. A perkoncentráció elvének ellentmondana az az értelmezés, amely a – sokszor időigényes – magánszakértői vélemény elkészítésének lehetőségét csak a bíróság Pp. 302. § (2) bekezdése szerinti engedélye után biztosítaná.

A CKOT 45. számú állásfoglalása szerint a fél a Szaktv. 52. § (3) bekezdés b) és c) pontjai alapján jogosult már a keresetlevél elkészítését megelőzően magánszakértői véleményt készíttetni, és azt a bíróság indítványnak helyt adó döntését követően csatolhatja. A CKOT 26. számú állásfoglalása szerint, ha a felperes a keresetlevélhez magánszakértői véleményt csatol – ami ekkor még

[49] Pp. 278. § (3) bekezdés.

[50] Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport, 2014.

[51] T/11900. számú törvényjavaslat indokolással - a polgári perrendtartásról, Részletes indokolás a 302. §-hoz.

bizonyítékként nem vehető figyelembe –, azt a keresetlevéllel együtt közölni kell az alperessel.^[52]

A garanciális szabályok mellőzésével alkalmazott magánszakértő véleménye a törvényi modell szerint nem egyenrangú a kirendelt szakértő véleményével, sőt bizonyítékként nem vehető figyelembe. Akkor viszont ugyanaz a helyzet, mint a korábbi bírói gyakorlat idején, amikor a fél nyilatkozataként vették figyelembe. Ez az értelmezés némiképp ellentétesnek látszik a tényállás szabad megállapításának elvével. Vajon ez hasonló abszolút kizáró szabályt teremt, mint a tanúvallomás bizonyítékként kizárásánál, ha a figyelmeztetési kötelezettséget a bíróság megsértette, vagy a jogellenesen szerzett bizonyítékok esetében, ha az élethez, testi épséghez való jog sérelmével szereztek? A fél a kirendelt szakértő véleményének ismeretében is előterjeszthet egy nem engedélyezett magánszakértői véleményt a perben. Ez azonban nem fog a Pp. szerinti magánszakértő igénybevételének minősülni, az általa adott vélemény szakvéleményként sem vehető figyelembe, de továbbra is lehetséges lenne okiratként, egyéb, nem nevesített bizonyítási eszközként, vagy a fél előadásaként értékelni.

Lehetséges, hogy a magánszakértő a fél megbízása alapján a pert megelőzően készít véleményt, ugyanakkor a polgári perben a megbízás alapján eljáró szakértő akkor válik magánszakértővé, ha a magánszakértői vélemény benyújtását a fél indítványozza [Pp. 302. § (1) bek.], és a bíróság, helyt adva az indítványnak, felhívja a felet a magánszakértői vélemény meghatározott határidőn belül történő benyújtására [Pp. 302. § (2) bek.]. A megbízott szakértő ettől az időponttól minősül perbeli magánszakértőnek.^[53]

V. A TÉNYÁLLÁS MEGÁLLAPÍTÁSA

Alapvető szintű rendelkezéseket tartalmaz a tényállás megállapításával kapcsolatban a Pp. 279. §, mely szerint a bíróság a perben jelentős tényeket a felek tényállításainak és perben tanúsított magatartásának, valamint a per tárgyalása során megismert bizonyítékoknak és egyéb peradatoknak az egybevetése, egyenként és összességében történő értékelése alapján a meggyőződése szerint állapítja meg.

A tényállás szabad megállapításának elve alapján pedig a bíróság a perben – törvény eltérő rendelkezése hiányában – alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához vagy meghatározott bizonyítási eszközök alkalmazásához nincs kötve, szabadon felhasználhatja a felek előadásait,

[52] A Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Értekezletének (2017. XI. 20-21.) állásfoglalásai a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) rendelkezéseivel kapcsolatban a bírák helyi képzésein felmerült jogértelmezési problémákról (Kúriai Döntések, 2018/1., 138-142.).

[53] Varga, 2018, 865.

valamint minden bizonyítékot, amely a tényállás megállapítására alkalmas.^[54] A szakvélemények értelemszerűen bírósági felhasználás céljára készülnek, azonban ez nem feltétlenül kellene, hogy azt jelentse, a bíróságok azokat mintegy mechanikusan használják fel. Hasonló álláspontot fogalmaz meg Grád et al. tanulmánya, azaz, hogy a szakértői vélemény csupán egyetlen a bizonyítási eszközök közül, és nem lenne törvényszerű, hogy mintegy az összes többi között közömbösítse.^[55]

A beszerzett szakvélemény minden esetben része a bizonyítási anyagnak, a bírói mérlegelési tevékenység tárgya, ezért azt is indokolni kell, hogy a beszerzett szakértői véleményt a bíróság milyen okból nem vette figyelembe, az abban foglalt megállapításokat miért nem mérlegelte az ítélet meghozatala során. A szakértői vélemény mellőzését nem lehet a bíró saját szakismereteivel megindokolni. A szakvéleményben jogkérdésben – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – nem lehet állást foglalni.^[56] A szakértő kizárólag az ügy eldöntése szempontjából releváns tények megismeréséhez segítheti hozzá az eljáró hatóságot, speciális tudása felhasználásával.

A szakértőnek szakvéleményét olyan módon kell elkészíteni és a bíróság, valamint a felek elé tárnia, hogy az tisztán, ellentmondásoktól mentesen, jól érthetően és következtetéseiben a per egyéb anyagával összecsengően meggyőző legyen.^[57]

A Szaktv. 47. § (4) bekezdése szerint, a szakvéleménynek tartalmaznia kell:

- a) a leletet,
- b) a vizsgálat módszerének rövid ismertetését,
- c) a szakmai ténymegállapításokat,
- d) a szakértő véleményét,
- e) ha az ügyben korábban vizsgálat lefolytatására került sor és a kirendelés erre kiterjed, a korábbi vizsgálatra vonatkozó adatok és megállapítások értékelését,
- f) a módszertani levélre történő utalást, illetve a módszertani levélben foglaltaktól történő eltérés esetén ennek indokait és
- g) az arra való utalást, hogy az igazságügyi szakértő mely szakterületen jogosult szakvéleményt adni illetve, hogy az igazságügyi szakértő vagy más személy eseti szakértőként járt el.^[58]

1. A bizonyosság szükséges foka

A bírósági eljárással szemben alapvető elvárás az időszerűség, költséghatékonyság és a magas szakmai minőség. A bizonyítási eljárás ebből a szempontból is sarkalatos jelentőségű a per keretein belül, hiszen egyrészt ettől függ, hogy

[54] Pp. 263. § (1) bekezdés.

[55] Grád – Mede – Jánoskúti – Kőrös, 2010, 13-22.

[56] Szaktv. 47. § (6) bekezdés.

[57] Imregh, 2002, 641-651.

[58] Szaktv. 47. § (4) bekezdés.

az ítéletek ténybelileg megalapozottak-e, és általában a bizonyítás során merül fel a legtöbb költség, illetve a bizonyítási eljárás veszi igénybe a legtöbb időt. Elsődrendű fontosságú ezért a bizonyítási eljárás megfelelő mederben tartása és hatékony lebonyolítása.^[59]

A CEPEJ (2006) 15 számú jelentése a bírósági eljárások időtartamáról tipikus elhúzóórási okokként említi azt, hogy a bíróságok nem képesek hatékonyan biztosítani a tanúk megjelenését, a szakértők kirendelésének elhúzóórásiát, a szakértők mulasztását a határidők tekintetében, a kirendelésnek nem megfelelő tartalmú (pl. azon túlterjeszkedő vagy hiányos) szakvéleményeket (39., 42-43. oldalak). A CEPEJ (2014) 14 számú irányelve az igazságügyi szakértőkről úgy fogalmaz, hogy a szakvélemény ésszerű időn belül, de legkésőbb a megszabott határidőben kell előterjeszteni (90. pont). Az említett irányelv azonban biztosítja a felek jogát a szakértő személyének kifogásolására (128. pont), a szakvélemény felülvizsgálatára vagy saját szakértő igénybevételeire az eljárásban (129. pont), ami az adott esetben az eljárások jelentős elhúzóórásiát eredményezheti.

Míg a túlbizonyítás elsősorban az ítélezés időszerűségét és költséghatékonyágát veszélyezteti, addig az elégtelen bizonyítás („alulbizonyítás”) elsősorban az ítélezés szakmai minőségét. Meg kell tehát találni az egyes pertípusokban az adekvát bizonyítási módokat és eszközöket, és a releváns tények bizonyítására kell szorítkozni. Valamint a bizonyítottság adott fokát, amely elegendő a polgári perben megkövetelt bizonyítási szint eléréséhez.

Tehát a túlbizonyítás a perben jelentheti azt, hogy a bíróság olyan tények megállapítása érdekében vesz fel bizonyítást, amelyek a jogvita érdemi elbírálása szempontjából érdektelenek (túlterjeszkedés az eljárásban figyelembe vehető releváns tények körén).

Ehhez hasonló helyzet állhat elő akkor, amikor a bíróság a bizonyítást olyan tényekre is kiterjeszti, amelyek vonatkozásában a felek tényállításokat nem tettek. Ez már a kereseti kérelmen túlterjeszkedést is felvetheti, azonban mégsem feltétlenül, mert azt, hogy a per eldöntéséhez mi szükséges, a bíróság fogja tudni meghatározni. Tehát inkább az anyagi pervezetés szükségességét veti fel ez a helyzet.

További probléma lehet az alkalmatlan bizonyítási eszköz felhasználása: amikor az adott bizonyítási eszközből az adott tényállítás valóságtartalmának megállapítása szempontjából érdemi bizonyíték nem nyerhető (pl.: olyan személy meghallgatása tanúként, aki a tényről tudomással nem bír).

Az, hogy a bíróban adott tényállítás tekintetében milyen mennyiségű és minőségű bizonyítási anyag alakítja ki az adott tényállítás valóságtartalmának elbírálásához szükséges meggyőződést, mindenképpen függ a bíró személyiségétől is. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a „kellőképpen alátámasztottság” megítélése szubjektív elemeket is hordoz. A felek tényállításainak köre a bizonyítás eredményétől folyamatosan változhat, és ennek a hatályos törvény

[59] A túlbizonyítás jelensége vizsgálatának lehetséges módszerei (Kúriai Döntések, 2015/10., 1109-1132.).

sem szab gátat. Az egyik vonatkozó döntés szerint, ha a szakértői vélemény önmagával vagy más szakértő véleményével, bizonyított tényekkel nem ellentétes, és a szakértő a rendelkezésre álló adatokra, illetve az időmúlásra tekintettel a véleményét a valószínűség szintjén nyilvánítja ki, ez utóbbi nem jelenti a szakvélemény megalapozatlanságát.^[60]

Az a korábbi megközelítés, mely szerint a szakértő feladata, hogy a „szakvéleménnyel segítse a tényállás megállapítását és a szakkérdés eldöntését”, világosan a bíró kezébe helyezte a döntést a tényállás-megállapítás és a szakkérdések tekintetében történő állásfoglalás körében. Hogyan foglaljon állást azonban a bíró olyan szakkérdések tekintetében, amihez hiányzik a szakértelme? Teljesen jogos elvárás tehát a bíróság oldaláról, hogy olyan szakvéleményt kapjon kézhez, amely egyértelműen fogalmaz az eldöntendő szakkérdések vonatkozásában, amelyre tehát a bíróság megalapozottan alapíthatja az általa megállapított tényállást, és végső soron az ítéleti döntését. Ezen a ponton jutunk vissza a valószínűség kellően magas fokához, amit a szakvéleménynek el kell érnie, hogy használható bizonyítási eszköz legyen.

Figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy előfordulhat, hogy a szakértői vizsgálat – nem a szakértő hibájából, hanem objektív okokból – csak részlegesen, vagy egyáltalán nem vezet eredményre.

A szakértő a Kúria Joggyakorlat-elemző csoportja által 2014-ben vizsgált polgári ügyek 76%-ában kategorikus véleményt, 12%-ában pedig valószínűségi véleményt adott és az esetek 12%-ában elemezte a lehetséges megoldási alternatívákat.^[61]

A probléma nem is azon ügyekben jelentkezik, amelyek matematikai bizonyosság szintjén leírhatók. Egy fékút vagy egy gerenda teherbíró képessége kiszámításának egyetlen matematikailag helyes megoldása lehetséges, és az esetleges szakértői tévedés egzakt módon bármikor kimutatható. Ehhez képest például egy pszichológus szakértői vélemény elkerülhetetlenül szubjektívabb, és számos értelmezési és következtetési lehetőséget foglal magában. Éppen ezért aggályosnak tűnik, ha a bírósági ítéletek a pszichológus szakértői vélemények megállapításait szinte kontroll nélkül, csaknem automatikusan veszik át, annál is inkább, mivel a szakvélemény elkészítése során egészen más szempontok érvényesülnek, mint egy bírósági ítélet esetében.^[62]

Vannak szakterületek (pl. apasági perek DNS-vizsgálatai), ahol a szakértői bizonyítás lehetősége, mi több követelménye a szakmai tényállás megállapítása során a gyakorlatilag „teljes bizonyosság, teljes bizonyítottság” szintjének elérése. Ezen esetekben teljesül az a feltétel is, hogy a rendelkezésre álló bizonyítékok és módszerek révén a szakértői bizonyítás önmagában – egyéb bizonyítékok (tanúk, okiratok stb.) nélkül is – elégséges alapot nyújt az adott kérdés jogi megítélése számára. Ilyenkor a szakértő maradéktalanul, aggálytalanul el tudja dönté-

[60] BH 2012.1.19.

[61] Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport, 2014, 336.

[62] Grád – Mede – Jánoskúti – Kőrös, 2010, 13-22.

ni a szakkérdést, vagy sarkosabban fogalmazva: szakértő dönti el a szakkérdést.

Ilyen értelemben, Bányai álláspontja szerint, a bíró kötve van a szakvéleményben megfogalmazott szakmai tényálláshoz, azaz a bíró nem írhatja felül, nem módosíthatja a szakértő megállapításait.^[63] A tényekre vonatkozó szakmai megállapításokra ez mindenképpen igaz lehet, azonban, mint a többi bizonyítási eszköz esetében (kivéve a közokirat és a teljes bizonyító erejű magánokirat törvényileg kötött bizonyító erejét), a bizonyító ereje nincsen meghatározva, tehát szabadon mérlegeli az eset összes körülményére, valamint a többi bizonyítékra tekintettel.

A teljes bizonyítottság esetétől lényegesen eltérő az a helyzet, amikor a szakértői vizsgálat – jellemzően a bizonyítás (szakmai) tényhiányosságából következően – csak a „lehetőség szintű bizonyítottság” szintjéig jut el.^[64] A bizonyítás ezen szintjén a szakértői vizsgálat eredményeként kapott bizonyíték önállóan nem elégséges a feltett szakkérdés aggálytalan eldöntésére, viszont más jellegű bizonyítékokkal (pl. tanúvallomás, okirat) kiegészítve a jogi megítélés lehetősége biztosítható.^[65] Annak érdekében, hogy megítélhető legyen az a jogkérdés, melyre vonatkozó alapinformációk biztosítására a szakértői kirendelésre sor került, egy sajátos munkamegosztás alakul ki bíró és szakértő között. Eljáró bíró ez esetben nem kiegészíti a szakvélemény – bizonyítási akadályokból következő, kényszerű – hiányzó ténymegállapításait, hanem egyéb bizonyítékok felhasználásával „áthidalja” ezeket a hiányokat.^[66]

Tehát más kérdés a szakvélemény felhasználása és értékelése az egyéb perbeli bizonyítékokra is tekintettel, amiben a bíró szabad meggyőződésén alapuló tényállás-megállapítási és döntési kompetenciája meg kell, hogy maradjon.

A perbeli bizonyítás kapcsán, Imregh két tevékenységet különített el a szakértői ténykedést igénylő kérdések megítélése kapcsán:

- a szakismeretet igénylő kérdések körében a szakmai megítélés, a tények, okozati összefüggések és következtetések megítélésével összefüggő tényfelismerés és tényközlés, a tények bíróság elé tárása, logikai folyamat utáni és logikai ítéletalkotás a szakértő feladata, míg
- a per eldöntéséhez szükséges tények – közte a szakértői bizonyítás logikai ítélete tényei – megítélése, azoknak az anyagi jogi jogszabály által jelölt ítéleti tényállás kialakítására való felhasználása és ehhez igazodóan a perbevitt jogkérdés tekintetében az ügyet eldöntő ítélet meghozatala a bíróság kizárólagos joga és egzszersmind kötelessége is.^[67]

Az előbbieken írtakra is figyelemmel a bíróság nem háríthatja át az általa kirendelt szakértőre a per eldöntéséhez szükséges tények és körülmények felderítésének a feladatát, hisz a perben releváns tények és azok teljes körének ismerete jogi szakkérdés.

[63] Bányai, 2020, 120-122.

[64] Bányai, 2020, 120-122.

[65] Bányai, 2017, 505-516.

[66] Bányai, 2020, 120-122.

[67] Imregh, 2002, 641-651.

A szakértő perbeli szerepével kapcsolatban azt az álláspontot fogadhatjuk el, összhangban a jogalkotói szándékkal és a bíróságok funkciójával, hogy a szakértő szakmai ismeretek közlésével és alkalmazásával segíti a hatóságot. Nyilatkozata tehát semmit nem dönt el, a bíró a „segédje” véleményét belátása szerint használhatja.^[68]

A Szaktv. megjelenését követően kritikaként merült fel, hogy a megfogalmazás alapján kategorikus véleményalkotás lehet elvárható, és ami még rosszabb, akár megkövetelhető is a szakértőtől.^[69] Megalapozottnak tekinthető az elenvetés, mely eljárásjogi szempontból nem tartja megfelelőnek a „szakkérdés eldöntése” kifejezést. A szakértő feladatának új megfogalmazása a tudományos megalapozottság szemszögéből is aggályos, mivel az kétségtelenül kategorikus véleményalkotást kívánna a szakértőtől. A kategorikus véleményalkotás feltételei azonban tudományos megalapozottsággal számos szakterületen nem teljesülnek.^[70]

A bírói gyakorlat az egzakt és lehetőség szerinti kategorikus szakértői választék rendelkezésre állását preferálja. Mivel minden eljárásban lényeges (abszolút) eljárási szabálysértésnek minősül és megalapozatlanságot eredményez, ha a döntés hiányos, ellentmondásos vagy bizonytalan szakvéleményen alapul. A jogalkalmazó a véleményben tett ténymegállapítás bizonyító erejét függetlenül, saját, s nem a szakértők felelősségére támaszkodva ítéli meg, de nem jelenti azt, hogy a véleményben foglalt tudományos megállapítást érdemben felülbírálna.^[71] Az bizonyosan kimondható, hogy ha a bíróság az igazságügyi szakértő véleményét nem fogadja el, új szakértői véleményt beszerzés helyett nem foglalhat állást saját maga különleges szakértelmet igénylő kérdésben.^[72] A Szaktv. azon fordulata, hogy „döntse el a szakkérdést”, valójában azt a lényegi változást jelenti, hogy a szakkérdések megítélése az ő kompetenciájába tartozik, a bíróság helyett. Ez az értelmezés erős kötöttséget hozna létre a bíróság tényállás-megállapítási szabadságát illetően. A második fordulat némi féket jelent, minthogy a tényállás megállapításában a szakértő továbbra is a bíróság segítője. Mint-hogy pedig a szakvélemény egy a rendelkezésre álló bizonyítékok közül, és nem találunk a Pp. ben olyan kifejezett előírást, hogy a bíróság köteles a szakértői ténymegállapításokra alapozni az ítéletét, és azoktól ne térhetne el, így nem is fogadható el az előbbi értelmezés, ami a döntési jogosultság tényleges elvonását jelentené.

Például az „orvosi műhiba”-perekben az okozati összefüggésnek távolról sem nem kell a teljes bizonyosságot és a kizárólagosságot elérnie, sokszor elegendő annak igazolása, miszerint az orvosi mulasztás („orvosi műhiba”) érdemben csökkentette a beteg gyógyulásának, túlélésének az esélyét – azaz az or-

[68] Erdei, 1987, 15.

[69] Bányai, 2020, 120-122.

[70] Kármán, 2017, 20.

[71] Grósz, 2011, 20-47.

[72] Ítéltőláblai Határozatok Tárának 2004. évi 41. számú határozata; lásd még: BH1985. 223.

vosi mulasztásnak szerepe van a bekövetkezett egészségkárosodásban, esetleg halálban. A szakvéleménynek általában arra kell választ adni, történt-e orvosi mulasztás vagy orvosilag nem megfelelő beavatkozás, ha igen, miben állt pontosan ez a mulasztás, milyen okozati összefüggésben áll ez a beteg állapotával, és végül, milyen rövid-, közép- és hosszútávú hatásai vannak a mulasztásnak, valamint hogyan/milyen beavatkozásokkal, kezelésekkkel, ráfordításokkal enyhíthető az állapot.^[73] Az egyik legfontosabb része egy orvosszakértői véleménynek annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a károkozó magatartás és a károsultat ért hátrány között van-e összefüggés. Ez után következik a munkaképzetlenség, illetőleg a munkaképesség-csökkenés szakértői véleményezése. Ezekről függ ugyanis a bíróság által megítélt kártérítés összege vagy járadék nagysága. Mindezek mellett az orvosszakértő feladata a károsult esetleges közrehatásának véleményezése is.

Már az 1952-es Pp. 1999-es módosítását követően a valószínűségi bizonyítás mércéje vált uralkodóvá a bírói gyakorlatban és a jogi szakirodalomban egyaránt.^[74] Egyes esetekben – jellemzően kivételesen – a bizonyossággal határos teljes, objektív mércét alkalmaznak a polgári bírások. Ez akkor történik, ha a bizonyítékok bizonyító értékét matematikai számítási illetve mérési módszerrel lehet ellenőrizni; például származás-megállapítási perekben, elszámolási perekben. Ezen esetekben a bizonyosság teljesüléshez a bírói szubjektum szemszögéből történő, a bíró saját belső meggyőződése szerinti – és nem természettudományos – szintet értenek a jogalkalmazók.^[75]

Azonban a szakvélemények egyértelműsége és minél magasabb fokú valószínűséggel megállapítható tények növelik az ítélet megalapozottságát és a szakértői vélemény hasznosságát. Nem szabad azonban mellőzni a többi bizonyítékot, hanem azokkal is egybe kell vetni a szakvélemény megállapításait. Így azok alkalmasak lehetnek a szakvélemény megerősítésére.

A szakirodalom felveti azt a problémát is, hogy a fél viseli a bizonyítatlan-ság terhét, ezáltal egy alkalmatlan vagy sikertelen szakértői bizonyítás terhét is, miközben igen kevés ráhatása van a vélemény tartalmára, és a kirendelés folytán a szakértő a bíróság felé tartozik felelősséggel. Ilyen értelemben a fél viseli a kockázatot, miközben a szakértő egy objektív eszköze a tényállás megállapításának. Talán emiatt figyelhető meg az a jelenség, a Kúria hatályon kívül helyezési gyakorlatát elemző csoportjának jelentése alapján, hogy jelentős esetszámban a bíróság terhére értékeli ezen hiátust a perorvoslat során a fellebbviteli bíróság, előírva a tényállás megállapításához szükséges bizonyítékok beszerzését.^[76] Lényeges eljárási szabálysértésnek minősül, s egyidejűleg megalapozatlanságot is eredményez, ha a döntés hiányos vagy ellentmondásos szakvéleményen alapul.

[73] Pozsárkó – Weich, 2020, 55-70.

[74] Kengyel, 2005, 674-675., 678.

[75] Virág, 2014, 276.

[76] Virág, 2014, 274.

2. A mérlegelés kizárása

Ha a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvéből indulunk ki, a bírónak a szakértő véleményét tényei, logikai következtetése, tapasztalata és az általános intelligencia keretei között vizsgálnia kell. Ha ebben a körben – és nem szaktudományos vonatkozásban – azt állapítja meg, hogy a szakvélemény „homályos, hiányos, önmagával, más szakértő leletével vagy a bizonyított tényekkel ellentétben állónak látszik, vagy helyességéhez egyébként nyomatékos kétség fér”, akkor kötelessége az említett hibák kiküszöbölése érdekében mindent megtenni.^[77]

A korábbi szabályozáshoz képest lényeges változás, hogy a törvény szerinti szakértői bizonyítás hangsúlyos elve az, hogy a bíróság a szakvélemény szakmai szempontú megítélésére nem lehet képes, a bíróság szabad mérlegelési joga szakkérdésben nem érvényesül, azaz a szakvélemények közötti ellentmondás a bíró értékelő tevékenysége keretében nem szüntethető meg.^[78]

Ha az igazságügyi szakértő kirendelésére azért került sor, mert a bíróság nem rendelkezett azzal a különleges szakértelemmel, hogy szakkérdésben állást foglaljon, ezért a szakvéleménnyel kapcsolatban csak azt tudta vizsgálni, hogy az a logika és az általános intelligencia alapján meggyőző erővel bír-e. Ha a szakvélemény aggálytalan, azaz alkalmas arra, hogy a bíróság érdemi döntését arra alapítsa, úgy a bíróság részére kifejezetten tilalmazott – ugyanarra a szakkérdésre – új szakértő kirendelése és a rendelkezésre álló, aggálymentes szakvélemény alapján kell érdemi döntést hoznia.

A Kúria az idézett döntésben kiemelte, a félnek nem elegendő a vonatkozó jogszabályhely megjelölésére hivatkozással új szakértő kirendelését indítványozni, hanem az aggályossági okokat is meg kell jelölnie. Önmagában az alperesnek az a nyilatkozata, hogy a kirendelt igazságügyi orvosszakértő szakvéleményével – aggályossági ok megjelölése nélkül – nem ért egyet, nem szolgálhat indokul az új szakértő kirendelésére abban az esetben, ha a bíróság egyébként nem látja aggályosnak a kirendelt szakértő szakvéleményét. A perbeli esetben a bíróság nem tartotta aggályosnak az igazságügyi orvosszakértő szakvéleményét, és a felek sem jelezték annak aggályosságát; az alperes nem jelölt meg olyan aggályossági okot, amely a perben kirendelt igazságügyi szakértő szakvéleményének kiegészítését vagy új szakértő kirendelését indokolta volna, ezért a bíróság helytállóan járt el, amikor a szakvélemény kiegészítésére és az új szakértő kirendelésére vonatkozó alperesi bizonyítási indítvány teljesítését mellőzte.^[79]

Már egy korábbi, EBH 2005.1359. számú elvi döntés kimondta, hogy a szakvélemények közötti ellentmondás nem oldható fel bírósági mérlegeléssel, így a korábbi gyakorlatra jellemző szabad mérlegelési jog nem alkalmazható a jogvitákban.

[77] Imregh, 2002, 641-651.

[78] Kfv.37416/2019/4.

[79] Kfv.37416/2019/4.

Ez az álláspont erősen korlátozza a tényállás szabad megállapításának elvét, és a Pp. egyáltalán nem tartalmaz ilyen jellegű kötöttségi elemet. A szakértői vélemény egy a bizonyítékok sorában, és nem szabadna kivenni a mérlegelésből, ha egyszer a jogalkotó nem vette ki. Egyetértünk Grósz álláspontjával abban a tekintetben, hogy a szakértői vélemény egyik a bizonyítékok közül, akkor is, ha kiemelkedő jelentőségű, következésképp eleve és feltétlenül nem köti a bíróságot, ilyen bizonyító erő egyik szakvéleményhez sem fűződik.^[80] A szakvélemény a szabad bizonyítás elvéből eredően minden esetben mérlegelés tárgya kellene, hogy legyen.

Más módon is fel lehetne oldani ezt a problémát, hogy a bíró nem tudja értékelni a szakértői véleményben foglalt állításokat. Az egyik lehetséges mód érvényesíteni a szakvéleménnyel szemben támasztott követelményt, hogy azt a bíróság ne csak végkövetkeztetésében ismerje, hanem alapjaiban és részletes indokai-ban is, ahogy arra a bírói gyakorlat rámutatott.^[81] A szakértőnek a szakvéleményben azokat a részeredményeket is közölni kell a bírósággal, amelyek alapján a következtetéseket kialakította. A bíróság a szakértői vélemény helyességét csak a részeredmények ismeretében értékelheti.^[82] Tehát a szakértő támassza alá és magyarázza meg érthető módon, hogyan jutott a következtetésekre, és azok mit jelentenek. Valamint, a bizonyosság vagy valószínűség fokát határozzák meg, és az már a bíró számára is értékelhető lesz a mérlegelés körében.

A másik lehetőség a bíróság számára pedig pontosan a szakvélemények ütköztetése lenne, az „egy per egy szakértői vélemény” álláspont feladásával.

Végül a harmadik a szakértői vélemények megalapozottságának garantálása, egységes módszertan kidolgozása alapján. A módszertani útmutatók ugyanis a tudomány és a műszaki fejlődés széles körben elismert és letisztult eredményei alapján létrejött általános elvi tételek, melyek az érintett szakterület napi gyakorlatába is átmentek, ahol rendszeresen alkalmazhatók és általánosan megkövetelhetők, valamint az adott típusú tevékenység keretei között meghatározzák az elvárható gondosság szintjét. A módszertani útmutatók rendeltetése abban jelölhető meg, hogy a különböző igazságügyi szakterületek számára a szakvélemény elkészítéséhez – a mérnöki munkában elterjedt szabványokhoz hasonlóan – egységes szakmai szempontrendszer és módszertant határozzanak meg, mert ennek hiányában a szakvélemény nem képes kielégíteni az aggálytalanság követelményeit.^[83]

Egy erre irányuló 2010-es kutatás tapasztalatai szerint például az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről szóló 20. számú módszertani levelet a bírák legnagyobb része egyáltalán nem ismeri, holott ez igen hasznos lenne számukra, de még az eljáró szakértők jelentős része is vagy nem ismeri, vagy „csak” nem követi, holott a módszertani levél be nem tar-

[80] Grósz, 2011, 20-47.

[81] BH2005. 147.

[82] BH 1980. évi 8/287. II.

[83] Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport, 2014, 351.

tása szakmailag megkérdőjelezi a szakvélemény értékét, jogi szempontból pedig a használhatóságát. A módszertani útmutatóban megtaláljuk a legcélszerűbb kérdéseket az adott szakterületi vizsgálódás szempontjából, tehát, hogy mely kérdésekre tud különösen választ adni a szakértő azon a területen. A megjelölt kérdéskörökkel kapcsolatban nem biztos, hogy célszerű laikusként nagyon más-ként feltenni a kérdéseket, mert a rosszul feltett kérdésre értelemszerűen nem azok a válaszok fognak megszületni, amelyekre a perben szükség lenne.^[84]

A mérlegelés körében azt állapíthatjuk meg, egyetértve Imregh álláspontjával, hogy a bíró a szakvéleményben megállapított és a szaktudományok eredményeire és törvényszerűségeire alapított tudományos pontosságú bizonyítékokhoz valóban kötve van. A tényeket illetően azonban a szakértői véleményt is mérlegelnie kell abban a tekintetben, hogy az alkalmas-e a szaktényeket illetően a bírói meggyőződés kialakítására.^[85]

3. Az aggályosság megítélése

Az „egy szakértő elvét” tükrözi a Pp. 308. § (1) bekezdése, melynek értelmében a bíróság ugyanazon szakkérdésre rendszerint egy szakértőt rendel ki. Az egyetlen szakvélemény több – kiemelten a német szakirodalomban – jelzett és vizsgált problémát okoz. A szakértő mintegy ténybírói szerephez jut, ahol erőteljesen felértékelődik a tényállás megállapítása során az egyetlen szakvélemény szerepe. A szakértő másik szakértői ellenőrzésének hiányát a szakirodalom a dialektikahiány-problémaként jellemzi, és az esetleges hibák kiküszöbölésében jeleníti meg. e körben további kritika alá esik az egy szakértő személyének kiválasztási folyamata és abban a felek részvétele.^[86]

Ide kapcsolódik a CKOT 46. számú állásfoglalása, mely szerint, ha a perben több felperes van, például egy baleset sérültjei, akkor a vitatott baleset mechanizmusa egy szakkérdésnek minősül, így erre a szakkérdésre a több bizonyító fél csak egy magánszakértőt alkalmazhat a Pp. 302. § (4) bekezdése alapján. Az egyes felpereseknek okozott károk azonban indokolhatják más-más szakterületről több magánszakértő alkalmazását.

A törvény kizárólag egy esetben, akkor teszi lehetővé új szakértő kirendelését, ha az aggályosság megszüntetésére irányuló kísérlet sikertelen volt. Ha a szakvélemény nem aggályos, a Pp. kifejezetten kizárja, hogy a bíróság ugyanarra a szakkérdésre új szakértőt rendeljen ki. Amennyiben a kirendelt szakértő véleménye aggályos, a félnek a szakvélemény kiegészítése indítványozásával meg kell kísérelnie az aggályosság elhárítását, és új szakértő csak ennek sikertelensége esetén rendelhető ki.

[84] Grád – Mede – Jánoskúti – Kőrös, 2010, 13-22.

[85] Imregh, 2002, 641-651.

[86] Virág, 2014, 275.

A kizárt vagy a kirendelés alól felmentett szakértő szakvéleménye, az aggályos magánszakértői vélemény vagy kirendelt szakértőtől származó szakvélemény, valamint törvény rendelkezése ellenére vagy a törvényi rendelkezések megsértésével benyújtott magánszakértői vélemény vagy más eljárásban kirendelt szakértőtől származó szakvélemény a perben bizonyítékként nem vehető figyelembe.^[87] A törvény felsorolja azokat az okokat, amikor a kirendelt szakértőt hivatalból fel kell menteni, és meghatározza azokat a feltételeket, amelyek fennállása esetén a szakvélemény aggályosnak minősül.^[88]

Az aggályosság megítélése a bíró feladata. A bíróságnak hivatalból kell vizsgálnia, hogy a szakvélemény aggályos-e. A törvény ehhez megadja a mérlegelés szempontjait.

A törvény szigorú követelményeket támaszt a magánszakértői véleményekre nézve, hogy azokkal szemben ne lehessen felhozni az egyoldalúság vádját. Aggályosnak és figyelmen kívül hagyandónak kell tekinteni azt a szakértői véleményt, és egyoldalúnak (ezzel együtt aggályosnak) lehet tekinteni azt a szakértői eljárást, amelynek során a szakember csak az egyik oldal előadásában, észrevételezésében tárta fel a tényeket, s nyilvánított véleményt. Ezért a magánszakértőnek kifejezett figyelmet kell tanúsítani az ellenfél értesítésére, az általa feltett kérdések szerinti szakvélemény kiegészítésére.

A törvény korlátot állít a félnek nem tetsző szakértői véleményekkel szembeni kifogásoknak.^[89] Már a szakértő kirendelésénél számít a felek felelős közreműködésére a kompetens szakértő személyének kiválasztásánál, hiszen a fél nem kérheti új szakértő kirendelését azon az alapon, hogy a kirendelt szakértő megállapításaival következtetéseivel nem ért egyet.

A szakértő csak a szakértői kompetenciájába tartozó szakkérdésekben nyilváníthat véleményt. Abban az esetben ugyanis, ha a szakértő a kompetenciáján kívül eső szakkérdésben nyilvánít véleményt, szakvéleménye alkalmatlan bizonyíték lesz. A szakértői nyilvántartás adatai alapján a bíróság számára gyakran nehezen dönthető el, hogy a perben felmerült szakkérdések megválaszolása melyik szakértő kompetenciájába tartozik. Emiatt előfordul, hogy a bíróság

[87] Pp. 316. § (3) bekezdés.

[88] A Pp. 316. § (1) bekezdése alapján, a kirendelt szakértő szakvéleménye aggályos, ha

- a) hiányos, illetve nem tartalmazza a szakvélemény jogszabályban előírt kötelező tartalmi elemeit,
- b) homályos,
- c) önmagával, illetve a perbeli adatokkal ellentétes, vagy
- d) egyébként a helyességéhez nyomatékos kétség fér.

A 316. § (2) bekezdése alapján, a magánszakértői vélemény aggályos, ha

- a) mint a kirendelt szakértő szakvéleménye is aggályos lenne,
- b) a magánszakértő törvény szerinti perbeli kötelezettségeit nem teljesítette,
- c) annak kiegészítése az ellenfél kérdései vonatkozásában nem történt meg,
- d) annak kiegészítése az ellenfél magánszakértői véleményével szemben a szakkérdés vonatkozásában fennálló ellentét indokai tekintetében, szóban nem történt meg, vagy
- e) közte és az ellenfél magánszakértői véleménye között szakkérdésben ellentét áll fenn, és az a)-d) pontban foglalt okok egyik magánszakértői vélemény tekintetében sem állnak fenn.

[89] Szabó, 2017, 373-385.

olyan szakértőt rendel ki, aki nem rendelkezik kompetenciával a feltett kérdések megválaszolására. Ha a szakértő a hozzá intézett kérdések megválaszolására nem rendelkezik kompetenciával, akkor ezt köteles a bíróságnak jelezni. Ahogy a bírói gyakorlat is rámutat, a szakértő szakvéleménye csak azon szakterületen értékelhető, melyben a szakértői névjegyzékben feltüntetett kompetenciával rendelkezik.^[90]

A Pp. idézett bekezdése szerint a szakvélemény tehát akkor aggályos, ha az homályos, hiányos, önmagával vagy a peradatokkal ellentétben állónak látszik, avagy helyességéhez egyébként nyomatékos kétség fér.

A Pp. 316. § (1) bekezdés a) pontja értelmében a kirendelt szakértő szakvéleménye aggályos, ha hiányos, illetve nem tartalmazza a szakvélemény jogszabályban előírt kötelező tartalmi elemeit. Ez a hiány a 316. § (2) bekezdés a) pontjában foglaltak szerint a magánszakértői véleményt is aggályossá teszi.

Az elsőfokú bíróságnak az ítélet indokolásában a szakvélemény mint bizonyíték mérlegelésénél irányadónak vett körülményeket meg kell jelölnie [346. § (5) bekezdés], amelynek körében a szakértővel szemben bejelentett kizárási okról is nyilatkoznia kell abban a tekintetben, hogy a szakvéleményt milyen okból ítélté aggálymentesnek (316. §). Mindezekről az ítélet ellen előterjesztett fellebbezés alapján a másodfokú bíróságnak is állást kell foglalnia.^[91]

a) A kirendelt szakértő véleményének aggályossága

Aggályos a szakvélemény, ha hiányos, illetve nem tartalmazza a szakvélemény jogszabályban előírt kötelező tartalmi elemeit. Hiányos a szakvélemény, ha a szakértő nem válaszol a bíróság által feltett kérdésekre. Vagy nem a feltett kérdésre válaszol, vagy a kérdések teljes körűen nem kerülnek megválaszolásra.

A szakvélemény formai kellékei közé tartozik a teljeskörűség, a megfogalmazás és a tartalom hitelt érdemlősége. A teljeskörűség fogalma kiterjed arra, hogy a szakértő megvizsgálta-e mindazt, amivel megbízták, válaszolt-e minden kérdésre. A szakértői feladatok megválaszolása adott esetben többféle módszerrel is megvalósítható. A szakértő által alkalmazott módszert részletesen ismertetni szükséges, az a szakértői vélemény tartalmi kelléke. Itt ki kell térnie a szakértőnek, hogy lehet-e többféle módszerrel vizsgálni az adott kérdést, az összes módszer szerinti vizsgálatot kimerítette, vagy miért pont a kiválasztott módszert alkalmazta a logika szabályainak helyes alkalmazásával.

Aggályos a szakvélemény, ha – a korábbi jogi szabályozással egyezően – homályos, önmagával, illetve a perbeli adatokkal ellentétes, vagy egyébként a helyességéhez nyomatékos kétség fér. A bíróságnak mindig egyedileg, a körülményeket és a szakvéleményt értékelve kell állást foglalnia abban a kérdésben, hogy a szakvélemény helyességéhez nyomatékos kétség fér-e.^[92]

[90] Kfv.38015/2018/5., BH2016. 126; BH 2020.5.161.

[91] CKOT 2017. 07. 07. – 14. sz. állásfoglalás.

[92] Kfv.X.37.763/2019/6.

A szakvéleményben a ténymegállapításhoz szükséges adatok keletkezésének időpontja, forrásának megjelölése és visszakereshetőségre alkalmas azonosítójának feltüntetése alapvető követelmény. Ugyanis, ha az adatok valóság tartalma semmilyen formában nem ellenőrizhető, akkor a szakvélemény nem lehet hiteles és nem lehet aggálytalan. Nem lehet aggálytalan egy vélemény akkor sem, ha annak megállapításait az érdekelt felek nem tudják ellenőrizni, mert például értékmeghatározásnál egyetlen számítást nem tartalmaz. A szakértőnek a szakvéleményében azokat a részeredményeket is közölni kell a bírósággal, amelyek alapján a következtetéseket kialakította. A bíróság a szakértői vélemény helyességét csak a részeredmények ismeretében értékelheti.^[93]

Szükséges, hogy a bíróság a véleménynek ne csak a végkövetkeztetését, hanem alapjait és indokait is részletesen ismerje. Ennélfogva a szakértőtől meg kell követelni mindazoknak az adatoknak és körülményeknek az ismertetését, amelyek jelentősek voltak a szakértői vélemény kialakításánál, és amelyek alapján a szakértői vélemény helytálló voltát ellenőrizni lehet. A bíróság csak ilyen eljárás mellett juthat abba a helyzetbe, hogy a szakértői véleményt, mint bizonyítékot megnyugtatóan értékelhesse és mérlegelhesse.^[94]

Másrészről, a szakértők által megállapított tények mérlegelése során a bíróság nem rendelkezik azon speciális szakismerettel, amely a ténymegállapításhoz szükséges. Ezért problematikus az az elvárás, hogy a bíró oldja fel több, eltérő módszertanú és végkövetkeztetésű szakvélemény ellentmondásait.

A Kúria Kfv.X.37.416/2019/4. számú döntésben kiemelte, hogy a régi Pp. 182.§ talaján kialakult bírói gyakorlat sem tette lehetővé új szakértő kirendelését önmagában a szakvélemény vitatása, annak el nem fogadása okán.

Szakértői testület kirendelése csak akkor lehetséges, ha az első szakvélemény a kiegészítést követően is aggályos, ezért a bíróság új szakértőt rendelt ki, és az új szakértő szakvéleménye annak kiegészítését követően szintén aggályos. Ennek megfelelően a bíróság harmadik körben rendelhet ki szakértői testületet.

Mivel az aggályos szakvélemények nem vehetők figyelembe, így a szakértői testület nem felülvéleményezést végez, hanem szakértőként ugyanolyan szakvéleményt terjeszt elő, mint más szakértő.

b) A magánszakértői vélemény aggályossága

A Pp. 303. § (2) bekezdése tartalmazza a magánszakértő eljárási kötelezettségeit. Amennyiben a magánszakértő ezen kötelezettségek valamelyikét nem teljesítette, úgy az önmagában a magánszakértői vélemény aggályosságát okozza. Aggályos a magánszakértői vélemény, ha annak kiegészítése az ellenfél kérdései vonatkozásában nem történt meg.

A magánszakértői véleménynek a keresetlevél benyújtása előtti elkészítése esetén a magánszakértő e törvény szerinti perbeli kötelezettségeinek elmu-

[93] BH 1980. évi 8/287. II.

[94] Németh – Kiss, 2007.

lasztása a Pp. 316. § (2) bekezdés b) pontja szerint az aggályosság kockázatát vonhatja maga után, különösképpen akkor, ha nem pótolható kötelezettségmulasztás történt, kivéve, ha bírói felhívás ellenére azt az ellenérdekű fél nem kifogásolja. Mindazokban az esetekben, amelyekben még a per során pótolhatók az elmulasztott kötelezettségek, mód van rá, hogy a szakértő kiegészítse a véleményét. Ha az a kiegészítés után is aggályos marad, akkor szakvéleményként nem vehető figyelembe.^[95]

Ha a magánszakértői vélemények között szakkérdésben ellentét áll fenn, úgy bármelyik fél indítványozhatja az általa benyújtott magánszakértői vélemény kiegészítését,^[96] vagy azt, hogy mindkét magánszakértő véleményét a tárgyaláson szóban egészítse ki,^[97] és ha a szakkérdésben fennálló ellentétet így sem lehet feloldani, akkor mindkét magánszakértői vélemény aggályos,^[98] így a perben egyik magánszakértői vélemény sem használható fel bizonyítékként, és mivel a magánszakértői vélemény bizonyíték, ezért a perben semmilyen módon nem vehetőek figyelembe, de helye lehet szakértő-kirendelés indítványozásának.^[99]

Ha a felek nem terjesztenek elő indítványt a szakvélemény kiegészítésére, úgy azzal kapcsolatban a bíróság hivatalból nem intézkedhet, kivéve, ha a szakértő kirendelésére hivatalból került sor [317. § (2) bekezdés]. Amennyiben azonban a bíróság álláspontja szerint a szakvélemény aggályos, úgy erre a felek figyelmét fel kell hívni [317. § (1) bekezdés d) pont]. A figyelemfelhívásban megmutatkozó bírói közrehatás azonban nem teremt kötelezettséget a fél számára. A fél tehát saját döntése szerint élhet az indítványozás vagy egyéb perceselemény teljesítéséhez fűződő jogával.

Ha a releváns kérdés hiányában a magánszakértői vélemény aggályos [Pp. 316. § (2) bek. a) pont, 316. § (1) bek. a) pont], úgy erre a bíróságnak fel kell hívnia a fél figyelmét [Pp. 317. § (1) bek. d) pont], és ha ezt követően a fél bármilyen kérdést megjelöl a szakértőnek a releváns tényállítás körében, úgy a bíróság már jogosult e tényállítás tekintetében a szakértő részére feltenni a valóban indokolt kérdést. Ha a fél nem tette fel a szakértőnek a releváns kérdéseket, a bíróság közrehatási tevékenységét (Pp. 6. §), melyből fakadó anyagi pervezetés körében a bíróságot közrehatási kötelezettség terheli, ha a szakértő kirendelésére vonatkozó indítványban feltüntetett kérdések^[100] nem terjednek ki valamely lényeges tény bizonyítására.^[101] Ugyanez vonatkoztatható a magánszakértő eljárására is. Ha a fél valamely tényállítással kapcsolatban kérdést nem tüntetett fel, úgy a bíróság e körben nem tehet fel kérdést, viszont a per folyamán végig érvényesülő anyagi pervezetés (Pp. 237. §) szabályai alapján tájékoztatnia kell a felet arról, hogy valamely tényállítás

[95] Bartal, 2021.

[96] Pp. 304. § (2) bekezdés b) pont.

[97] Pp. 304. § (3) bekezdés.

[98] Pp. 316. § (2) bekezdés e) pont.

[99] Varga, 2018, 927.

[100] Pp. 307. § (2) bekezdés.

[101] Pp. 237. § (2) bekezdés.

körében hiányos az indítványa, ugyanakkor, ha a fél ennek ismeretében e tényállítás körében nem tesz fel kérdést a szakértőnek, akkor arra a bíróság sem jogosult.

A fél által benyújtott magánszakértői vélemény kiegészítésére kizárólag akkor kerülhet sor, ha a fél az általa benyújtott magánszakértői vélemény kiegészítését indítványozza. A Pp. 304. § (3) bekezdése szerinti kivételtől eltekintve a fél csak a saját maga által benyújtott magánszakértői vélemény kiegészítését indítványozhatja. A fél indítványának tartalmaznia kell azt is, hogy írásbeli vagy szóbeli kiegészítést kér-e, és a bíróság az indítványtól e tekintetben sem térhet el. Ha a bíróság az indítványnak helyt ad, akkor a benyújtó fél köteles a magánszakértői vélemény írásbeli kiegészítését benyújtani, vagy a magánszakértőjét a bíróság felhívásában megjelölt tárgyalásra előállítani.^[102]

Amennyiben a benyújtó fél ellenfele kérdéseket intézett a magánszakértői véleményre vonatkozóan, és ezt követően a benyújtó fél nem indítványozza az általa benyújtott magánszakértői vélemény kiegészítését vagy arra nem kerül sor, akkor a magánszakértői vélemény aggályos lesz.^[103]

Ha a bizonyító fél magánszakértői bizonyítást indítványoz, akkor az ellenérdekű fél is jogosult magánszakértői bizonyítást indítványozni, ha a két magánszakértői vélemény között szakmai ellentét áll fenn, akkor annak feloldására a bíróság kirendelt szakértőt fog alkalmazni.^[104] Ha a más eljárásban kirendelt szakértő szakvéleményének aggályossága kiküszöböléséhez szükséges felvilágosítás megadása, vagy a perben indítványozott kérdések megválaszolása érdekében szükséges a szakértő kirendelése [307. § (1) bekezdés c) pont] a bíróság a korábban alkalmazott szakértőt rendeli ki.

A jelenlegi szabályozásnak megfelelően a szakvélemények közötti ellentmondás a bíró értékelő tevékenysége keretében nem szüntethető meg, ezért ha a szabályosan előterjesztett magánszakértői vélemények között szakkérdésben ellentét áll fenn, úgy a benyújtó fél az általa benyújtott magánszakértői vélemény írásbeli vagy szóbeli kiegészítését indítványozhatja, vagy bármelyik fél indítványozhatja mindkét magánszakértői vélemény tárgyaláson történő szóbeli kiegészítését^[105] az ellentét indokainak ismertetése vonatkozásában. Indítványok megtétele és a kiegészítés elmulasztása esetén mindkét magánszakértői vélemény aggályos^[106], egyúttal szakértő kirendelése indítványozható.^[107]

Ha csak az egyik magánszakértői vélemény kiegészítésére kerül sor, és az eredményre vezet, úgy lehetséges, hogy a kiegészített vélemény aggálymentesnek, míg a kiegészíteni elmulasztott vélemény aggályosnak minősül, így rendelkezésre áll egy aggálymentes magánszakértői vélemény, ezáltal nincs helye szakértő kirendelésének.

[102] Bartal, 2018, 321-326.

[103] Pp. 316. § (2) bekezdés c) pont.

[104] Pp. 316. § (2) bekezdés e) pont, 307. § (1) bekezdés b) pont.

[105] Pp. 304. § (3) bekezdés.

[106] Pp. 316. § (2) bekezdés d) pont.

[107] Pp. 307. § (1) bekezdés b) pont.

A magánszakértői bizonyítás során előfordulhat az a helyzet is, hogy bár mindkét szakértői vélemény jól levezethető szakmai alapokon nyugszik, mégis ellentétesek egymással és ezáltal nem használhatók fel, vagyis a felek szakvélemény nélkül maradhatnak. Ez akár a kiegészítés után is fennállhat, ha közöttük továbbra is szakkérdésben ellentét áll fenn, ezért mindkét magánszakértői vélemény aggályos lesz,^[108] és a perben nem vehetők figyelembe, ugyanakkor szakértő kirendelése indítványozható. Amennyiben a fél által megbízott személy szakkérdés megválaszolására nem volt jogosult, akkor az általa készített magánszakértői vélemény aggályos, amelyre a bíróságnak fel kell hívni a fél figyelmét, és helye van új magánszakértő alkalmazásának.^[109]

VI. ÖSSZEGRZÉS

A szakértővel történő bizonyítás továbbra is nélkülözhetetlen, ha releváns tények észlelése vagy értékelése speciális, tehát nem köznapi és nem jogi ismereteket kíván. Szakértőt kell továbbá alkalmazni, ha a jogvita kereteinek meghatározásához különleges szakértelem szükséges. Ebből következően a szakértő alkalmazására már a perfelvételi szakban is sor kerülhet.

A jogalkotó szándéka szerint a magánszakértő és a kirendelt szakértő szakvéleménye között a bizonyító erő szempontjából nincs különbség, ennek értelmében pedig a szakvélemény egy a bizonyítékok sorában, és bizonyító erejét a bíróság a mérlegelési tevékenység körében, a többi bizonyítéokra és a peradatokra tekintettel határozza meg. Azonban megállapíthatjuk, hogy az eljárási jogok és kötelezettségek korántsem biztosítanak egyenlő jogállást a szakértőknek a perben, és a bíró mérlegelési tevékenysége a szakvélemény szakmai tartalmát illetően korlátozott, ami kihatással van a szakvélemény bizonyító erejére is.

A fél megbízása alapján készült szakvélemény perbeli becsatornázása fontos és szükséges jogalkotói lépés volt, a korrekciós javaslatok leginkább a szakvélemény benyújtásának időpontját és a szakértői jogok gyakorlásának időbeli kiterjesztését érintik. Tehát, ha a per előtt is készülhet szakvélemény, akkor az érintettek részvétele a szakértői vizsgálatban biztosított legyen, ugyanakkor a szakértő beszerezhesse az ellenérdekű féltől is a szükséges adatokat. Érdemes lenne különbséget tenni a per céljára készített, polgári perben bizonyítékként előterjesztendő szakvélemény elkészítésének és tartalmának szabályozása, és azon egyéb lehetséges esetek között, amikor például a fél tájékozódását, vagy a tényállításainak pontosabb kimunkálását szolgálja a szakértő véleménye. Utóbbi egy perben okirati bizonyítékként becsatornázható lenne, de nem szakvéleményként, és nem helyettesítené a perbeli – akár megbízáson, akár kirendelésen alapuló – szakértői részvételt.

[108] Pp. 316. § (2) bekezdés e) pont.

[109] Pp. 317. § (1) bekezdés d) pont.

Ha az egyik fél magánszakértőt indítványoz, az ellenfél vagy abban lesz érdekelt, hogy ő is magánszakértőt vegyen igénybe, vagy abban, hogy a fél által benyújtott magánszakértő véleményét kérdéseivel, észrevételeivel aggályossá tegye, és emiatt szükség legyen szakértő kirendelésére. Amennyiben ugyanis a benyújtó fél ellenfele kérdéseket intézett a magánszakértői véleményre vonatkozóan, és ezt követően a benyújtó fél nem indítványozza az általa benyújtott magánszakértői vélemény kiegészítését, vagy arra nem kerül sor, akkor a magánszakértői vélemény aggályos lesz.

A kérdések megfogalmazásának különbsége is lényeges. Ha kirendelt szakértő van, a bíróság által feltett kérdésekre kell válaszolnia, a felek legfeljebb csak indítványozhatnak kérdéseket, azt nem kötelező elfogadni, meg tudja szűrni a bíróság. A magánszakértői véleménynél ez nem így történik, ott a megbízó fél kérdései alapján fog elkészülni a szakvélemény. Mindkét esetben előfordulhat, hogy a fél az érvényesített jog szempontjából releváns tényekre nem kérdez rá. Illetve, magánszakértő esetében az ellenfél kérdéseit csak később tudja feltenni, aminek köszönhetően biztosan ki kell egészíteni a szakvéleményt. Ha emiatt szükséges a magánszakértői vélemény szóbeli kiegészítése, úgy a bíróság ennek során sem teheti fel szabadon az ügy érdemi befejezését elősegítő kérdéseit, mert a Pp. ebben az esetben is korlátozza a bíróság kérdésfeltevési jogát. Ez nem feltétlenül szolgálja a tényállás-megállapítási folyamat hatékonyságát.

Nem szögi a magánszakértő munkáját az a szabály, mely szerint a magánszakértő kérdések feltevését már csak azt követően indítványozhatja, hogy magánszakértői véleményét a fél benyújtotta. A perbeli jogai még ekkor nem illetik meg, viszont az egyébként csak a perben fennálló kötelezettségeit teljesítenie kell már a per megindítását megelőzően is, mert ennek hiányában a magánszakértői véleménye aggályos lesz.

Ugyanazok a problémák, melyek a speciális szakismeret hiányából adódóan fennálltak a bíróság oldalán, a fél oldalán hasonlóképpen fennállnak. Fokozott jelentősége van ezért a bíróság anyagi pervezetésének, különösen a releváns és szakértői bizonyítást, vagy a szakvélemény kiegészítését igénylő kérdéskörökre történő felhívásnak, és annak a szabálynak, mely szerint, ha a szakértő tevékenysége során olyan körülményt, tényt észlel, amely az ügy megítélését érdemben érinti, de arra a hatóság vagy a megbízó nem utalt, köteles az érintett körülményt, tényt a hatóságnak vagy a megbízónak jelezni.

A Szaktv. speciális szabályozása a személyes adatok kezelése körében alapvetően megkülönbözteti a kirendelt szakértőt és a magánszakértőt. Míg a kirendelt szakértő a tevékenysége során hozzá került személyes adatokat a törvény alapján jogosult kezelni, addig a magánszakértő a személyes adatokat csak az érintett személy előzetes írásbeli hozzájárulásával jogosult kezelni, amely hozzájárulás megadását vélelmezni vagy kiterjesztően értelmezni nem lehet. Ez a körülmény önmagában kizárhatja a magánszakértő alkalmazásának lehetőségét, illetve sikerességét, és szükségessé teheti kirendelt szakértő alkalmazását.

A szakvélemény mérlegelhetősége kapcsán fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a szakvélemény bizonyító ereje nincsen törvényileg meghatározva, tehát a bíró-

ság szabadon mérlegeli az eset összes körülményére, valamint a többi bizonyítékra tekintettel. Maguk a véleményben megválaszolt szakkérdések azok, amelyek kívül esnek a mérlegelhetőségen. Emiatt viszont jogos a bíró azon elvárása, hogy olyan szakvéleményt kapjon kézhez, amely egyértelműen fogalmaz az eldöntendő szakkérdések vonatkozásában, amelyre tehát a bíróság megalapozottan alapíthatja az általa megállapított tényállást, és végső soron az ítéleti döntését. Ezen a ponton jutunk vissza a valószínűség kellően magas fokához, amit a szakvéleménynek el kell érnie, hogy használható bizonyítási eszköz legyen.

IRODALOM

- Almásy Mária – Salamonné Plitz Judit – Udvary Katalin (2014): A szakértő jogai és kötelezettségei a bírósági eljárásban és a szakvélemény elkészítése során. In: *Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport: Összefoglaló vélemény, A szakértői bizonyítás a bírósági eljárásban (Tanulmányok a szakértői bizonyítás témaköréből)*. Budapest.
- Aszódi László (2017): Szakértők. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Árok Krisztián – Kőműves Barbara (2017): Eljárásjogi science fiction, avagy a magánszakértő mint tanú a polgári perben. In: *Jogtudományi Közöny*. 2017/3. sz.
- Bartal Géza (2021): XXI. Fejezet – Szakértők. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog I-II. – új Pp. – Kommentár a gyakorlat számára*. ORAC, Budapest.
- Bartal Géza (2018): Magánszakértői vélemény az új Pp.-ben. In: *Magyar Jog*. 2018/6. sz.
- Bányai István (2020): Az igazságügyi szakértő helye, szerepe a döntéshozatalban. In: *Magyar Jog*. 2020/2. sz.
- Bányai István (2017): „Expertológia” az egységes igazságügyi szakértői módszertan ketei. In: *Magyar Jog*. 2017/7-8. sz.
- Erdei Árpád (1987): *Tény és jog a szakvéleményben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Grád András – Mede Lilla – Jánoskúti Gyöngyvér – Kőrös András (2010): Az igazságügyi pszichológus szakvélemény szerepe a gyermekelhelyezési perekben. In: *Családi Jog*. 2010/1. sz.
- Grád András – Nisztor Mária (2013): Objektív vagy szubjektív? - kérdőjelek az igazságügyi pszichológus szakértői vélemények megbízhatósága terén a hazai családjogban. In: *Családi Jog*. 2013/1. sz.
- Grósz Tamás (2011): A szakértői bizonyítás az egyes eljárásokban. In: *Themis*. 2011/12. sz. DOI: <https://doi.org/10.24169/djm/2011/4/1>.
- Haupt Egon (2014): A bizonyítás kérdései egy új polgári perrendtartás szemszögéből. In: *Magyar Jog*. 2014/12. sz.
- Imregh Géza (2002): Szakértői bizonyítás a polgári eljárásban. In: *Magyar Jog*. 2002/11. sz.
- Kármán Gabriella (2017): *A kriminalisztikai szakértői bizonyítás. A doktori értekezés tézisei*. ELTE, Budapest.
- Kengyel Miklós (2005): A teljes bizonyosságtól a valószínűség magas fokáig, avagy változások a bizonyítás céljára a polgári perben. In: *Magyar Jog*. 2005/11. sz.
- Király Lilla (2017): Az új magyar polgári perrendtartás megszületése és legújabb szabályai. In: *JURA*. 2017/2. sz.

- Kúriai Döntések (2015): *A túlbizonyítás jelensége vizsgálatának lehetséges módszerei*. 2015/10. sz.
- Kúria Polgári Kollégiuma Joggyakorlat-elemző Csoport (2013): *Összefoglaló vélemény, A perorvoslati bíróságok hatályon kívül helyezési gyakorlata (A másodfokú és felülvizsgálati bíróság kasszációs jogköre)*. Budapest. (Elérhető: <https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglvelemeny.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 05. 10.).
- Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport (2014): *Összefoglaló vélemény, A szakértői bizonyítás a bírósági eljárásban (Tanulmányok a szakértői bizonyítás témaköréből)*. Budapest. (Elérhető: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemeny_2.pdf. Letöltés ideje: 2022. 05. 10.).
- Lente Sándor: A bíróság szakértői bizonyítással kapcsolatos feladatai a szakvélemény megérkezése előtt és a szakvélemény megérkezése után. In: *Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport: Összefoglaló vélemény, A szakértői bizonyítás a bírósági eljárásban (Tanulmányok a szakértői bizonyítás témaköréből)*. Budapest.
- Máté Viktor (2021): Közjegyzői nemperes eljárások. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Polgári eljárásjog rovat, rovatszerkesztő: Harsági Viktória)*. (Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/kozjegyzoi-nemperes-eljarasok>. Letöltés ideje: 2022. 06. 10.).
- Molnár Ambrus (2014): A magánszakértői vélemény perjogi helyzete a polgári peres eljárásban In: *Kúriai Döntések*. 2014/12. sz.
- Molnár Tamás (2021): A közjegyző előtti előzetes bizonyítás elméleti megközelítése, valamint az igazságügyi szakértő kirendelésének egyes kérdései. In: *Közjegyzők Közlönye*. 2021/2. sz.
- Nagy Adrienn (2018): Új jogintézmények a polgári perbeli bizonyítás szabályozásában. In: *Jogtudományi Közöny*. 2018/1. sz.
- Németh János – Kiss Daisy (szerk.) (2007): *A Polgári Perrendtartás magyarázata 1*. Complex Kiadó, Budapest.
- Pozsárkó András Márk – Weich Lili (2020): A műhibaperek jogi aspektusai. In: *JURA*. 2020/2. sz.
- Szabó Imre (2017): Szakértelem és felelősség. In: *Jogtudományi Közöny*. 2017/9. sz.
- Varga István (szerk.) (2018): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja I-II/III*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Virág Csaba (2014): A polgári perbeli bizonyítás. In: *Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport: Összefoglaló vélemény. A szakértői bizonyítás a bírósági eljárásban (Tanulmányok a szakértői bizonyítás témaköréből)*. Budapest.
- Wopera Zsuzsa (szerk.) (2017): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Wolters Kluwer, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 2020. évi CXIX. törvény a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról.
- 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról.
- 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről.
- 2008. évi XLV. törvény az egyes közjegyzői nemperes eljárásokról.
- 2005. évi XLVIII. törvény az igazságügyi szakértő nemperes eljárásban történő kirendeléséről és ezzel összefüggésben a Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról.
- 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról.

VARGA DÓRA

Generációk munkajogi igényei a munkáltatókkal szemben

ABSTRACT

Nowadays, generations and conflict situations between them are getting more and more emphasis. The present study - written from the point of view of a jurist - aims to point out a problem area that unfolds in a situation that affects our life or large parts of it, and this is none other than the "battlefield" of the employment relationship.

In connection with this important area, the friction between generations is perhaps more obvious than anywhere else. It can develop both in the relationship between colleagues and employers-employees in subordinate positions. In the following, focusing mainly on the latter, we present the "generational turning points" that employers need to keep in mind in a given situation in order to define their business as truly capable of development.

Keywords: labor law ■ generation ■ generation management
■ employer's authority ■ human resources management

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A munkáltatók jellemzően négy különböző generációhoz tartozó munkavállalót foglalkoztatnak, akiknek hatékonyan együtt kell működniük egymással a szervezeti célok elérése érdekében. A személyi állomány életkori összetétele szervezetenként változó, de mindenhol szükségszerűen növekszik az újabb generációk képviselőinek száma. Mindezt jól mutatja az a tény, hogy az utóbbi évek vezetői és HR-szakmai konferenciáinak állandó témái a generációk munkahelyi viselkedési és értékrendi különbségei. A generáció kifejezést többféleképpen közelítik meg a témában kutatók. Létezik olyan nézőpont, mi szerint generációnak hívják a hasonló korú egyének csoportját. Más megközelítés szerint egy generációt alkot az a csoport, amely egyrészt egy bizonyos időintervallumban született, másrészt nagyon hasonló történelmi, szociokulturális környezetben nőtt fel.^[1]

[1] Mannheim, 1952, 270.

Ahhoz, hogy a munkáltatók szembe tudjanak nézni az egyre komolyabb kihívást jelentő munkaerő-utánpótlás kérdésével, és biztosítani tudják az elkötelezett és innovatív személyi állományt a magas színvonalú feladatellátáshoz, meg kell érteniük a munkahelyeken is tetten érhető „generációs különbségeket”, és fel kell ismerniük, hogy a fiatal munkaerőnek új elvárásai vannak velük szemben.^[2] Jelen tanulmányom célja a témában eddig született eredmények feltérképezése, szintetizálása, különös tekintettel a generáció fogalmának alakulására.

A kutatás konkrét célja az, hogy megfejtse az „évszázados” rejtélyt: mire vágnak a munkavállalók, főként abban az esetben, ha más generációhoz tartoznak, más értékrenddel, társadalmi háttérrel, végzettséggel rendelkeznek. Hogyan lehet úgy új, „fiatalabb” munkavállalókat szerezni, hogy mindeközben eleget tegyünk a már meglévő, stabil bázist képező korábbi generációhoz tartozó személyek igényeinek, és ne törjön ki olyan pánik, amely tömeges felmondásokhoz vezetne?

Céлом eléréséhez több, a témában jártas és érintett szerző, illetve nagyvállalat által készített/készítettett kérdőívet, mint kvantitatív módszert, illetve bonyolultabb, komolyabb és mélyebb összefüggések megfigyelésére rendkívül alkalmas interjúkat, mint kvalitatív módszert veszek igénybe, illetve mindezek alapján levonható következtetéseket hasonlítok össze.

II. LÉTEZNEK-E GENERÁCIÓK A MUNKA TÖRVÉNYKÖNYVÉBEN?

Ahhoz, hogy a fent említett kérdésekre megfelelő választ adhassunk, elsősorban azt szükséges tisztázni, hogy mit tekintünk generációnak, és azok hogyan oszlanak meg a mai társadalmi – főként inkább tudományos – megítélés szerint. A következő fejezetben tehát a fogalom meghatározásával, a különböző definíciók bővebb kifejtésével próbálkozom, kezdve a generáció, mint központi elem megállapításával. Mindazonáltal elsősorban elengedhetetlennek tartom, hogy e gondolatmenetet kiegészítve kitérjünk a 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (a továbbiakban: Mt.) rendelkezéseibe foglalt alanyokra vonatkozó törvényi meghatározásra.

Az Mt. V. fejezetében, a 32-34.§-ban foglaltaknak megfelelően: „A munkaviszony alanyai a munkáltató és a munkavállaló. Munkáltató az a jogképes személy, aki munkaszerződés alapján munkavállalót foglalkoztat. Munkavállaló az a természetes személy, aki munkaszerződés alapján munkát végez. Munkavállaló az lehet, aki a tizenhatodik életévét betöltötte.”^[3] Látható tehát, hogy a törvény nem tartalmaz speciális szabályozást a munkaviszony alanyaira nézve, munkavállalóként bárki foglalkoztatható, aki 16. életévét betöltötte, mindaddig,

[2] Csutorás, 2018, 16.

[3] Napjaink munkajogában a munkavállalói fogalom, a munkavállalói jogvédelem új értelmezése, dinamikája figyelhető meg. E körben lásd: Zaccaria, 2019, 261-277.

amíg a rá irányadó nyugdíjkorhatárt el nem éri, illetve a nyugdíjjogosultsághoz szükséges követelményeket nem teljesíti a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény alapján.

Ebből következik, hogy kutatásom alapját egy igen széleskörű társadalmi bázis képezi, akik eltérő igényekkel rendelkeznek a munkáltatóik felé. Gondoljunk csak bele: teljesen más elképzelései vannak egy frissdiplomás pályakezdőnek, mint az adott szakmában harminc éve dolgozó, sok mindent megélt munkavállalónak. A fentiek alapján felettebb gyorsan megválaszolhatjuk a fejezet címében megfogalmazott kérdést, ugyanis kitűnik, hogy maga az Mt. – és egyébként más jogszabály sem – nem fogalmazza meg a generáció fogalmát. Ez a „hiány” valószínűleg azzal magyarázható, hogy a generációk tágabb társadalomtudományi fontossága ellenére a jogalkotó a fogalom meghatározásának elhagyásával egy egyszerűbb utat jelöl ki a jogalkalmazók számára. Azzal ugyanis, hogy a jogszabály szélesen értelmezi a munkaviszony alanyait, lehetőséget biztosít a társadalomban jelenlévő minden kohorszhoz tartozó személynek a munkavállalásra, így egy leszűkített generációfogalom nagy mértékben gátat szabna – többek között – a gazdasági fejlődésnek is.

Az általam e tanulmányban vizsgált kérdéskör érdekességét az adja, hogy az előbbieken meghatározottak ellenére mégiscsak komoly generációs súrlódásokról, ezek következményeként pedig feloldhatatlan konfliktusokról beszélhetünk. Makroszinten nézve az elsődleges probléma, ami miatt sorra születnek ezek a kutatások, hogy a munkaerőpiacon jelentős munkaerőhiány van, aminek egyrészt demográfiai okai vannak, másrészt az Y generáció egyik tipikus attitűdjének tartott gyakori munkahelyváltás („job hopping”)^[4] is hatással van a jelenségre. A szervezetek egy része nagy hangsúlyt fektet a munkaerő megtartására, elkötelezettségének növelésére, míg más szervezetek perspektívaváltásban gondolkodnak. Számos gazdasági társaság ugyanis ahelyett, hogy a generáció munkaértékeinek átalakítását venné célul, a megváltozott helyzethez való alkalmazkodásban gondolkodik. A PwC jelentéséből^[5] is kiderül, hogy hosszú távú víziójuk a projektalapú szervezeti formára való áttérés, aminek következtében a munkaerőt a képességeinek megfelelően éppen addig tartanák a szervezetnél, ameddig a projekt szempontjából szükséges.

Mivel a manapság munkába állók nagy része az Y generációhoz tartozik, illetve a munkaerő egyre nagyobb hányadát teszik ki az 1980 után születettek, köztes megoldásként látja számos szervezet az atipikus foglalkoztatási formák^[6] nagyobb arányú alkalmazását, válaszul a fiatalok megnövekedett „munka-magánélet egyensúly” igényére.

Mindezek alapján napjainkban a munkáltatók felé is egyre sürgetőbb követelmény és egyben elvárás az, hogy az új generáció jellemzőit és igényeit megismerjék. Ez azért is kiemelkedően fontos – főként a munkáltatók szemszögé-

[4] A job hopping-ról bővebben lásd: Ganco – H. Ziedonis – Agarwal, 2015, 659-685.

[5] PwC's next gen: A global generational study, 2013.

[6] Az atipikus foglalkoztatási formákkal összefüggésben bővebben lásd: Ferencz, 2015.

ből –, mert amennyiben ezeket a jellemzőket pontosan meghatározzuk, akkor nyílik lehetőségünk arra, hogy definiáljuk és megteremtjük azokat az atipikus motivációs tényezőket, amelyek hatására az új generáció képviselői még hatékonyabban képesek a munkavégzésre, illetve elkötelezetté tudnak válni egy-egy szervezet, csoport vagy munkakör iránt.^[7] A végső cél – munkáltatói oldalról – természetesen a vállalat profitjának maximalizálása, aminek elengedhetetlen feltétele a megfelelő munkaerő jelenléte.

E reorganizációs folyamat természetes része az ellenállás is az esetleges változásokkal szemben. Nincs ez másképp az újonnan megjelenő generációk esetében sem. Az újabb és újabb generációk változást hoznak a szervezetek életébe, amit azoknak más, nagy horderejű változáshoz hasonlóan menedzselniük kell. Az Y generáció képviselői már közel tíz éve jelen vannak a munkaerőpiacon, így a gazdasági társaságok nagy része már túllépett az ellenállás fázisán és elköteleződött a megértés felé. Ennek eredményeképp születnek meg újabb és újabb kutatások,^[8] amik többnyire csak a tüneteket vizsgálják, azokra ajánlanak gyógyírt.

A fentiekkel összefüggésben összességében arra a következtetésre juthatunk, hogy a probléma gyökerei abban az alapvető elgondolásban rejlenek: mit szolgálnak jobban a munkáltató dolgozóval szembeni érdekei, mire irányul kötelezettségvállalásainak többsége?

Álláspontom szerint valószínűsíthetően két út lehetséges: az egyik, amely inkább szembetűnőbb, az, hogy a munkáltató gazdasági érdekei nagyban fűgnek az általa alkalmazott munkaerő képzettségétől, a technológiai változásokra történő reagálásra való képességétől, a modernizációval kapcsolatos fejlődő nézőponttól. Ez természetesen több generációban is megtalálható, hiszen nem általánosíthatunk nagymértékben. Vannak olyan egyének akár a baby boomerek körében is, akik nyitottak a változásokra, és a Z generáció tagjaiban is felfedezhetünk „maradiakat”. Ez mit sem változtat azon a tényen, hogy a munkáltatók igyekeznek lépést tartani a korról, és ehhez pedig elgondolásuk szerint a legfiatalabb munkavállalók alkalmazása lehet a legjobb megoldás.

A másik út véleményem szerint kissé bonyolultabbnak hathat, és a gyakorlatban kevésbé fordul elő. Ha mégis találkozunk vele, inkább egy, az első érdeket leplező taktikának állíthatjuk be, olykor tévesen. Ez alapján azt állíthatjuk, hogy a munkáltató igyekszik minél színesebbé tenni a foglalkoztatottak külső képét, így igyekszik azok igényeihez alakítani az adott vállalkozás arculatát. Természetesen ez nagymértékben összefügg a fenti elvvel, hiszen minél színesebb, minél sokoldalúbb egy vállalkozás, annál több megrendelőt, vevőt, ügyfelet képes magáénak tudni, így jelentős gazdasági előnye is származhat a munkáltatónak, azon túlmenően, hogy alkalmazottjai is kedvelni fogják hozzáállása miatt.

[7] Finna, 2013.

[8] Lásd bővebben: Deloitte Touche Tohmatsu Limited, 2017; Ernst and Young Global, 2015.

III. A GENERÁCIÓ FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁRA TETT KÍSÉRLET

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy több tudományterület is vizsgálja a generációk témakörét, leggyakrabban azonban szociológiai és pszichológiai megközelítéssel találkozhatunk, így talán egy jogász nézőpontjából e problémakör szemlélete nem tűnhet túl hitelesnek. Az eltérő tudományterületek eltérő definíciókat használnak kutatásuk alapjául. A generáció definícióját a szakirodalom többféleképpen értelmezi, talán ez is az egyik oka az ellentétes véleményeknek és eredményeknek a témában. Tekintettel azonban az empirikus kutatási módszerek kiemelkedő szerepére jelen tanulmányomban, jogi érveim alátámasztásának érdekében szükségesnek érzem az alábbiakban több szerző álláspontját bemutatni, abból a célból, hogy egy teljes körű képet vázolhassak fel a fogalom háttéréről, érzékeltetve a tárgykör fontosságát.

A szakirodalomban a szerzők eltérően értelmezik és definiálják a generáció modern fogalmát. A szerzők egy része (többek között Mannheim, Arnett) úgy látja, a generációk elsődleges összekötő jellemzője a kollektív öntudat. Mások, mint például Twenge is, az életkort, a kohorszokat és a korszakokat veszik alapul. A definícióalkotáskor létezik ezeknek a megközelítéseknek az ötvözése, ahogyan azt Kertzer vagy Joshi is vallja műveiben, de egyéb szempontokat is figyelembe vehetünk.^[9] Ezeket az alábbiakban igyekszem minél szélesebb körű vizsgálat alá vonni, tekintettel arra, hogy jelen tanulmányomnak egyik fontos alappillére a generációértelmezés.

1. A kollektív öntudat

A kollektív öntudattal elsőként Karl Mannheim foglalkozott a generációk kapcsán, az ő hagyatéka a témában a mai napig elsődleges forrásként számon tartott, a modern generációfelfogás megalapozása. Mannheim^[10] úgy határozza meg a generáció fogalmát, mint „az egy időszakban született egyének, akiknek azonos a »lokációjuk« és világnézetük, ami főként azokra a történelmi eseményekre és jelenségekre épül, amit mindannyian átéltek a gyerekkori éveikben.” Ehhez hasonló definíciót ad Kopperschmidt^[11] is: „Beazonosítható csoport, melynek tagjai azonos születési idősakkal, korrallal, lokációval és jelentős életeseményekkel rendelkeznek a kritikus fejlődési éveikben.” Soulez^[12] szerint „ezeknek a közös eseményeknek az ereje kialakít minden generációban egy egyedülálló hiedelemrendszert és attitűdöt, ami irányítja a viselkedését”.

Mannheim definíciójának két fontos eleme van, az egyik az azonos lokáció. Azokat tekinti azonos generációhoz tartozóknak, akik földrajzi elhelyezkedésük

[9] Meretei, 2017, 11.

[10] Mannheim, 1952, 280.

[11] Kopperschmidt, 2000, 67.

[12] Soulez, S. – Soulez, C. G., 2011, 39-55.

alapján hasonló eseményeket éltek meg. Így tehát nem tekinti egy generációnak például az 1800-as években Kínában és Németországban élő fiatalokat. Viszont egy generációhoz sorolja azokat, akik iparvárosban nőttek fel, akár egymástól távol eső kontinenseken, miközben más generációhoz sorolja az azonos ország vidéki területein felnövő egyéneket, mivel úgy véli, egészen más impulzusok és élmények érték a két területet. Ez a fajta vidék-nagyváros elszakadás a mai társadalomra is legalább annyira, ha nem még inkább igaz.

Mannheim definíciójának másik fontos eleme a gyerekkorban átélt történelmi események és jelenségek, és erre épülő világlátás. Mannheim szerint születésünk után ér minket egy „első benyomás”, majd ezt követi egy újabb, második benyomás, majd egy harmadik és így tovább. Ezek a benyomások gyerekkori tapasztalatok és élmények, amik abban a sorrendben „rétegződnek” bennünk, ahogy értek minket. Különbséget tesz a gyerekkori tapasztalatok és a későbbi, felnőttkori benyomások között, ahogy a legtöbb szerző teszi, mivel a gyermekori szocializáció során ért hatások köztudottan meghatározóbbak a későbbi személyiséget és viselkedést illetően. Mannheim szerint a felnőttkori tapasztalatokat már csak az elsődleges rétegeken keresztül vagyunk képesek értelmezni, ezzel indokolja a generációk egységességét és egymástól való különbségét egyaránt. Ezzel szemben Soulez vitatja ezt az elméletet, úgy véli, a családi minták erősebben hatnak az egyénre, mint a makrokörnyezet eseményei, illetve ezek az események véleménye szerint minden generációra (aki megéli az eseményt) egyenlően hatnak.

Schuman – Scott a kollektív öntudat kifejezést kiegészíti egy ezáltal formálódó kollektív emlékezettel „az azonos generáció tagjai közös, mély tapasztalásokban részesülnek, aminek segítségével kialakítanak egy kollektív emlékezetet”.^[13] Kelan^[14] szerint a fiatal felnőttkorban ért kollektív tapasztalatok a generációs egységek esetében jóval szorosabb köteléket eredményeznek az egységen belül, mint amit a biológiai jellemzők.

2. Az életkorra, kohorszra és korszakokra épülő definíció

Ellentétben Mannheimel, aki a generációkat és azok hatásait főként társadalmi szinten vizsgálta és értelmezte, az életkorral és kohorsszal alkotott definíciók szerzői elsősorban a generációk egyéni viselkedésére és attitűdre gyakorolt hatását vizsgálják. A modern menedzsmentirodalomban a leggyakrabban használt elv a generációk meghatározására az életkor alapján történő csoportosítás. A folyamat első lépéseként meghatároznak két határpontot, az éppen vizsgált generációk születési idejének kezdőpontját és végpontját, majd a születési év kijelöli az egyének generációs hovatartozását. Ez a megközelítés annyiban támaszkodik a kollektív események által körülhatárolt generációmeghatározás-

[13] Schuman – Scott, 1989, 359-381.

[14] Kelan, 2014, 20-30.

hoz, hogy a határpontokat nagyobb eseményeknek megfelelően alkotják meg.^[15] A szerzők egy része különbséget tesz generációkon belül első hullám, a generáció magjai („core group”) és a késői hullám között.^[16] Ezt a csoportosítást alapul véve, az általam vizsgált szerzők nem tekintik homogénnek a generációkat, hanem az első hullámot még az előző generációk utolsó hullámával hasonlónak, míg a késői hullámot a következő generáció első hullámával hasonlónak tekintik.^[17]

Kertzer megfogalmazza^[18] az életkorra, kohorszra és korszakokra épülő megközelítés kritikáját. A szerző szerint az életkor változásának, illetve a kohorsznak és a történelmi korszakoknak hatása nehezen kiszűrhető, így a generációk meghatározásakor, jellemzőik felmérésekor sok esetben téves feltételezésekre juthatunk. A témában kutató szerzők nagy része egyetért ezzel a felvetéssel, és saját kutatásai korlátjaként jeleníti meg mindezt, azonban léteznek az elmúlt pár évtizedben longitudinális kutatást végző szerzők, akiknek pár generációt átölelő eredményei születtek a témában.^[19]

3. Egyéb tényezőkre épülő definíciók

Joshi^[20] véleménye szerint a generáció elnevezést nemcsak születési idő és kollektív öntudat által lehet behatárolni. Generációs fogalmakkal foglalkozó írásában felveti, hogy egy generációnak lehet tekinteni szervezeti szemszögből a közel egy időben a szervezetbe lépett egyéneket, függetlenül a koruktól és más tényezőktől. Tanulmányában kifejti, hogy mivel azonos időszakban kerülnek a munkáltatói szervezetbe és azonos tréningeken, orientációs programon vesznek részt, hasonló képük alakul ki a szervezetről, annak felépítéséről, – jelen tanulmányra vetítve: magáról a munkáltatóról is – és ezáltal hasonló attitűdöt és kommunikációs stílust fognak felvenni.^[21] Joshi emellett olyan generációmeghatározást is felkínál, ami a genealógiára, tehát a rokonsági kapcsolatokra, leszármazásra, családfa felépítésére épül.

A különböző, témával foglalkozó szakirodalmi álláspontok eltérően közelítik meg a generáció definícióját, de többségében közös alapnak tekintik, hogy a generációk kohorszok, melynek tagjai hasonló életeseményeket éltek meg. A szakirodalmi eredmények bemutatásakor a közös definíciómentszetet vesszük alapul, ami az életkor, a kohorszok, befolyásolva mindezeket a megélt közös élményekkel. A fentieket az átláthatóság érdekében egy összefoglaló táblázatban szemléltetem.

[15] Lyons – Kuron, 2014, 139-157.

[16] Tolbize, 2008.

[17] Twenge, 2000.

[18] Kertzer, 1983, 125-149.

[19] Így például: Smola – Sutton, 2002, 363-382.

[20] Joshi, 2011, 392-414.

[21] Joshi – Dencker – Franz, 2011, 177-205.

Generációcsoportosító ismérv	Szerzők
A generációk elsődleges jellemzője a kollektív öntudat	Mannheim, Kopperschmidt, Arnett, Ward, Schuman-Scott
Életkor, kohorsz és a korszakok jelentik a generációk elhatárolását	Lyons-Kuron, Tolbize, Twenge, Inglehart
Szervezet szocializációs folyamatok	Kertzer, Khera-Malik, Joshi

*1. táblázat: A generáció fogalmi elhatárolása
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

Ezzel meg is alkottuk a hipotézisünkéből eredő részegységet, szálát, mely további kutatásokat kívánhat meg: a generációk különbözőségéből, azok szétválasztásából eredően arra a következtetésre juthatunk, hogy vannak meghatározó jellemzők, amelyek egy-egy kohorsz meghatározó elemeit képezik. E különbségeket az általam megalkotott hipotézisben különböző okságokként kezelem, azért, hogy megválaszolhassam az ehhez kapcsolódó kérdéseket. Ezen okságok a jövőben még több generációs disszenzust fognak okozni, nehezítve saját, illetve a munkáltatók helyzetét. Ebből kifolyólag az alapkérdéshez kapcsolódóan szükségesnek érzem nagyobb elemzés alá vonni azt az esetkört, hogy e különbségek hogyan „csapódnak le” a munkáltatónál. Milyen kötelezettségei keletkeznek egy munkáltatónak a nem is olyan távoli jövőben egyre fokozódó problémák megoldása kapcsán, és hogyan szükséges azt rendeznie? Esetleg a jogalkotó is felismeri, és egy általános, egységes jogszabályban rögzíti a szükséges intézkedéseket, vagy a versenyszektorra bízva ennek megoldását, szabad kezét ad a munkáltatóknak, hogy egy belső szabályzatban fektessék le az alapokat erre a kérdésre nézve?

Nos, akárhogy is alakul, mindenképp egy olyan gonddal állunk szemben, amelyet nem lehet a szőnyeg alá söpörni, a megoldási javaslatok köre pedig egyáltalán nem lezárt. Egy biztos: az egyes konkrét esetekre vonatkoztatott fel- és megoldások felfedezése a jól képzett és mindenre felkészített humánerőforrás menedzsmentben jártas szakemberek vállára nehezedik, hiszen ők állnak a frontvonalban, és a munkáltatón túl ők érintettek a legjobban e különbözőségekből eredő konfliktusokban, mint az a bizonyos harmadik fél.

IV. A BABY BOOMERTŐL Y-IG, AVAGY A GENERÁCIÓK TULAJDONSÁGAINAK ÁTTEKINTÉSE

A társadalom tagjai különböző értékekkel, képességekkel és egyéniséggel rendelkeznek, így az emberek különböző módon viselkednek az adott helyzetekben, és döntéseiket eltérő szempontok alapján hozzák meg.

Jelenleg négy generáció aktív a munkaerőpiacon (boomer, X, Y, Z), amely különleges kihívás elé állítja a szervezeteket.^[22] Ez a következők eredménye: a munkával töltött évek száma folyamatosan nő, az egyénekre ható életesemények száma szintén nő az információs technológia fejlődésének köszönhetően, így az adott időintervallumban elkülönített generációk száma növekszik, tehát egy generáció időintervalluma folyamatosan csökken.

Az elmúlt 20-30 év gyors fejlődése jelentős változást eredményezett az egyének életében. Akár évről évre változnak az eszközök, amiket használunk, illetve az információs háló is fokozatosan és folyamatosan bővülésnek van kitéve. Mindezeknek köszönhetően a korban egymáshoz közel állók is gyakran nehezen értik meg egymást, mivel más működést, kommunikációs formát, eszközöket tanultak meg használni. Többek között ez az oka annak, hogy az egyes gazdasági szervezetek problémaként élik meg a különböző generációk tagjainak egységes kezelését.^[23]

HR-vezetők számolnak be arról mind Magyarországon, mind világszerte, hogy a generációs különbségekből adódó konfliktusos helyzetek nagyobb kihívás elé állítják a szervezeteket, mint eddig.^[24] E különbségek mindinkább kiélesednek, amelyet a szervezetek konfigurációjának laposodása eredményez. Ez a folyamat Taródy szerint^[25] ismert és mindeddig meg nem oldott probléma, amelynek forrása, hogy a különböző generációk képviselői szorosan egymás mellett dolgoznak.

A tanulmány második részében a munkaerőpiacon a legtekintélyesebb hányadot képviselő négy generáció főbb, legjellemzőbb tulajdonságaira fektetnek nagyobb hangsúlyt, összehasonlító módszert alkalmazva a különbségek kiszűrésére.

1. A baby boomerek

A baby boomerek a II. világháború után bekövetkezett gazdasági növekedésbe születtek,^[26] akik hűségükről ismertek, és a szó pozitív értelmében munkamániások voltak.^[27] A boomerek hajlandóak áldozatot vállalni karrierjükért, továbbá hajlandóak a változások elfogadására is. A munkában értékelik a sikereket, a csapatmunkát és a kihívásokat, fenntartják a kedvező kapcsolatokat feletteseikkel, elismerik kollégáik jelentőségét.^[28] Munkakultúrájukat a teljesítmény határozza meg, és nagyra értékelik a munkahely iránti hűséget és elkötelezettséget.^[29]

[22] Becton – Walker – Jones, 2014, 175-189.

[23] V.ö.: Woodward – Vongswadi – More, 2015; Fogg, 2009, 25-30.; Glass, 2007, 98-103.

[24] Soós, 2008, 29-34.

[25] Taródy, 2012, 193-216.

[26] Weil, 2008, 21.

[27] Crampton – Hodge, 2007, 16-23.

[28] Zubány, 2008, 35-37.

[29] Lancaster – Stillman 2002, 285.

Tari^[30] a boomerek munkaerőpiaci aktivitásával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy egyfelől a lassan nyugdíjba menő korosztály, másfelől a munkaerőpiacon még nagyon is jelen lévő ötvenesek, akik egyáltalán nem akarnak öregemberként élni. Magyarországi viszonylatban Besenyei szerint^[31] a rendszerváltás is nagy hatást gyakorolt a Baby Boom generáció életére, ők a nagy vesztesek, akik az állami gondoskodás megszűntével elvesztették lábuk alól a talajt. A szerző kiemeli a szocializmust, amely véleménye szerint meghatározta az idősebb boomerek életfelfogását, akik „merev hierarchiához és kemény munkához szoktak, de állandó feltételek között”.

2. Az X generáció

Az X generáció tagjai egy kihívásokkal teli társadalmi-gazdasági valóságba születtek. A korosztály életét a pénzügyi, családi bizonytalanság, valamint a hirtelen változások és tradíciók hiánya jellemezte. Az X generáció tagjai olyan családokban nőttek fel, ahol mindkét szülő munkát vállalt, vagy csak az egyik szülővel éltek, mert ebben az időszakban a válások száma is növekedett, így az önállóság meghatározó szerepet játszott már gyermekkorukban. Tanulva szüleik túlzott maximalizmusából, már nem a munka az elsődleges az életükben, hanem a munka és a magánélet közötti egyensúly megteremtése és a stabil családi háttér.^[32] Az X korosztály lényegesen rugalmasabb, jobban alkalmazkodik a változásokhoz, viszont kevésbé jellemző rájuk az elköteleződés, és gyakrabban váltanak munkahelyet. Képzettségükkel kapcsolatban elmondható, hogy magasan kvalifikáltak, nyelveket beszélnek, két vagy akár több diplomával is rendelkeznek. Ez a korosztály érzékelhette a munkahelyek bizonytalanságát, így tisztában van azzal, hogy az adott pozíció megszerzésénél egy másik jelentkező komoly riválissá válhat, ezért felismerte, hogy az állásinterjúkon kizárólag hiteles, meggyőző kommunikációval lehet sikeres. A generáció tagjai megszokták, hogy naprakész információkra van szükségük, és hajlandók érdekkapcsolatokat is kiépíteni. Ösztönző számukra, ha egyszerre több feladattal bízzák meg őket és szabad kezet kapnak a feladatok megvalósításában, mindemellett fontos az állandó visszacsatolás munkájukról.^[33]

3. Az Y generáció

Az Y generáció tagjai a globalizáció, a média és a rohamosan fejlődő technológia korszakában születtek. Gyermekként a családi életben a központi szerepet töltötték be, minden körülöttük forgott, így bőséges figyelmet kaptak, az elvárá-

[30] Tari, 2010, 148.

[31] Besenyei, 2016, 371-378.

[32] O'Bannon, 2001, 95-109.

[33] Szabó-Szentgróti G. – Gelencsér – Szabó-Szentgróti E. – Berke, 2019.

sok velük szemben magasak, és a szülők nagyfokú önbizalmat keltettek bennük. Jól dolgoznak csoportban, preferálják a csapatmunkát az egyéni erőfeszítések helyett, emellett az összetett feladatok megoldásában is erősnek bizonyulnak. Törekednek kapcsolatot teremteni a vezetőikkel, amely konfliktustényezőként is megjelenhet, mert az X generációs vezetők inkább a függetlenséget és az egyéni munkát preferálják. A munkahelyeken a mentorálást leginkább igénylő generáció, fontos számukra az egyéni figyelem.^[34]

Az Y nemzedék szocializálódására nagy hatást gyakorolt a technológiai forradalom, a számítógépek és az internet térnyerése. Munkahelyválasztás során a pénz és a karrier központi szerepet kap náluk. Munkahelyükhöz kevésbé kötődnek, állásukra egy olyan tényezőként tekintenek, amit bármikor meg lehet változtatni, és ha valamivel nem elégedettek, ezt különösebb érzelmi kötődés nélkül meg is teszik. Pontosan meghatározott célokat, követelményeket és konkrét határidőket várnak el feletteseiktől. Kreatív feladatokra és rugalmas munkavégzésre vágnak. Fontos számukra a munka és a magánélet egyensúlya. Ez a nemzedék már nem áldoz fel mindent a munka oltárán, elengedhetetlen számukra a szabadidő. Magas szintű elvárásai miatt megtartásuk kihívást jelent a munkáltatók számára. Előrejelzések szerint ez a generáció fogja betölteni öt éven belül a globális munkaerőpiac 50 százalékát, ezért a munkáltatók számára elengedhetetlen az Y generáció megismerése.^[35]

4. A Z generáció

A Z nemzedék a demográfiai tényezők szempontjából jelentős eltérést mutat a korábbi generációkhoz képest, ugyanis abban az időszakban születtek, amikor az egy anyára jutó gyermekek száma kettő alá csökkent. Ez az egyik legkisebb létszámú generáció, akit idősebb és nem ritkán egyedülálló édesanyák neveltek, ők vesznek részt legtovább az oktatásban, és jellemző rájuk az élethosszig tartó tanulás.^[36]

Minden tényező közül számukra legfontosabb a munka-magánélet egyensúly megteremtésének lehetősége.^[37] A Z generáció az első globális generáció, akik a hightech technológiákat készségszinten sajátították el és alkalmazzák a mindennapokban. Generációs sajátosságként jelenik meg, hogy különböző elvárásaik vannak a potenciális munkahelyekkel kapcsolatban. Karriervágyuk és szakmai ambíciójuk is jelentős, azonban technikai és idegen nyelvi tudásuk messze a legmagasabb szinten áll a többi generációhoz képest. A Z generáció e tulajdonságai miatt kiváló munkaerő.

[34] Neil, 2010, 28-33.

[35] Meretei, 2017, 14.

[36] Keszi-Szeremlei – Piricz, 2015, 245-256.

[37] Krajcsák, 2018, 38-44.

A munkáltatóknak nagy figyelmet kell fordítaniuk a munkahelyi feltételek kialakítására a generáció elköteleződésének érdekében. Egy olyan generációról van szó, amelyik a hatalomkultúrával nem tud azonosulni, a hagyományos motivációs eszközök nem alkalmasak elkötelezettségük növelésére. Kockázatvállaló korosztály, kimondottan élvezik a csapatmunkát, és a bizonytalan karrierút sem riasztja vissza őket. Az Y generációhoz hasonlóan a Z nemzedék is nagyra értékeli az egyén szabadságát, az önmegvalósítást, és alapvetően elutasítja a formalításokat. Vezetői ambíciókkal rendelkeznek, beosztottként is felmerül bennük az igény arra, hogy visszajelezhessenek feletteseiknek, és elvárják munkájuk folyamatos elismerését, értékelését.

Általánosságban elmondható róluk, hogy nem szeretik a kötöttséget, szeretnek rugalmas munkaidőben, otthonról dolgozni, ahol saját maguk oszthatják be az idejüket. Soós részletezi^[38] a Z generáció munkaerőpiaci hátrányait is, miszerint a legfiatalabb generációra túlzott magabiztosság, laza munkafegyelem és – a kevés tapasztalat ellenére – túlságosan magas fizetési elvárás jellemző. A Z generáció a motiválhatóság és a munkahellyel szemben támasztott elvárásai alapján jelentős eltérést mutat az idősebb generációkhoz képest. A Z generáció tagjai egészen más képességekkel, készségekkel és prioritásokkal rendelkeznek, mint elődeik. Érdemes azonban figyelmet fordítani rájuk, mivel tíz év múlva minden ötödik munkavállaló közülük kerül majd ki. Várhatóan ez a generáció a mielőbbi tapasztalatszerzés érdekében fiatalon áll majd munkába. Erre a munkáltatóknak is fel kell készülniük, mivel a fiatal munkavállalókkal való együttműködés, valamint megszerzésük és megtartásuk előreláthatólag nem lesz egyszerű feladat.^[39]

Az összehasonlításból levonható következtetések alapján kirajzolódnak a generációk közötti átfedések, amelyek mentén pontosan körüljárhatóak az adott igények, így szükséges ezek ismertetése. Az említett átfedések legrelevánsabb területei a munkahelyi elégedettség, a munkahelyváltás igénye, a munkaetika, a felelősségvállalás, valamint a munka és magánélet egyensúlya és a szervezeti elégedettség. Ugyanakkor kijelenthető, hogy napjainkban a munkahelyi elvárásokkal kapcsolatos generációs különbségek egyre bővülő irodalmának nagy része leíró jellegű, az eredmények sokszor ellentmondásosaknak tűnnek, a kutatások módszertani különbségei, hiányosságai pedig továbbra is egységesen nehezen megfoghatóvá tehetik a témát. Ebből következik, hogy megalapozott empirikus kutatások is szükségessé válhatnak, amelyek már nem csupán demográfiai változóként tekintik a generációkat, hanem mint egyfajta társadalmi erőnek ítélik meg, amelyet az egyes munkáltatók, szervezetek előnyként tudnának hasznosítani.

[38] Soós, 2008, 30.

[39] Berke – Kömüves, 2016, 1-16.

V. A MUNKÁLTATÓI JOGKÖR HATÁRTERÜLETE: A GENERÁCIÓMENEDZSMENT

Habár a munkaviszonyokban meglévő alá-fölérendeltségi viszony javarészt a munkáltató oldalán meglévő – mintegy munkáltatói „triáznak” is nevezhető – jogosultságok túlsúlyában érhető tetten, nem szűkíthetjük le azt e fenti hármasságra. A munkáltatói jogkör ugyanis az utasítás, ellenőrzési és fegyelmezési jogon kívül, különböző, olykor már külön személy által gyakorolt további rész-jogosítványokból tevődik össze, amelyek közül – figyelemmel a jelen tanulmány központi témájára, vagyis a generációk kérdésére – az emberierőforrás-menedzsmentet érintettük bővebben.

Ahogy arra a fentiek során rámutattunk, a munkaerőpiacokon együttesen jelenlévő generációknak eltérő igényeik mutatkoznak meg az „optimális” munkahelyet és munkáltatót illetően. Ahhoz azonban, hogy egy munkáltató készen álljon a „megfeleléssel” járó megpróbáltatásokra, komoly lépésekre kell elszánnia magát. E körben szükséges kiemelnünk a munkáltatók – nem kevésbé fontos – feladatát, amely a munkaerőtoborzással, továbbá a megfelelő munkaerő megtartásával, valamint együttfoglalkoztatásával kapcsolatosan merül fel. Ezt nevezzük generációmenedzsmentnek, amely keretében a változó generációs igények összehangolása igen fontos feladattá lépett elő. Ennek során szervezeti kultúraváltással, új típusú munkakör-tervezési módszerekkel, az időskori tudásátadás szervezésével néznek szembe a munkáltatók.^[40]

Azon túlmenően, hogy a munkáltatókat a jelenlegi gazdasági helyzetre történő reagálás, a foglalkoztatás, illetve a már talán kevésbé erősen jelenlévő koronavírus generálta munkavédelmi szabályok foglalkoztatják, a fejlődés – pontosabban mondva: fennmaradás – érdekében nem hunyhatnak szemet a jelenkor generálta újabb feladatok, mint a marketing és menedzsment fölött sem. E körben tehát – természetesen megtartva a munkajogból származtatható elvi jellegű alapvető elveket, mint a személyiségvédelem, a magánszféra tiszteltben tartása, vagy az egyenlő bánásmód követelménye – szükséges egy olyan jellegű munkahelyi politika, policy kidolgozása, amellyel megteremtik mind az idősebb, mind a fiatalabb generáció számára szükséges és kívánt feltételeket.

Abban tehát nincs semmilyen újdonság, hogy eltérő generációk dolgoznak egymás mellett, mindazonáltal a digitális fejlődés miatt egyre nagyobb a szakadék e kohorszok között, amelyből konfliktusok szülehetnek és születnek.^[41] Ezeket a konfliktusokat a munkáltatónak tudnia kell kezelni, annál is inkább, mivel a jelenlegi munkaerőpiacon elég nagy a fluktuáció. Ez azonban – annak ellenére, hogy legfőképpen a munkáltatói jogkörhöz kapcsolódó feladatként értelmezhető – nemcsak a munkáltató érdeke, de a munkavállalói érdekképviselő

[40] Jakab – Mélypataki – Solymosi-Szekeres – Berényi, 2021, 59.

[41] Rab, 2015, 394.

leteké is.^[42] A generációk különbözőségéből fakadó problémák kezelése a munkáltató és a szakszervezet közös érdeke, mind a két szervezetben fontos lenne a fiatal munkavállalók megtartása és az idősebb generáció egyidejű motiválása is.^[43] Álláspontom szerint kezdő lépésként az adott munkahelyen foglalkoztatott munkavállalók igényfelmérése megfelelő információkkal szolgálna egy, a munkáltató egyoldalú aktusaként szolgáló szabályzat előkészítésére, megalapozva ezzel a stabil humánerőforrást, garantálva a gazdasági fejlődés lehetőségét.

VI. KONKLÚZIÓ

Jelen tanulmányban – összhangban az általam kitűzött céllal – röviden összefoglalva arra következtethetünk, hogy a korcsoportok közötti különbségek – értékrendben, gondolkodásmódban – mindig is fennálltak. Az értékszemlélet változása azonban egyre dinamikusabb, amelynek hatására egyre markánsabb eltérések mutatkoznak az egyes korcsoportok, generációk között. A másik lényeges momentum, hogy ez a dinamikus változás az emberre kiható folyamat, amely értelemszerűen a szokásokat és a gondolkodásmódot is átalakítja. Mind ezt pedig akceleráló hatásként erősíti a technológiai fejlődés, gyorsítva a változások sebességét.

A fentiek alapján látható, hogy napjainkban a generációs problémák a munkahelyeken is jelentkeznek. Az eltérő generációk eltérő szemléletet igényelnek az oktatás, képzés és a munkahelyi HR feladatok szempontjából is. Olyan új dimenziót képviselnek a digitalizációval átszótt generációk egy-egy cég életében, melyre a menedzsment – főként a kisebb, nem nemzetközi vállalkozásoké – még nincs teljes mértékben felkészülve.

A rohamos fejlődés és a generációk különbözőségeinek figyelemmel kísérése mellett a munkáltatók életét tovább nehezíti a munkáltatói márkázás megjelenése a munkaerőpiacon.^[44] A jelenség – vagy ha épp úgy tetszik: folyamat – vagyis a munkáltatói „márka” épp úgy, mint egy termékmárka megkülönböztet, azonosít, pozicionál. Azonban nemcsak azt szükséges definiálnia egy munkáltatónak, hogy ő milyen értékeket, sajátosságokat képvisel, hanem azt is, hogy kiket szeretne megszólítani. Egyre fontosabb és létszámában is egyre meghatározóbb munkaerő piaci célcsoport lehet a jelen tanulmányban is vizsgált, úgynevezett Z generáció, amely sok tekintetben eltérő médiafogyasztással, vásárlói szokással, közösségépítési gyakorlattal rendelkezik, mint az őket megelőző generációk tagjai. Éppen ezért lehetnek fontosak és hasznosak azok a kutatások, melyek

[42] Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy az egyes, munkáltatói jogok gyakorlása, illetve igények szem előtt tartása mellett továbbra is kiemelkedő figyelmet szükséges szentelnie a munkáltatónak a munkavállalói alapjogok érvényesülésére. E körben lásd bővebben: Zaccaria, 2021.

[43] Tardos, 2017, 63.

[44] Kalocsai, 2016, 26-27.

az egyes generációk motivációját, gondolkodásmódját és szokásait vizsgálják, útmutatóként szolgálva ezzel az őket elérni, megnyerni és megtartani kívánó munkáltatóknak.^[45] A végső cél tehát az, hogy egy hatékony, konstruktív és együttműködő kapcsolat alakuljon ki az egyes generációk között annak érdekében, hogy mindenki szívesen dolgozzon az adott cégnél, szervezetnél. Ebben kifejezetten fontos szerepe van a munkaviszonyokban „erőfőlényben” lévő munkáltatóknak, akiknek – mind a saját érdekeik, mind a munkavállalók igényeinek akárcsak részbeni kielégítése miatt – álláspontom szerint szükséges kialakítaniuk egy belső „generációs szabályzatot”, amelyben rögzítésre kerülnek az HR-menedzsment által a generációs konfliktusok megoldását elősegítő projektek részletszabályai.^[46]

A hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozásán túl a hazai empirikus információkat is bevontam a jelen tanulmány keretei közé. Ezek alapján megállapítható, hogy a generációk különbségei – megfelelő vezetői eszköztár segítségével – képesek fejleszteni a cégek szervezeti kultúráját, erősítik eredményességét és támaszul szolgálhatnak válsághelyzetben is. A munkáltatók szemszögéből fontos, hogy vezetőként megismerjük a generációk sajátosságait, kommunikációs eszközeit, motivációs sajátosságait és a rugalmas munkaidőre, minőségi eszközökre vonatkozó elvárásait.^[47]

Végül, de nem utolsó sorban véleményem szerint szükséges lenne egy, a munkaviszonyokban is helytálló generációfogalom megalkotása, amely képes alkalmazkodni az egyre gyakoribbá váló változásokhoz, valamint amely az egyes – főként diszkrimináció alapú – jogviták során hivatkozási alap lehet, csökkentve az egyébként sokrétű fogalomtárat ezen a téren.

IRODALOM

- Becton, Julian Frederick – Walker, Harvell Jack – Jones, Allison (2014): Generational differences in workplace behavior. In: *Journal of Applied Social Psychology*. 2014/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.1111/jasp.12208>.
- Berke, Szilárd – Kömüves, Zsolt (2016): Satisfaction, motivation and personality types by sales leaders in SME sector: a pilot study. In: Csata, Andrea (szerk.): *Integration and modernization opportunities on the edge of Europe: Challenges in the Carpathian Basin: 13th Annual International Conference on Economics and Business*. Editura Risoprint, Kolozsvár.
- Besenyei Lajos (2016): A generáció váltás forradalma. In: *Opus et Educatio*. 2016/4. sz. DOI: <https://doi.org/10.3311/ope.19>.
- Csutorás Gábor Ákos (2018): A közgazgatási szervek kihívásai az Y generációs munkaerő kezelésében. In: *Taylor Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*. 2018/1. sz.

[45] Fodor – Jäckel – Nagy, 2017, 151.

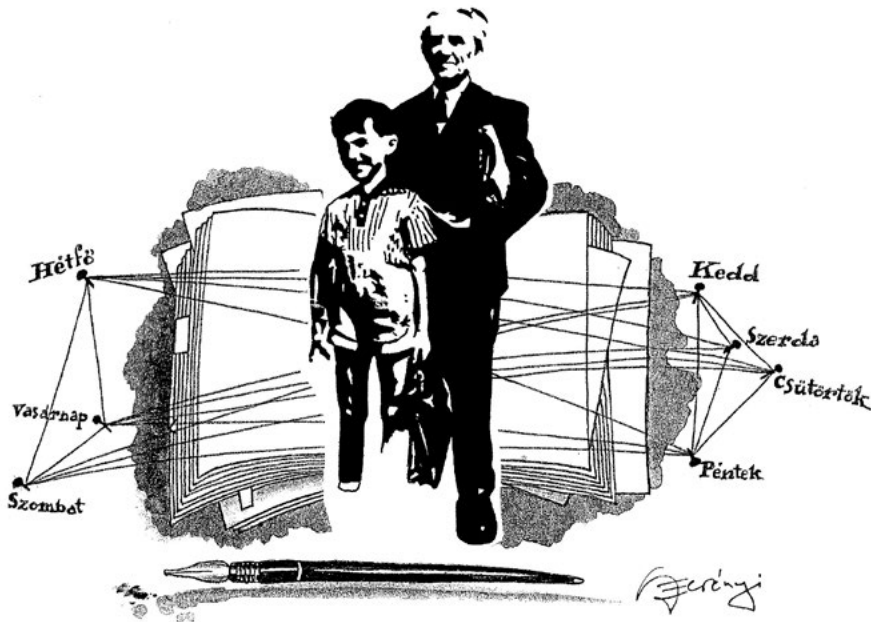
[46] Lásd bővebben: Jakab – Mélypataki – Solymosi-Szekeres – Berényi 2021, 69-76.

[47] Malatyinszki, 2020, 12.

- Deloitte Touche Tohmatsu Limited: The 2017 Deloitte millennial survey. apprehensive millennials: seek in stability and opportunities in an uncertain world. (Elérhető: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/gx-deloitte-millennial-survey-2017-executive-summary.pdf>. Letöltés ideje: 2022.07.20.)
- Ernst and Young Global: What if the next big disruptor isn't a what but a who? Gen Z is connected, informed and ready for business, 2015. (Elérhető: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/digital/ey-rise-of-gen-z-new-challenge-for-retailers.pdf. Letöltés ideje: 2022.07.20.)
- Ferencz Jácint (2015): *Atipikus foglalkoztatási formák*. Ludovika Egyetemi Kiadó Kft., Budapest.
- Finna Henrietta (2013): Frissdiplomások foglalkoztatási és motivációs lehetőségeinek növelése atipikus megoldások segítségével. (Elérhető: http://faydigitaliskönyvtar.hu/uploads/heller_farkas_alapitvany_frisssdiplomasok_kutatas.pdf. Letöltés ideje: 2022.07.20.)
- Fodor Mónika – Jäckel Katalin – Nagy Orsolya (2017): *Employer Branding a Z generáció szemével - Milyen munkahelyre vágnak és milyen szempontok alapján döntenek a munkahelyválasztásról a "Z-k", Vállalkozásfejlesztés a XXI. században*. Budapest. (Elérhető: http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/12_FodorMonika_JackelKatalin_NagyOrsolya.pdf. Letöltés ideje: 2022.07.20.)
- Fogg, Piper (2009): When generations collide. In: *Education Digest: Essential Readings Condensed for Quick Review*. 2009/2. sz.
- Ganco, Martin – H. Ziedonis, Rosemarie – Agarwal, Rajshree (2015): More stars stay, but the brightest ones still leave: Job hopping in the shadow of patent enforcement. In: *Strategic Management Journal*. 2015/5. sz. DOI: <https://doi.org/10.1002/smj.2239>.
- Glass, Amy (2007): Understanding generational differences for competitive success. In: *Industrial and Commercial Training*. 2007/2. sz. DOI: <https://doi.org/10.1108/00197850710732424>.
- Jakab Nóra – Mélypataki Gábor – Solymosi-Szekeres Bernadett – Berényi Laura (2021): A generációk közötti együttműködés elősegítése a kiskereskedelmi munkahelyeken, In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2021/4. sz. DOI: <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.4.1258>.
- Joshi, Aparna – Dencker, John C. – Franz, Gentz (2011): Generations in organizations. In: *Research in Organizational Behavior*. 2011/31. sz. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.riob.2011.10.002>.
- Joshi, Aparna (2011): Unpacking the generational identities in organizations. In: *Academy of Management Review*. 2011/35. sz. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.35.3.zok392>.
- Kalocsai Magdolna (2016): Márkázott munkahelyek. In: *Kis- és Középvállalkozások Magazinja*. 2016/5. sz.
- Kelan, Elisabeth K.(2014): Organizing generations: What can sociology offer to the understanding of generations at work? In: *Sociology Compass*. 2014/8. sz. DOI: <https://doi.org/10.1111/soc4.12117>.
- Kertzer, David (1983): Generation as a sociological problem. In: *Annual Review of Sociology*. 1983/9. sz. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.001013>.
- Keszi-Szeremlei Andrea – Piricz Noémi (2015): A család és a gyerek érték: Családbarát munkahely cím elnyerésének pozitív hatásai a munkahelyre és az alkalmazottakra a Dunaújvárosi Főiskolán. In: András István – Rajcsányi-Molnár Mónika – Németh István Péter (szerk.): *Szimbolikus közösségek*. DUF Press, Dunaújváros.
- Krajcsák Zoltán (2018): Az alkalmazotti elkötelezettség relatív fontossága a munka megváltozó világában. In: *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*. 2018/2. sz. DOI: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2018.02.04>.

- Kupperschmidt, Betty (2000): Multigenerational employees: strategies for effective management. In: *The Health Care Manager*. 2000/2. sz. DOI: 10.1097/00126450-200019010-00011.
- Lancaster, Lynne C. – Stillman, David (2002): *When generations collide: Traditionalists, baby boomers, generation Xers, millennials: Who they are, why they clash, how to solve the generational puzzle at work*. Harper Collins, New York.
- Lyons, Sean – Kuron, Lisa (2014): Generational differences in the workplace: a review of the evidence and directions for future research. In: *Journal of Organizational Behavior*. 2014/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.1913>.
- Malatyinszki Szilárd (2020): Új generáció, mint erőforrás. In: *Gazdálkodás- és Szervezés-tudományi folyóirat*. (Elérhető: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/mksv/article/view/2431>). Letöltés ideje: 2022.07.20.). DOI: <https://doi.org/10.33565/MKSV.2020.01.07>.
- Mannheim, Karl (1952): *The sociological problem of generations: essays on the sociology of knowledge*. RKP, London.
- Meretei Barbara (2017): *Generációs különbségek a munkahelyen*. (Elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3083/1/VT_2017n10p10.pdf). Letöltés ideje: 2022. 07. 21.). DOI: 10.14267/VEZTUD.2017.10.02.
- O'Bannon, Gary (2001): Managing our future: The Generation X factors. In: *Public Personnel Management*. 2001/3. DOI: <https://doi.org/10.1177/009102600103000109>.
- Rab Henriett (2015): Új szempontok a munkajogi szabályozás megítéléséhez – Kimutatható-e kapcsolat a rugalmas foglalkoztatás kérdése és az emberierőforrás-menedzsment szempontjai között?. In: Horváth István (szerk.): *Tisztelgés – Ünnepi tanulmányok Dr. Hágelmayer Istvánné születésnapjára*. Budapest.
- Schuman, Howard – Scott, Jacqueline (1989): Generations and collective memories. In: *American Sociological Review*. 1989/2. sz. DOI: <https://doi.org/10.2307/2095611>.
- Simons, Neil (2010): Leveraging generational work styles to meet business objectives. In: *Information Management Journal*. 2010/1. sz.
- Smola, Karen Wey – Sutton, Charlotte D. (2002): Generational differences: revisiting generational work values for the new millennium. In: *Journal of Organizational Behavior*. 2002/4. sz. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.147>.
- Soós Juliánna Klára (2008): Generációk találkozása: értékrendek ütközése vagy hatékony együttműködés? In: *Munkaügyi Szemle*. 2008/1. sz.
- Soulez, Sébastien. – Soulez, Chloé Guillot (2011): Recruitment marketing and generational segmentation: a critical analysis based on a sub-segment of generation y. In: *Recherche et Application en Marketing*. 2011/1. sz. DOI: <https://doi.org/10.1177/205157071102600104>.
- Szabó-Szentgróti Gábor – Gelencsér Martin – Szabó-Szentgróti Eszter – Berke Szilárd (2019): *Generációs hatás a munkahelyi konfliktusokban*. (Elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4064/1/VT_2019n4p77.pdf). Letöltés ideje: 2022. 07. 21.). DOI: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2019.04.08>.
- Tardos Katalin (2017): *Életkor és esélyegyenlőség: Az életkori sokszínűség alakulása a vállalati HR stratégiák tükrében*. Belvedere Meridionale, mtd Tanácsadói Közösség, Budapest – Szeged.
- Tari Annamária (2010): *Y generáció – Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Taródy Dávid (2012): A „Z generáció” vezetése. In: Szabó Zsolt Roland (szerk.): *Innováció vezetői szemmel*. Aula Kiadó, Budapest.

- Tolbize, Anick (2008): *Generational differences in the workplace*. Research and Training Center on Community Living (Elérhető: http://dwwashingtonllc.com/pdf/generational_differences_workplace.pdf. Letöltés ideje: 2022. július 20.).
- Twenge, Jean (2000): *The age of anxiety?: birth cohort change in anxiety and neuroticism, 1952-1993.*, 2000. (Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/12189974_The_age_of_anxiety_Birth_cohort_change_in_anxiety_and_neuroticism_1952-1993_Journal_of_Personality_and_Social_Psychology_79_1007-1021. Letöltés ideje: 2022. 07. 21.). DOI: 10.1037//0022-3514.79.6.1007.
- Woodward, Ian C. – Vongswadi, Pisitta – More, Elizabeth A. (2015): *Generational diversity at work: a systematic review of the research*. Working Paper Series. INSEAD Business School. DOI: <https://doi.org/10.1177/1938965517730312>.
- Zaccaria Márton Leó (2019): A „munkavállaló” fogalmának dinamikus értelmezése. In: Pál, Lajos; Petrovics, Zoltán (szerk.): *Visegrad 16.0 A XVI. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Wolters Kluwer Kft., Budapest.
- Zaccaria Márton Leó (2021): *Idejétmúlt koncepció vagy garanciális minimum? avagy a munkavállalói alapjogok érvényesülése az uniós és a magyar jogban*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Zubány Emese (2008): Élünk a sokszínűséggel! In: *Munkaügyi Szemle*. 2008/1. sz.

Szerényi Gábor, Napló

MOLNÁR TAMÁS

Bizonyítás mező- és erdőgazdálkodási vonatkozású büntetőügyekben

ABSTRACT

The complex regulation of agriculture and forestry is constantly evolving because of the continuous conflict between the short-term economic and the long-term ecological interests, and the forester himself often gets caught in the in the web of the law that for him is difficult to interpret. The chain of lawsuits known to the public as the "butterfly lawsuit" is a well-known case in which a farmer from Kokad was standing before the Debrecen District Court on charges of damaging nature. The defendant was acquitted of all charges against him by the Debrecen General Court due to lack of evidence, however, this case raises a number of questions for those dealing with the criminal legal aspect of environmental protection. The present study attempts to provide lessons for those concerned not only about compliance with the law, but also to provide people with more effective protection in a possible criminal proceeding. This study explores the peculiarities of the overlapping fields of agricultural and forestry management and of the criminal law using social science methodologies.

Keywords: agriculture and forestry ■ environmental crime ■ criminal law
■ criminal proceedings

I. A BIZONYÍTÁSRÓL RÖVIDEN

A büntetőeljárás egy közhatalmi szervek által lebonyolított megismerési folyamat, amelynek tárgya a büntetőjogi felelősség kérdésében való érdemi állásfoglalás valamely múltbeli cselekmény vonatkozásában. Maga az eljárás eljárási cselekmények láncolataként valósul meg. A közhatalom oldaláról a megismerés alanya az egyes szakaszokban cserélődik, előbb a nyomozó hatóság, majd az ügyészség, később a bíróság rendelkezik kompetenciával. Ezek tevékenysége egymásra épül, egyik eredménye a másik számára kiindulási alapként szolgál. Végül

a bíróság érdemben eldönti az ügyet.^[1] A társadalom igazságérzete és a bíróságok ítélethozatali gyakorlata között jelentős különbségek lehetnek.^[2] A bíró a jog által általánosan közvetített értékrend és a bizonyítási eljárás során megállapított történeti tényállás, mint egyedi eset szintézisét hajtja végre, amelynek eredményeként a felek közötti konfliktust külső szempontok alapján dönti el. Célja a döntéshozatal során nem az érintett felek érdekeinek, hanem a normáknak leginkább megfelelő döntési alternatíva kiválasztása. A tények megállapítása és az alkalmazandó jog meghatározása, értelmezése tehát egymásra tekintettel kerül kifejtésre. A határozathozatal logikai menetét a szillogizmus adja, amely összeköti az eset lényeges körülményeit a norma konkrét tartalmával. A jogalkalmazásban a felsőtétel helyén az általánosságban megfogalmazott norma konkrét ügy szempontjából releváns tartalmi jelentése, míg az alsótétel helyén az adott ügy felsőtétel szempontjából releváns elemei állnak. Előbbi a „mit mond a jog?“, utóbbi a „mi történt?“ kérdésre ad választ az eljárás központi kérdése, a „mit tegyünk?“ megválaszolására érdekében. A konklúzió adja a bíró döntését e két premiszra egybevetése alapján: az adott szituáció a jogszabály, mint nyelvi kifejezés jelentésén belül található, azaz bűncselekmény vagy azon kívül esik.

Fontos elhatárolni a bizonyítást a büntetőeljárás során kifejtett egyéb tevékenységektől. A felderítés szerves része a nyomozásnak, elsődleges célja az ügy lényeges körülményeinek tisztázása. Erre azonban elsősorban azért kerül sor, hogy a feltételezett tettest vagy tetteket azonosítani tudjuk, kiszolgálva ezzel a nyomozás későbbi folyamatát. A felderítés lényege, hogy megismerjük az eljárás lefolytatásához szükséges adatokat.^[3] Fontos elhatárolási szempont a nyomozás tényfeltáró tevékenysége és a bírósági eljárás keretében megvalósuló bizonyítás között az illetékes hatóságok gondolatmenetének iránya. A nyomozás során a tettel és/vagy annak következményeivel találkozik a bűnfelderítést végző rendőr. Megismerése tehát a tett felől halad a tettes irányába. A bírósági tárgyaláson ez a gondolati út megfordul, a tettes felől a bizonyítékok felhasználása révén haladunk az elkövetett tett felé. Az oksági lánc megszakadása a vádlott felmentését eredményezi.^[4]

A bizonyítás hétköznapi értelemben – a logika szabályait alapul véve – valamilyen utólagos rekonstruáló tevékenységet takar. A büntetőeljárás során a bizonyítás a múltban lejátszódó esemény megállapítására, így az anyagi igazság érvényre juttatására irányul, törvényileg szabályozott keretek között, amely megismerési folyamat végső célja annak eldöntése, hogy történt-e bűncselekmény, és ha igen, akkor kit vagy kiket terhel a büntetőjogi felelősség.^[5] A bizonyítás tehát logikai műveletek összessége, amely bizonyítási cselekmények láncolataként valósul meg. Alanyai a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC.

[1] Bócz, 1992, 84.

[2] Bárd, 2004, 48.

[3] Kovács, 2003, 22.

[4] Bócz, 1992, 93.

[5] Bérces, 2018, 20.

törvény rendelkezései alapján a hatóságok (bíróság, ügyész, nyomozó hatóság), a büntetőeljárásban résztvevő személyek (terhelt, védő, sértett, vagyoni érdekelt, egyéb érdekelt, segítők), valamint csak a bizonyítási eljárásban résztvevő egyéb személyek (tanú, szakértő, tolmács, pártfogó felügyelő). A bizonyítás egyedül a hatóságok oldalán kötelezettség, az egyéb alanyok számára csupán lehetőség az abba való érdemi bekapcsolódás.^[6] A bizonyítás tárgya azon tények köre, melyek a büntető törvények és az eljárási jogszabályok szempontjából jelentősek. Így bizonyítani kell a vád tárgyává tett cselekményt alkotó azon tényeket, amelyeket az ügyész jogilag bűncselekményként értékelt.^[7] A vádirattal szemben elvárás, hogy az a Büntető Törvénykönyv szerinti minősítést tartalmazza. Ennek elmaradása nemcsak jogbiztonsági szempontból aggályos, de veszélyezteti a tisztességes eljárás megvalósulását is a védekezési jog sérelme okán. A vád tehát tartalmilag két fő részt tartalmaz: a múltbeli esemény vonatkozásában annak absztrahált történeti tényállását, valamint jogi minősítését.^[8]

Célszerű elhatárolni egymástól a bizonyítás eszközt és a bizonyítékot. Ez előbbi kategória foglalja magába a személyek vagy dolgok azon körét, amelyek meghatározott eljárási módszer mellett történő felhasználásával a bizonyító tények megismerhetőek.^[9] A bizonyíték a bizonyítási eszközökből származó információ, tehát olyan adat, amely alapján tényeket állapíthatunk meg.^[10] Az ügy szempontjából releváns bizonyítási eszközöket, illetve bizonyítékokat a bíróság feladata meghatározni. A relevancia fő ismérve az ügy lényegére tartozás. Az ügy lényegét érinti minden olyan tény, amely jogilag értékelhető. Ebből a szempontból a vádirat és az abban meghatározott bűncselekmény bír relevanciával.

A bizonyítás során a valóságot hűen tükröző tényállás megállapítására kell törekedni, annak elismerése mellett, hogy az nem mindig lehetséges. A bírósági ténymegállapítás korlátait a vádhoz kötöttség elve és a tettazonosság kritériuma jelenti. A vádhoz kötöttség elvének értelmében a bíróság döntése csak a vád tárgyává tett cselekményre vonatkozhat. A teljesség elve azonban megköveteli, hogy a bíróság az abban felsorakoztatott tényállítások mindegyikét érdemben vizsgálja, tevékenységének eredményéről indoklásában részletesen számot adjon. A tettazonosság azt jelenti, hogy a vád és az ítélet tényállása között tartalmi azonosság kell, hogy legyen. A bíróság a vád tárgyává nem tett cselekményt nem foglalhat ítéletbe, az más kérdés, hogy a vádló szerinti jogi minősítéstől eltérhet.^[11] Ennek lehetőségéről tájékoztatnia kell az eljárás során az érintetteket, egyben felhívni az ügyészt a vád pontosításának szükségességére.

[6] Kovács, 2003, 18.

[7] Háger, 2016, 3.

[8] Fázsi, 2012, 75.

[9] Bérces, 2018, 27.

[10] Háger, 2016, 12.

[11] Háger, 2013, 33-34.

II. ERDŐHASZNÁLATTÓL TÁRGYALÓTEREMIG

Az erdő egy olyan ökológiai rendszer, amely kiemelten fontos a biológiai sokféleség megőrzése, valamint a klímaváltozás elleni küzdelem szempontjából. Léte az egészséges emberi környezet alapvető feltétele, amely tény viszonylag korán felismerésre került, és az erdőhasználat jogi korlátok közé szorítását indokolta. Erdeink állagának megóvása olyan össztársadalmi érdek, amellyel szemben a gazdasági érdekek nem élvezhetnek prioritást. Ezért az erdőgazdálkodás napjainkra szigorú jogi keretek között végezhető tevékenység, amelynek végrehajtása és ellenőrzése közigazgatási szervek által végzett állami feladatként is jelentkezik.

A környezethasználat menetében megvalósuló jogsértések különböző – számos esetben egymás mellett alkalmazható – jogkövetkezményeket vonnak maguk után, szűkebb körük pedig alkalmas akár büntetőjogi felelősség megállapítására is. Hatályos környezeti büntetőjogunk vonatkozó tényállásai elsősorban a 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.) 241. §-ában szabályozott környezetkárosítás, valamint a 242., illetve 243. §-ban megtalálható természetkárosítás. Ezek közös jellemzője egy meglehetősen sajátos szabályozási technika, amely közigazgatási járulékoságot eredményez. A keretszabályok jogellenessége ugyanis valamely büntetőjogon kívüli norma megsértésében ölt testet, amelyet aztán a jogalkotó emel be tényállási elemként az adott bűncselekmény definíciójába. Mindebből világosan kitűnik, hogy a környezetvédelem területén a büntetőjog funkciója nem a környezethasználat érdemi szabályozása, hanem annak jogilag szabályozott rendje feletti őrkdés.

Az sem vitatható, hogy a környezet átalakulásával a környezetvédelem szakpolitikaként van jelen a kormányzatok életében, és a közvélemény megnyugtató érdekében a leginkább szembetűnő károsítások mára jogilag tilalmazottá váltak. A legszembetűnőbb ökológiai következményekkel a tarvágás jár, ezért a folyamatos erdőborítottság érdekében a pro silva erdőgazdálkodás került előtérbe a véghasználat ezen módjával ellentétben. A többségi társadalom is ezt a tevékenységet ítéli el legmarkánsabban, amit jól tükröz az a tény is, hogy az ehhez kapcsolódó joggyakorlat tűnik a legletisztultabbnak. A bírói gyakorlat – a kezdeti ellentmondások ellenére – mára egységesnek mondható a tekintetben, hogy az engedély hiányában végzett, tarvágással megvalósuló fakitermelés környezetkárosításnak minősül, függetlenül az erdő rendeltetésétől.^[12] Fontos kiemelni, hogy irreleváns az érintett terület gazdasági rendeltetése mellett az is, ha egyébként az engedély kiadásának feltételei a vizsgált időszakban fennálltak. Hangsúlyozni kell, hogy a törvény a büntetés korlátlan enyhítését teszi lehetővé a bíróságok számára, amennyiben az elkövetők az elsőfokú ítélet meghozataláig az általuk okozott károsodást helyreállítják, tehát az Erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvényben (továbbiakban:

[12] BH 5/2009.

Erdőtv.) meghatározott erdőfelújítási kötelezettségüknek maradéktalanul eleget tesznek. Ebben az esetben a kiszabott büntetés bármely büntetési nem legkisebb mértéke is lehet, de ettől az elvi lehetőségtől eltekintve a cselekmény még bűncselekménynek minősül.

Más megítélés alá esik a cselekmény, ha a beavatkozással érintett erdő védett, fokozottan védett, vagy Natura 2000 hálózat részét képező területet érint. Ekkor a Btk. 243. §-ában szabályozott természetkárosítás kerülhet megállapításra, amennyiben a cselekmény a területet jelentős mértékben megváltoztatja. A természetkárosítás tényállása azért speciális a környezetkárosításhoz képest, mert az érintett földterület valamely jogilag elismert védettségi kategóriába tartozik.

A továbbiakban a környezetkárosítás és a természetkárosítás tényállását elemzem, a bizonyítandó tények körének meghatározása céljából.

III. KÖRNYEZETKÁROSÍTÁS (BTK. 241. §)

A környezetkárosítás törvényi tényállásának gyakorlati alkalmazása jellemzően a tarvágással elkövetett fakitermelésekre szorítkozik, ami rávilágít a jogértelmezés eredményének bizonytalan voltára, hiszen az élővilágon kívül elkövetési tárgyak a föld, a levegő, a víz, valamint ezek összetevői is. A tényállás legnagyobb gyengesége a szerkezeti felépítésben rejlik, egyben Wiener A. Imre intő soraira emlékeztet, aki a keretszabályozás jellemzőinek vizsgálata során állapította meg, hogy a jogértelmezés akkor a legnehezebb, ha homályosan megfogalmazott eredményt tartalmaz egy olyan kerettényállás, amelynek elkövetési magatartását a jogalkotó nyitva hagyja, hogy azt a háttérnorma töltse ki tartalommal.^[13] A magabiztos jogértelmezés a gördülékeny jogalkalmazás alapja, hiszen a releváns – és így bizonyítás tárgyát képező – tények körének meghatározása az értelmezés eredményének függvénye. A környezetkárosítás esetében a legnagyobb problémát tehát a büntetőjogilag releváns és irreleváns magatartások elhatárolása jelenti, amit jól tükröz a jogalkalmazás során következetesen alkalmazott *in dubio pro reo* elv is. Ennek lényege, hogy csak a kétséget kizáróan bizonyított tényeket lehet a vádlott terhére róni, kétség esetén felmentő ítélet születik. A büntetőeljárásokban keletkezett szakértői vélemények nemegyszer ellentétes tényeket állapítanak meg, ezzel a felmerült kétségeket tovább fokozák.

A megoldást a büntetendő magatartások körének egyértelmű és világos meghatározása jelentené. Ennek egyik lehetősége a tényállás közigazgatási járulékoságának abszolúttá tétele, tehát a környezetkárosítás kriminológiai értelemben vett másodlagos környezeti bűncselekményként történő meghatározása.^[14]

[13] Wiener, 1992, 627.

[14] White, 2016, 161.

Ennek lényege, hogy a jogszerű környezethasználatot szabályzó bizonyos normák tudati oldallal párosuló megszegését terhelné a büntetőjogi felelősség. Ez megkímélné a jogalkalmazót további tényállási elemek bizonyításától, és kidomborítaná a büntetőjog végrehajtási biztosíték jellegét. Az ilyen módon meghatározott deliktumokat a szakirodalom szimbolikus környezetkárosításnak nevezi, utalva arra, hogy a környezetvédelmi norma megsértése nem minden esetben eredményezi a környezet hagyományos értelemben vett károsítását.

IV. A TERMÉSZETKÁROSÍTÁS EGYEDVÉDELMI TÉNYÁLLÁSA (BTK. 242. §)

Jelenlegi Büntető Törvénykönyvünk a természetkárosítás törvényi tényállását két szakaszban szabályozza, amelynek indoka, hogy az egyedvédelmi, valamint a területvédelmi rendelkezések az értelmezés megkönnyítése végett hangsúlyosabban elkülönüljenek. A 242. §-ban található egyedvédelmi bűncselekmény elkövetési tárgya lehet a fokozottan védett élő szervezet egyede, a védett vagy az Európai Unióban természetvédelmi szempontból jelentős növény- vagy állatfajok egyedei bizonyos esetekben, valamint a 338/97/EK tanácsi rendelet A és B melléklete hatálya alá tartozó fajok.

Az egyed fogalmát a jogalkotó a természetvédelmi törvénnyel azonosan határozza meg, így annak tekinti az élő szervezet egyedének valamennyi fejlődési szakaszát, alakját, állapotát, az élő szervezetek keresztezéseként és kereszteződéseként létrejött egyedeket, az élő szervezet egyedének származékát, az elpusztult élőlényt, valamint annak bármely részét, továbbá azt a terméket vagy készítményt, amely a felsoroltak valamelyikéből készült, illetve ezek valamelyikéből származó összetevőt tartalmaz. Ez a megközelítés azért vet fel problémákat, mert a védett egyedeket, valamint az Európai Unióban természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajokat érintő cselekmények csak abban az esetben minősülnek bűncselekménynek, amennyiben azok pénzben kifejezett együttes összege eléri a fokozottan védett fajok esetében megállapított legalacsonyabb eszmei értéket, amely jelenleg – a 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet alapján – 100.000 forint. Minderre tekintettel könnyen előfordulhat, hogy valaki védett élő egyed elpusztításáért természetvédelmi szabálysértés miatt felel, míg az élettelen egyedeket érintő – ökológiailag akár teljesen ártalmatlan – egyéb cselekmények a büntetőjog hatálya alá tartoznak. A biológia és a büntető anyagi jog által kimunkált egyedfogalmak különbözősége azonban az okozott kár mértékének megítélésakor a legszembetűnőbb. Ezeknek a fajoknak kizárólag eszmei értéke van, eltulajdonításukkal, illetve károsításukkal az okozott kár is eszerint alakul.^[15] A jog szempontjából tehát egy hernyó annyit ér, mint a kifejlett lepke, egy toll pedig pontosan annyit, mint a madár, amelyből származik.

[15] BH 305/1984.

A 338/97/EK tanácsi rendelet által oltalmazott fajok véleményem szerint csak akkor lehetnek elkövetési tárgyak, ha egyidejűleg valamely egyéb védettségi kategóriába is tartoznak. A jelenleg hatályos tényállás konjunktív feltételként határozza meg ezek vonatkozásában az „A és B” melléklet hatálya alá tartozást, amely kritériumnak megfelelő faj nincs, mert a mellékletbe sorolás vezérelve a kizárólagosság, az átfedésmentesség. Mindezek ellenére a bírói gyakorlat a normaszöveget a jogalkotói akaratnak megfelelően értelmezi, a büntetőjogi felelősség megállapítását az említett mellékletek valamelyikének hatálya alá tartozás is megalapozza. Ez a dogmatikailag ellentmondásos körülmény nem zárja ki ezen egyedek tárgyi eljárás keretében történő elkobzását, amennyiben birtoklásuk jogszabályba ütközik. Ebben az esetben az elkobzásra, mint intézkedésre büntetőjogi felelősség megállapítása nélkül kerülhet sor.

Az elkövetési magatartások közül a mező- és erdőgazdálkodással összefüggésben a károsítás, valamint az elpusztítás a leggyakoribb. Ezek bizonyításához jellemzően az illetékes nemzeti parkok biotikai adatbázisát használják fel a hatóságok, amely azonban csak tájékoztató jellegű adatokat tartalmaz a cselekményt megelőző állapotokról. A büntetőjogi felelősség megállapításához nem elegendő az adott egyed eltűnésének ténye, mert ez független lehet a vádlottnak felrögt cselekménytől. Bizonyítani kell, hogy az adott faj egyede az elkövetés idején megtalálható volt a területen, annak károsodása vagy pusztulása a vád tárgyává tett magatartással ok-okozati összefüggésben következett be. Ezt követően kerülhet sor az elkövető bűnösségének bíróság általi vizsgálatára.

V. A TERMÉSZETKÁROSÍTÁS TERÜLETVÉDELMI VETÜLETE (BTK. 243. §)

A területvédelem vonatkozásában a természetkárosítás törvényi tényállásának 243. §-a a háttérnormáktól eltérően határozza meg az elkövetési tárgyakat, az eltérő fogalomhasználat pedig gyakori félreértéseket eredményez. Az elkövetési tárgyként meghatározott „védett élő szervezetek életközössége” a vonatkozó háttérnorma terminológiájától eltérő kifejezés, ami téves jogértelmezés forrása is egyben. A védettségnek ugyanis nem az élő szervezet, hanem a cselekménnyel érintett életközösség vonatkozásában kell fennállnia. Az elkövetési tárgy tehát nem az az életközösség, amelynek védett élő szervezet egyede is részese, hanem az, amely a védett és fokozottan védett életközösségekre vonatkozó korlátozásokról és tilalmakról szóló 67/1998. (IV. 3.) Korm. rendelet hatálya alá tartozik.^[16] A védett életközösség fogalmát a kormányrendelet meghatározza, az csak növénytársulás vagy állatok életközössége lehet. Ezek védelmét az érintett terület védetté nyilvánításával kell biztosítani, amely oltalom országos jelentőségű terület esetén az illetékes miniszter, helyi jelentőségű terület vo-

[16] BH 36/2007.

natkozásában pedig az illetékes települési önkormányzat rendeletével jön létre, amelynek ténye az ingatlan-nyilvántartásban haladéktalanul feltüntetendő. A védett életközösségek élőhelye természetvédelmi területnek minősül, a tényállásban szereplő élőhely nem valamennyi védett élő szervezet vonatkozásában értelmezendő.

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (továbbiakban: Tvt.) rendelkezéseire tekintettel védett valamennyi barlang, forrás, láp, víznyelő, szikes tó, kunhalom, földvár. Az ún. *ex lege* védettség lényege, hogy a terület jogi oltalma közvetlenül jogszabály rendelkezésén, védetté nyilvánító közigazgatási aktus nélkül jön létre. Bár az egyes fogalmakat a törvény definiálja, ezek jelentős részénél hiányzik az a bizonyosság és egyértelműség, amelyet a büntetőjogi szabályozás megkíván. Ezekben az esetekben jó eséllyel hivatkozhatunk ténybeli tévedésre, amely a büntetőjogi felelősséget kizárja.

A Natura 2000 besorolású (továbbiakban: N2000) területeket sokan a védett területekkel azonosítják, bár valóban e két kategória sokszor átfedést mutat. A természetkárosítás törvényi tényállása elkövetési tárgyként határozza meg a N2000 területeket, amelyek meghatározásakor visszautal a természetvédelmi törvény rendelkezéseire. E vonatkozásban meglehetősen visszás helyzet állt elő az Erdőtörvény azon módosításának következtében, amely 2017. szeptember 1. napjától volt hatályban. Ennek eredményeként az Erdőtvt. N2000 fogalma eltért a Tvt. és a Btk. meghatározásától, jelentősen szűkítve annak jelentését. A megszorítás három irányban jelentkezett, így 2017. szeptember 1-től N2000 védelmi rendeltetés csak a közösségi jelentőségű vagy a kiemelt közösségi jelentőségű erdőkre, csak a jelölő erdei élőhelynek minősülő erdőkre és csak az erdőtörvényben meghatározott természetességi állapottal jellemezhető erdőkre vonatkozott.

Az erdőtörvény hivatkozott rendelkezése döntően gazdasági érdekeket juttatott kifejezésre azáltal, hogy számos terület N2000 védelmi rendeltetése megszűnt. Az illetékes természetvédelmi hatóság mozgástere is leszűkült, mert az érintett területek vonatkozásában csupán egyetlen okból, a jelölő élőhely kedvező természeti helyzetének fenntartása céljából kérhette az erdőgazdálkodás korlátozását, illetve feltételekhez kötését. Az alapvető jogok biztosának indítványára az Alkotmánybíróság az erdőtörvény ismertetett rendelkezéseit a 14/2020. (VII. 6.) AB határozattal 2020. június 9. napján megsemmisítette.

A hatályban volt szabályok ismertetését azért tartottam fontosnak, mert az azok alapján kiadott, bizonyos módon megvalósított erdőhasználatot lehetővé tevő engedélyek annak ellenére kizárják a cselekmény jogellenességét, hogy a Tvt. és a Btk. ebben az időszakban is a tágabban értelmezett N2000 fogalmat tartalmazta. A történetek rávilágítanak arra, hogy a közigazgatás egyértelmű és világos szabályozása, prudens működése elengedhetetlen a büntetőjogi normák zökkenőmentes alkalmazásához. Az igazságszolgáltatás hatékonysága a jogbiztonság megteremtésének függvénye.

A cselekmény jogellenessége kapcsán kell kitérni az olyan bizonytalan helyzetekre, mint a kaszálás jogi megítélése. A kérdés leegyszerűsítve az, hogy ameny-

nyiben az engedélyezett cselekmény elvégzéséhez a gazdának egyéb tevékenységet is ki kell fejtenie, akkor azt az engedély birtokában jogszerűen megteheti-e, vagy ez a körülmény kizárja az egyébként engedélyezett tevékenység gyakorlati végrehajtását. A kérdésre megnyugtató választ vélhetően a bírói gyakorlat fog adni. Saját álláspontom egyértelműen az, hogy a hatóságok által kiadott engedélyek legitimálnak minden, az abban felsorolt és megengedett tevékenység elvégzéséhez feltétlenül szükséges cselekményt. Jobbiztonsági szempontból ez az értelmezés kívánatos annak hangsúlyozása mellett, hogy az eljáró szervek körültekintően kötelesek megvizsgálni az engedélyek kiadásának feltételeit, a benyújtott kérelemben megjelölt cselekmény gyakorlati végrehajtásának lehetőségeit és következményeit. Az esetleges kellemetlenségek elkerülése érdekében viszont nem lehet elégszer hangsúlyozni az érintett gazdák és hatóságok szoros együttműködését valamennyi tevékenység megkezdését megelőzően.

Az elkövetési magatartásként meghatározott jelentős mértékű megváltoztatás jelentésének meghatározása szintén ellentmondásos helyzeteket teremt. Ez tulajdonképpen a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvényben (továbbiakban: Kvt.) meghatározott környezetkárosítást jelenti, amely akkor áll fenn, ha a cselekmény következményei emberi beavatkozást tesznek szükségessé, vagy visszafordíthatatlanok. Az a megváltoztatás tehát, amelynek eredménye külső beavatkozás nélkül is helyreáll, nem jelentős mértékű. A jelentős mértékű megváltoztatás minden esetben a terület Kvt. szerinti károsítását jelenti. Az eltérő nyelvi kifejezés használata a jogalkalmazás során megnehezíti a jelentéstartalom feltárását, ezáltal a jelentős tények körének kijelölését.

Megemlíthető az az érdekes helyzet, miszerint a „jelentős” minőségjelző a károsítás (jelentős mértékű megváltoztatás) esetén ténykérdést,^[17] míg a minősített eset vonatkozásában jogkérdést jelent. Az alapeset elkövetési magatartása tehát a károsítás, míg a minősített eseté a jelentős mértékű károsítás. A jelentős mérték kérdésében a bíró köteles állást foglalni, bár az annak alapját képező ténykérdések megválaszolása valóban sokszor szakértői igénybevételével lehetséges.

VI. A SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNY SZEREPÉRŐL

Egyéb bűncselekmények jogalkalmazási gyakorlatával összehasonlítva a környezeti bűncselekmények sajátossága, hogy a bizonyítási eszközök között viszonylag magas arányban szerepel a szakértői vélemény. Empirikus kutatásom során – egyebek mellett – a Borsod-Abaúj-Zemplén megye illetékességi területén 2009-2018. években környezetkárosítás, illetve természetkárosítás tárgyában

[17] Polt, 2016, 771-815.

folyamatban volt, jogerősen befejezett büntetőeljárások ügyészégi ügyiratait elemeztem. Választásomat az indokolta, hogy ezek az eljárási ügyiratok tartalmazták azokat az ügyeket is, amelyekben vádemelésre nem került sor, ugyanakkor a bírósági szakaszba jutott eljárások esetében a bírósági határozatokat is.

Az általam vizsgált 157 akta alapján arra a megállapításra jutottam, hogy az ügyek csaknem kétharmad részében került sor szakértő kirendelésére az eljárás valamely szakaszában (94 eset). Emellett fontos kiemelni azt is, hogy 19 eljárás bizonyult eredményesnek, amelyből 15 esetben a bíróság hozott ügydöntő határozatot. A bírósági szakaszba jutott büntetőeljárások esetében a bizonyítási eljárás során 9 eljárásban használtak fel szakértői véleményt, és összességében 13 szakértői vélemény keletkezett. Ügyészi megrovás alkalmazására 4 esetben került sor, ezekben az eljárásokban 3 szakértői vélemény készült. A konkrét számok ismeretében a továbbiakban a szakértői bizonyítás témakörét vizsgáltam, a mező- és erdőgazdálkodáshoz való szoros kötődésre figyelemmel elsősorban a környezetkárosítás, valamint a természetkárosítás területvédelmi tényállásának oldaláról.

A szakértői bizonyítást a bizonyítási eljárásokon belül „mikrobizonyításnak” is nevezhetjük, mert ilyenkor speciális szakértelemmel rendelkező személyekre hagyatkozunk. A jelenség egyben praktikus jelleget is ölt.^[18] A bírósági eljárások jelentős részében megfigyelhető a szakértőktől való függés szituációja, amely helyzet a környezeti bűncselekmények esetében általánosnak tekinthető.^[19] Az eljáró bíróságnak megalapozottan állást kell foglalnia olyan kérdések vonatkozásában, amelyek szempontjából ő maga is laikus. Ez a szakértelem olyan ismereteket feltételez, amely a jogi ismeretek körén kívül esik, és az általános ismeretek szintjét meghaladja.^[20] A különleges szakértelem lehet szakkérdés vagy szakmai ténykérdés. Előbbi valamely viszony vagy körülmény szakmai megítélése, utóbbi a megállapítás tárgyát képező szakmai tények megállapítására vonatkozik.^[21] A kirendelő a szükséges ismeretekkel egyik esetben sem rendelkezik.

Indokolt elhatárolni egymástól a szaktanácsadó és a szakértő tevékenységét. A szaktanácsadót a nyomozó hatóság veszi igénybe az egyes nyomozási cselekmények megalapozott és szakszerű foganatosítása érdekében. Eljárása a szakértővel ellentétben nem önálló, tevékenységét az eljáró hatóság jogán fejti ki. A szaktanácsadó nem hoz létre bizonyítási eszközt, viszont a nyomozás állását előre viheti. A szakértő ezzel szemben a bizonyítás önálló jogon eljáró alanya, akinek szakértői véleménye a bizonyítási eljárásban bizonyítási eszközként szolgál.^[22]

Szakértőt akkor kell igénybe venni, ha valamely jelentős tény megállapítása vagy megítélése különös szakértelmet igényel. A szakértő szabadsága azonban

[18] Kutrovátz, 2010, 149.

[19] Mueller, 1996, 3-20.

[20] Bakonyi, 2018, 5.

[21] Kardos, 2018, 79.

[22] Bakonyi, 2018, 5-6.

viszonylagos, mert az véget ér ott, ahol jogi értelmezésre vagy jogi mérlegelésre van szükség. A ténykérdés és jogkérdés elhatárolása a gyakorlatban nem mindig egyszerű feladat. A ténykérdések empirikus valóságra vonatkoznak, és a kriminalisztikai főkérdésekre keresik a választ, tehát hogy mi, hol, hogyan és mikor történt, ki, kivel és miért tette, amit tett. A büntetőjogi főkérdések jogkérdések, melyek felölelik a bűnösség, a minősítés, a joghátrány és az eljárási szabályok kérdéskörét.^[23] A gyakorlatban sokszor ténykérdések megválaszolása útján adhatunk választ a jogkérdésekre. Hazai viszonylatban a környezet- és természetkárosítások esetében a szakértő kirendelése tipikus jelenség, annak ellenére, hogy a környezeti bűnözés alapvető jellemzője, hogy a káros hatások csak évek vagy évtizedek alatt manifesztálódnak.^[24] A bizonyítandó tények meghatározása a jogszabály absztrakt jelentésére figyelemmel valósul meg, ezért a jogértelmezés a jelentős tények azonosítása szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. Az empirikus vizsgálat során arra a megállapításra jutottam, hogy az esetek közel felében a szakértői vélemény jogkérdés megválaszolására irányult. Szintén gyakran előfordult, hogy a szakértő – erre irányuló kérdésfeltevés hiányában is – kompetenciájába tartozónak vallja a cselekmény minősítését is. Feladata azonban egyértelműen a tények megismerése, laikusok számára történő tolmácsolása az értelmezés megkönnyítése által.

VII. A SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNY ELKÉSZÍTÉSÉNEK MÓDSZERE ÉS MEGBÍZHATÓSÁGA

A tudomány és a technika fejlődésével a bizonyítás eszköztára is szüntelenül megújul. A szakértői tevékenység követi az érintett tudományterület módszertani változásait. Mára a térinformatikai rendszerek segítségével az emberiség egyre pontosabban tudja megismerni környezetét, ezért a környezet- és természetvédelem sem nélkülözheti annak alkalmazását. Az alábbi táblázat az egyes növénytársulások legfontosabb jellemzőit tartalmazza, a megnevezett tulajdonság megismeréséhez alkalmazott eljárásokkal.

[23] Kardos, 2018, 76.

[24] Shover – Route, 2005, 328.

Faállomány jellemző	Módszer
Fafaj	A fafaj már kis- és közepes felbontású távérzékelte felvételekről is meghatározható, pusztán spektrális jellemzők alapján.
Magasság	A növényzet magasságának leghatékonyabb megállapítási módja a földfelszín magasságát tereptárgyak nélkül tartalmazó domborzatmodell pixelenként történő kivonása a tereptárgyak magasságát is tartalmazó felületmodellből. A jelenleg legpontosabb, de viszonylag költséges módszer a téli időszakban készült LIDAR-felvételezés.
Törzsszám	A törzsszám jól becsülhető nagy felbontású műholdképek, illetve légifelvételek alapján. Egyes módszerek a fák konkrét helyének meghatározásán alapulnak, és szorosan kötődnek a koronalehatárolás módszeréhez. A koronalehatárolás egy pontból kiinduló, szabályalapú területnövelő eljárás. A törzsszám általában alábecsült, melynek oka, hogy a távérzékelte módszerrel történő felvételek általában felülnézetből készülnek.
Koronaméret	A korona méretének meghatározása általában a törzsszám meghatározásával párhuzamosan történik, optikai, vagy magassági adatok felhasználásával, illetve ezek kombinációjával.
Záródás	A lomkoronák összterülete és a vizsgált terület hányadosa adja meg százalékban a záródás mértékét. Távérzékelési eljárásokkal jól térképezhetők.
Levélfelületi index	Szoros összefüggés mutatható ki a levélfelület nagysága és a fotoszintézis mértéke között. Távérzékelési eszközökkel nagyon nehéz pontos eredményeket elérni.
Átlagos átmérő	Távérzékelési módszerekkel közvetve számítható a fa magassági és lombkorona-méret adatok segítségével, földi lézeres letapogatással viszont közvetlenül is nagy pontossággal megismerhető a faegyedek mellmagassági átmérője és körlapja is.
Körlap összeg	A körlap egy fa mellmagassági metszetének területe, ezért légi távérzékelési eljárással közvetlenül nem határozható meg, de földi távérzékeléssel több módon is, pl. lézeres letapogatással.
Fakészlet	A fatömeg egy fa föld feletti térfogatát jelenti. Légi távérzékelési eljárással nehéz pontos fatömeget meghatározni, mert az függ a fa magasságától és átmérőjétől. A fakészlet a faállomány hektáronkénti fatömege.
Kor	A kor közvetlenül nem mérhető, viszont becsülhető jellemző. A faállomány második, harmadik szintje vagy fiatalabb, vagy árnytűrő másodrendű fajok alkotják. A színteztettséget a téli időszakban készült LIDAR-felvételek jól mutatják.

1. táblázat: Az egyes növénytársulások legfontosabb jellemzőinek megismeréséhez alkalmazott eljárások

(Forrás: Belényesi – Burai – Czímber – Király – Kristóf – Tanács, 2013, 86-93.)

A talaj tulajdonságainak megismerésében fontos eszköz a talajradar (GPR), amely a környezeti kárfelmérésben is kiegészítheti a tradicionális eljárásokat. Használható az üregesedés jelenségének felderítésére, talajszerkezeti anomáliák feltárására, szennyező anyag jelenlétének kimutatására, valamint annak haladási irányának és terjedési sebességének meghatározására.^[25]

Mára a távérzékelés szinte elképzelhetetlen lenne a térinformatika eszköztára nélkül. A távérzékelési eszközök alkalmazásának azonban vannak korlátai is, így a térbeli, valamint időbeli felbontás, a spektrális felbontás, az érzékelés tulajdonságai, illetve a jelenség szintjén maradás.

A térbeli felbontás korlátja alatt azt értjük, hogy a legkisebb képegység is meghaladja a vizsgálandó jelenség méretét. Az időbeli felbontás korlátja azt jelenti, hogy a vizsgálandó jelenség hosszabb vagy rövidebb időskálán jelentkezik, mint ami a rendelkezésre álló felvételek alapján vizsgálható. A spektrális felbontás korlátjaként kell megemlíteni, hogy a visszavert fény összetételét a rendszer sokszor nem képes érzékelni. Az érzékelés korlátja, hogy jórészt csak a vegetáció legfelső rétegét ismerhetjük meg. A jelenség szintjén maradás korlátja pedig azt jelenti, hogy a változásokat ugyan érzékeljük, de annak okait sokszor csak földi eljárásokkal tudjuk kimutatni.^[26]

Az egyes környezet- és természetkárosító cselekményeket követő büntetőeljárás központi kérdése, hogy az adott cselekmény az elkövetési tárgyat milyen módon és mértékben érintette. A megismerés, a tények feltárása speciális ismeretek meglétét igényli, ezért jellemző ezen eljárásokra a szakértői bizonyítás. A szakértői vélemények jelentős része térinformatikai eszközök által gyűjtött adatok elemzésére épül. E területen azonban a távérzékelés sokszor szükséges, de nem minden esetben elégséges eszköze a kívánt adatok megismerésének. Igazságügyi szakértőkkel készített interjúk alapján a térinformatika kínálta lehetőségek további nehézségeit is azonosíthatjuk.

A természetkárosítások esetében felmerülő legnagyobb probléma szerintük az, hogy az eljárás során egy adott terület két állapota bír relevanciával, amelyek mindegyike a múlt része. A beavatkozás megkezdése előtti, ún. kiindulási állapot ismeretlen, ennek jellegzetességeit a szakértőnek kell feltárnia. A beavatkozást követő állapot sok esetben már szintén megváltozott, mert a szakértő kirendelésére általában hónapokkal vagy évekkel a cselekmény elvégzése után kerül sor.

A fentebb említett módszertani korlátok mellett ezért hangsúlyozni kell további nehézségeket is:

- A begyűjtött adatok többsége a büntetőeljárás során túlzottan általános. A korábban kifejtett eljárások segítségével általánosságban tehetünk megállapításokat egy terület jellemzőit illetően, a szakértői munka során azonban kisebb területekről kell nagyon pontos leírást készíteni, ezért a műholdfelvételek mellett kiemelt jelentőségűek a repülőgépekről készített ortofotók is.

[25] Burken Kft., GeoVision Üzletág.

[26] Mika – Utasi – Biró – Pénzesné, 2011, 84-85.

- Fontos kérdés a földi validitás, a távérzékelt adatok helyességének földi kontaktvizsgálatokkal történő ellenőrzése. Erre sokszor már nincs lehetőség, ha a releváns időpontokban fellelhető állapotok már megváltoztak.
- A megismerés módszere a szakértők számára nyitott, egységes módszertani levél hiányában más-más módszert alkalmaznak, amelyek eredménye a szakértői vélemények sokszínűsége, esetleges ellentmondása és a bizonyítás sikertelensége.
- A természetkárosítás törvényi tényállása elkövetési magatartásként a jelentős mértékű megváltoztatást határozza meg, nem világos azonban, hogy a megváltoztatás mely foka tekinthető jelentősnek. A bírói gyakorlat az alacsony esetszám miatt nem munkált ki egységes kritériumrendszert, ezért a jogalkalmazás teret enged a szakértői szubjektivitásnak. Egy tengerbiológus és egy erdőmérnök másképp ítéli meg ugyanazt a cselekményt, mégis – ha annak feltételei fennállnak – mindkettő szakértő lehet ugyanazon ügyben.
- A szakértői vélemény hitelességére és megbízhatóságára jelentős mértékben kihat a ráfordított pénz és idő. Az ingyenesen hozzáférhető adatok nem alkalmasak a történetek kellő mélységű megismeréséhez, a releváns adatok egyáltalán nem, vagy csak jelentős ráfordítással ismerhetők meg. Bizakodásra ad okot a radaros diagnosztika gyors ütemű fejlődése, segítségével ugyanis a megismerés egyre pontosabb. Ezek a vegetációs időszakon kívül is alkalmasak faj-összetétel meghatározására, mert a rügyállás és a morfológiai jellemzők az optikai eszközökkel sok esetben nem észlelhetők.
- Problémát okoz viszont a rögzített adatok elemzése során alkalmazott szoftver. A lefuttatott algoritmus esetleges hibái sokszor még nem ismertek, a szakértőnek viszont alkalmazásuk esetén vállalnia kell a felelősséget, hiszen véleményét aláírásával hitelesíti, nevével fémjelzi.

Jelen tanulmány fókuszába kifejezetten a mező- és erdőgazdálkodáshoz kötődő büntetőeljárásokat állítottam, azonban a szakértői bizonyítás témakörében indokolt az egyedvédelmi tényállás vonatkozásában röviden kitérni a cselekménnyel érintett egyedek beazonosításának és jogi megítélésének néhány kérdésére. A biológiai rendszerezés a tudomány állásának függvényében folyamatosan változik, ami az elkövetési tárgyak meghatározása szempontjából problematikus. A jogi szempontból releváns egyedek meghatározása általában a biológiai rendszerezés alapegységéhez, a fajhoz kötődik. A tudományban azonban az egyes fajok elnevezése (tudományos neve) és az adott fajhoz tartozó egyedek köre folyamatosan változhat. Nem ritka, hogy egyedek egyes, korábban alfajként meghatározott populációit önálló fajként azonosítják, vagy korábban önálló fajként meghatározott élőlényekre – a tudományos álláspont megváltozásával – más faj alfajaként tekintenek. Emellett az is előfordul, hogy a tudományos név kérdésében nincs egységes tudományos álláspont, így több, egymással

szinonim elnevezés él a gyakorlatban, amelyek az egyes jogszabályokban nem feltétlenül vannak kimerítően felsorolva. Mindezek mellett az is tény, hogy valamely faj tudományos elnevezésének megváltozása értelmezési kérdéseket vet fel. Amennyiben a változást a jogszabályi környezet nem követi, úgy a tényállás kiüresedhet, mert a kiterjesztő értelmezés – álláspontom szerint – jogbiztonsági aggályokba ütközik.

Empirikus kutatásom arra az eredményre vezetett, hogy a szakértő igénybevételével megvalósult büntetőeljárások közel felében a szakértőnek jogkérdést (is) feltettek, ami a jogértelmezés körében felmerülő nehézségekre utal. A környezetkárosítás, valamint a természetkárosítás elkövetési magatartásának értelmezése során – a szakértői véleményekre is figyelemmel – az igazságszolgáltatás közhatalmi alanyai többféle jogi álláspontot képviseltek.

A jelentős mértékű megváltoztatás értelmezése során három különböző álláspontot azonosítottam. Az első esetben a jelentős mértékű megváltoztatás jelentéstartalmát a környezetvédelmi törvény szerinti környezetkárosítás jelentésével azonosították, lényegileg helyesen. A második esetben a jelentős mértékű megváltoztatás vonatkozásában mennyiségi szempontokat követtek, míg harmadik esetben a helyreállítási költségekre és az érintett terület kiterjedésére tekintettel határozták meg azt.

A környezetkárosítás tekintetében a tényállás első fordulatának értelmezése problémás. Ezzel kapcsolatban három tipikus jogértelmezési hibát azonosítottam. Az első esetkörben az eljárás során csak a jelentős mértékű szennyezést vizsgálták, míg a második csoportban csak a jelentős mértékű veszélyeztetést. A harmadik esetben egyáltalán nem vizsgálták a tényállás veszélyeztetési alakzatát.

Kiemelendő, hogy a szakértői vélemény a többi bizonyítási eszközzel egyenrangú, nyilvánvaló azonban, hogy annak tartalma az eljárás során nem maradhat figyelmen kívül. Fontos kritérium, hogy az abban foglaltak ésszerű magyarázatot adjanak a laikusok számára is, emellett módszertanát tekintve érthető és ellentmondásmentes legyen. A szakértői vélemény eredménye lehet kategorikus, valószínűségi vagy lehetőségi.^[27] Ez utóbbi szolgálhat a legkevesebb bizonyítóerővel míg, a valószínűségi és a kategorikus jellegű megállapítások jó alapot adhatnak a vádban foglaltak alátámasztására. Fontos azonban további bizonyítási cselekmények foganatosítása is a sokoldalú megközelítés – és így a minden kétséget kizáró bizonyítás – eszközeként. További nehézséget jelent, hogy a tudományban különféle nézetek és iskolák léteznek egy adott területen, ami a feltett kérdések eltérő megválaszolásához vezethet.

[27] Bakonyi, 2018, 7.

VIII. ZÁRÓ GONDOLATOK

A szakvéleménynek az általánosan elfogadott álláspontot kell tükröznie ahhoz, hogy jogilag értékelhető legyen.^[28] Tekintettel arra, hogy az eljárások során felmerülő szakkérdések meghatározása a vizsgált törvényi tényállás értelmezésén keresztül történik, így a jogértelmezés szerepe kiemelten fontos. A természettudományos álláspont esetleges ellentmondásossága olyan kényszerű tény, amelyen sem a jogalkotás, sem a jogalkalmazás nem tud változtatni. A szakértőknek feltett kérdések irányát azonban a jelenleginél egységesebben kellene meghatároznunk, ennek alapja azonban az egységes jogértelmezés.

A szakértői vélemények közötti, feloldhatatlan ellentmondás az *in dubio pro reo* elv következetes alkalmazását kívánja meg az ítélkező fórumtól, hiszen a jogállami igazságszolgáltatással szemben támasztott alapvető követelmény, hogy az a szubjektív befolyás és a tévedés lehetőségét a legkevesebbre szorítsa. Mindezek mellett el kell ismernünk, hogy a tévedés maradéktalan kizárására egyik igazságszolgáltatási rendszer sem képes. A hibás elítélésekhez közvetett, illetve közvetlen okok egyaránt vezetnek. A közvetlen körülmények közül kiemelendő a közvélemény nyomása, a bűnüldöző szervek sikerorientálttsága, a hatóságok szellemiségével való túlzott mértékű azonosulás. A közvetlen körülmények között kell megemlíteni a különböző eljárási hibákat, így – többek között – a megbízhatatlan vagy megalapozatlan szakértői véleményeket.^[29]

Bár az igazság nem vész el, annak megismerési lehetősége gyakran igen. A szakértői vélemény nem minden esetben alkalmas a felmerült ténykérdések tekintetében kétséget kizáró álláspont kialakítására. Tekintettel arra, hogy a mező- és erdőgazdálkodás, valamint a környezet- és természetvédelem „egy töről fakad”, így a megelőzés jegyében indokolt lenne e két terület érintettjeinek szoros együttműködése. Ennek nyomán a helyi gazdálkodók és az illetékes szervek kölcsönös tiszteleten alapuló, bizalmas viszonya meghozhatja a várt átörést: a mező- és erdőgazdasági, valamint ökológiai érdekek összeegyeztetését, ezáltal bűncselekmény hiánya okán a büntetőeljárások megindulásának jogszerű elmaradását.

[28] Makai, 2004, 683.

[29] Hack, 2007, 10.

IRODALOM

- Bakonyi Mária (2018): A szakvélemény szabályozása az új büntetőeljárás törvényben. In: *Büntetőjogi Szemle*. 2018/1. sz.
- Bárd Károly (2004): Igazság, Igazságosság és tisztességes eljárás. In: *Fundamentum*. 2004/1. sz.
- Belényesi Márta – Burai Péter – Czimber Kornél – Király Géza – Kristóf Dániel (szerk.) – Tanács Eszter (2013): *Távérzékelési adatok és módszerek erdőterképezési célú felhasználása*. An Augur Kft., Budapest.
- Bérces Viktor (2018): A büntetőperbeli bizonyítás alapfogalmainak dogmatikai megközelítése a hazai jogtudományban. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2018/1. sz.
- Bócz Endre (1992): „Megismerés” és „bizonyítás” a büntetőeljárásban. In: *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica*. 1992/41. sz.
- Burken Kft.: GeoVision Üzletág. (Elérhető: http://www.geovision.hu/nyomtathato_01.html. Letöltés ideje: 2018.12.06.).
- Fázsi László (2012): A tények jogi minősítésének gyakorlati jelentősége a vádely tükrében. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 7. évf./2. sz.
- Hack Péter (2007): *Az igazságszolgáltatás kudarcai. Vizsgálatok és megoldások az angolszász jogrendszerben*. Előadás a magyar Büntetőjogász Társaság ülésén. 2007. április 19. (Elérhető: <https://adoc.tips/az-igazsagszolgalatas-kudarcai-1-vizsgalatok-es-megoldasok.html>. Letöltés ideje: 2020.02.10.).
- Háger Tamás (2013): Az ítéleti tényállás megalapozottságával kapcsolatos egyes kérdések a büntetőperben. In: *Jogelméleti Szemle*. 2013/1. sz.
- Háger Tamás (2016): *Gondolatok a bizonyításról*. (Elérhető: https://debreceniitotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/gondolatok_a_bizonyitasrol_ht_0.pdf. Letöltés ideje: 2020.01.15.).
- Kardos Dóra (2018): *A beszámíthatóság megléte, avagy a tény- és jogkérdés határai. Jogalkotás és jogalkalmazás a XXI. század Európájában IV. konferenciakötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest.
- Kovács Gyula (2003): *A büntetőperbeli bizonyítás a bűnügyi vizsgálati (nyomozó) munka tükrében*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Kutrovácz Gábor (2010): Hogyan értékelhetünk szakértői véleményeket? In: Kutrovácz Gábor (szerk.) – Láng Benedek (szerk.) – Zemplén Gábor (szerk.): *Határmunkálatok a tudományban*. L'Harmattan, Budapest.
- Makai Mihály (2004): A tudomány igazsága kontra tudomány igazsága. In: *Magyar Tudomány*. 2004/7. sz.
- Mika János – Utasi Zoltán – Biró Csaba – Pézsesné Kónya Erika (2011): *Műholdakról távérzékelte adatok feldolgozása és hasznosítása*. EKF Matematikai és Informatikai Intézet, Eger.
- Mueller, Gerhard O. W. (1996): An Essay on Environmental Criminality. In: Edwards Sally M. – Edwards Terry D. – FIELDS Charles B. (eds): *Environmental Crime and Criminality*. Routledge Taylor&Francis Group. New York and London. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203726754>.
- Polt Péter (2016): A környezet és a természet elleni bűncselekmények. In: Polt Péter – Gasz Péter – Miskolci Barna – Török Tímea – Békés Ádám – Blaskó Béla – Czencz Zoltán – Csák Zsolt Elek – Balázs Gál István László – Geller Balázs József – Kóhalmi László – Lajtár István – Szűcs András – Török Zsolt – Vaskuti András (szerk.): *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény nagykommentárja*. OPTEN Informatikai Kft., Budapest.

- Shover, Neal – Route, Aaron S. (2005): Environmental Crime. In: *Crime and Justice*. Vol. 32/2005. DOI: <https://doi.org/10.1086/655356>.
- White, Rob (2016): *Transnational Environmental Crime*. Routledge, New York. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315084589>.
- Wiener A. Imre (1992): Kerettényállások és büntetőjogi garanciák. In: *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica*. 1992/41. sz.

JOGFORRÁSOK

- 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól.
- 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről.
- 2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról.
- 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
- 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról.
- 67/1998. (IV. 3.) Korm. rendelet a védett és fokozottan védett életközösségekre vonatkozó korlátozásokról és tilalmakról.
- 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről.
- Az Alkotmánybíróság 14/2020. (VII. 6.) AB határozata.
- BH 305/1984. Kapcsolódó határozat: Győri Megyei Bíróság Bf. 342/1983. sz.
- BH 36/2007. Kapcsolódó határozat: Legfelsőbb Bíróság Bfv. II. 193/2005.
- BH 5/2009. Kapcsolódó határozat: Kúria Bfv.584/2007/9.

BENCZE LÓRÁNT ANZELM – PÉTER TAMÁS*

Élet az életekért – Szeretetre lettünk teremtvé

*Hálaadó emlékezésmozaikok a pannonhalmi bencés diák,
Dr. Kőrösi Tamás (1954–2020) szülész–nőgyógyász alkotó
tevékenységéről*

Kukorelli István – Kőrösi doktor egykori bencés diáktársa – érték-megőrző és példaképeket mindig elismerő lelkületével egybehangzón közöljük ezt a rövid összeállítást, amellyel szeretnénk a sokaknak reményt adó, de méltatlanul korán eltávozott tudós, orvos barátunk szellemiségét életben tartani. Öröm, hogy együtt dolgozhattunk, és öröm, hogy Kukorelli István professzor születésnapján együtt ünnepelhetünk és emlékezhetünk, a bencés értékteremtés felett hálaadón merengve. Isten éltesen, Kedves Barátunk, Kukorelli István!

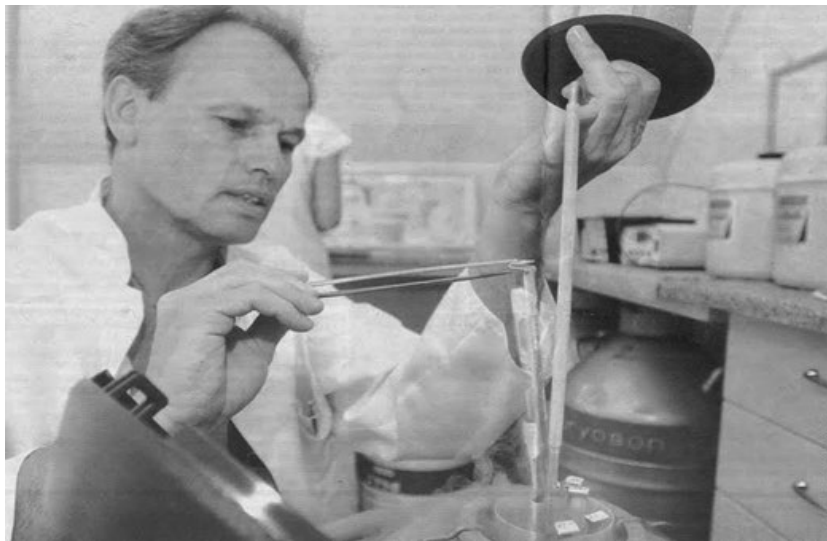
Az emlékezéseket szerkesztette és kiegészítette Kőrösi Tamás egykori osztályfőnöke, magyartanára és diákotthoni nevelője, Bencze Lóránt Anzelm, valamint Péter Tamás, a Bencés Diákok Győri Egyesületének főtitkára, Kőrösi Tamás barátja és munkatársa. Az összegyűjtött, szó szerint idézett, de különböző alkalmakkor (temetés, eucharisztia, írásos méltatás) elhangzott vagy megírt emlékezések miatt – a dolog természeténél fogva – elkerülhetetlenek voltak az ismétlések. Köszönet az emlékező szerzőknek.

ABSTRACT

This is a short study commemorating Dr Tamás Kőrösi, the founder of the IVF Clinic in Győr and the one-time schoolmate of Professor István Kukorelli at the Benedictine Grammar School of Pannonhalma. Doctor Kőrösi, who passed away in 2020, was one of the best-known human reproduction experts in Hungary. He assisted Hungarian couples in starting a family. As a result, more than ten thousand babies were born with his human reproduction assistance.

Keywords: human reproduction ■ in vitro fertilization in Hungary ■
bioethics ■ in memory of Dr Tamás Kőrösi

[*] Az itt megjelent írás teljes egészében megegyezik a Jog-Állam-Politika Kukorelli István tiszteletére kiadott ünnepi különszámában közölt írással. In: *Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére. Jog-állam-Politika. IV. évfolyam, 2. különszám, 2022. 37-54.*

Dr. Kőrösi Tamás, a győri meddőségi centrum alapító orvosigazgatója a cryoprezervációt ellenőrzi

I. A GYÓGYÍTÓ ÉLETÚTJA

Dr. Kőrösi Tamás 1954. november 11-én született Gyöngyösön. Gimnáziumi tanulmányait a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban végezte, ahol 1973-ban érettségizett, Bencze Lóránt Anzelm osztályában. Még abban az évben felvételt nyert a Debreceni Orvostudományi Egyetem Általános Orvostudományi Karára, de a szocialista rendszer az egyházi iskolából érkező tehetséges hallgatója számára csak egy évvel később, 1974-ben engedélyezte az egyetemen történő továbbtanulást. A közties időben mentőápolóként dolgozott egy évet. 1974-1980 között a Debreceni Egyetem hallgatója, orvosi diplomát 1980-ban szerzett. 1980-1982 között Nyíregyházán, a Megyei Kórház Szülészeti és Nőgyógyászati Osztályán dolgozott, közben, 1981-1982 között kötelező sorkatonai szolgálatát teljesítette, ahol a Magyar Honvédség Művészeti Együttesének az orvosa volt. 1982-től 1999-ig a Debreceni Orvostudományi Egyetem Női Klinikáján dolgozott, gyógyító, oktató és kutató munkát végzett, kezdetben tanársegédi státuszban, majd, az 1984-ben megszerzett szakvizsgája után, szülész-nőgyógyász szakorvosként. 1984-től 30 éves, fiatal klinikusként már vezette a Női Klinika meddőség kezelésével foglalkozó kutatócsoportjának a munkáját, és irányította a szakrendelésen megjelenő steril párok kezelését.

1999 szeptemberében, dr. Kaáli Géza professzorral megalapította Győrben a Kaáli Intézetet, melynek 2020. augusztus 26-án bekövetkezett haláláig intézetvezető főorvosa volt. 2001-2006 között a Magyar In Vitro Fertilizációs Társaság főtítkáráként dolgozott. Kimagasló szakmai tudásának, négy évtizedes áldozatos gyógyító munkájának eredményeképpen több mint 10.000 magyar gyermek született meg. Teremtő ember volt, aki soha nem játszott Istent, reményt adott, vigaszt és gyermeket a hozzá forduló szülőknek: „... olyan országban élünk, ahol több a bölcső, mint a koporsó”. Vezetésével a győri Kaáli Intézet a legeredményesebben működő meddőségi centrum lett Magyarországon, országos és nemzetközi hírnevet szerezve Győr városának.

Munkásságát Győr Megyei Jogú Városa 2020-ban Szent László-díjjal ismerte el. Hívó orvosként a Bencés Diákok Győri Egyesületének 2016-tól haláláig elnöke volt, nevéhez fűződik a Luif Otmár-ösztöndíj megalapítása. Közössége a bencés öregdiákokért végzett fáradozását, munkáját 2015-ben a Győri Bencés Diákokért-díjjal ismerte el. Kőrösi Tamás 2020. augusztus 26-án távozott a Fennvalóhoz, hamvait a győri Nádorvárosi Köztemető őrzi az emlékéhez méltón, a Győr Megyei Jogú Város által adományozott díszsírhelyen.

II. FUNERALIS MEGEMLÉKEZÉSEK

*Dr. Kőrösi Tamás, a Debreceni
Egyetem diákjaként*

Bernárd Artúr: „Mint az *In Vitro Fertilizationnel* foglalkozó szakemberek körélnökének, nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy drága Tamás barátunk ravatalánál kollégáim nevében búcsúzhatok. Főapát úr idézett néhány gondolatot neves szakembereknek a gyászoló családhoz írt részvétnyilvánító leveléből, akik a mai napon akadályoztatás miatt nem lehetnek köreinkben. Én csak két levélből szeretnék idézni. Az egyik levél néhány évvel ezelőtt íródott, amelynek írója Tamás tanítómestere, a debreceni Lampé László emeritus szülészprofesszor, aki néhány évvel ezelőtt írta a levelet Tamásnak. Néhány gondolatot idéznék. »Büszke vagyok arra, hogy sikeres pályafutásod a klinikáról indult, és kezdettől fogva pontosan ide. Nem véletlen, hogy a legeredményesebb magmútéti programot valószínűsítesz meg, és messze földről is felkeresnek a házaspárok, beleértve sok debrecenit és számos klinikust. Sikereidnek titka, hogy szenvedélyesen szereted a szakterületet, folyamatosan keresed és meg is valószínűsítesz az új tudományos fejlesztéseket, és empátiával, együttérzéssel foglalkozol a páciensekkel. Kívánom, hogy még nagyon sokáig folytasd kiemelkedően eredményes munkádat, saját és betegeid javára.« Dr. Kaáli Géza, a győri Kaáli Intézet alapítója leveléből idézek: »Tamás pótolhatatlan úrt hagyott maga után. Szerető családjánál ezt jobban senki nem tudja. A szakma is tisztában van azzal, hogy a hazai IVF már sohasem lesz ugyanaz nélküle. Talán az egyetlen vigasz az lehet, hogy csak az hal meg, akit elfelejtenek. Nyugodt lelkiismerettel kijelenthetem, hogy az én szememben Tamás felejtethetetlen és halhatatlan, Isten legyen hozzá kegyelmes az örökkévalóságban.«

Drága Tamás! Te különleges teremtmény és ajándék voltál a földi életedben, már külsőd is a magyar faj legszebb vonásait hordozta: sziporkázó elméddel, széles látókörökkel, humoroddal kimagaslottál az átlagtól. Hullócsillag voltál, amelynek fénye fájdalmasan korán kialudt. Hősiesen viselted betegségéd, melynek során végigjártad Krisztus keresztútját. Türelemmel viselted, mert hívő ember voltál, hittél Istenben, hittél a feltámadásban. Lelkipásztorod, Marton József bencés atya hatvanadik születésnapodon mondta: »Tamás, te látni fogod Istent!« Most, odafönt az örökkévalóságban biztosan látod Istent. Kérd meg a Mindenhatót, hogy nyújtsa ki áldó, vigyázó kezeit családnak fölé, enyhítse fájalmukat, és adjon számukra hosszú, sikeres, boldog életet! Drága Tamás! Szakmai kiválóságodat, tudásodat jeles kollégák családnak írt részvétnyilvánító leveleiben már leírták, amit a Főapát úr már elmondott. Rajtuk, rajtunk kívül boldog szülők tízezrei gondolnak most rád hálás, szerető szívvel, és imádkoznak érted, akiket kimagasló tudásoddal gyermekáldáshoz juttattál. Nekem is sokszor segítettél reménytelen esetek megoldásában.

Drága Tamás! Hiányozni fogsz, nagyon. Köszönjük, hogy közöttünk voltál, ismerhettünk, tisztelhattunk, szerethettünk. A jó Isten áldása kísérje utadat az örök életbe! Isten veled!”^[1]

[1] Dr. Bernárd Artúr, a Budapesti Kaáli Intézet em. orvos-igazgatója.

Várszegi Asztrik: „A Szent László díjas orvosigazgató gimnáziumi biológia tanára, Luif Otmár bencés atya, aki, ahogy Tamás mondogatta volt: »Mikor megtudta, hogy orvos akarok lenni, többször rám zárta a biológia szertár ajtaját hosszú órákra.« Úgy mondják, Pannonhalma közelsége miatt vállalta el a Győri Kaáli Intézet alapítását 1999-ben. Előfordult vele, hogy csak autóba ült és Pannonhalma felé indult, hogy lássa a Szent Hegyet, hogy emlékezzen tanáira, diáktársaira, gyermekkorára. Házának teraszán a Főpátságot ábrázoló kép volt az oldalfalra festve, mely mindig emlékeztette, honnan indult. Magam értem a diák és a felnőtt Tamás magatartását, tudom, mit jelent e »hely szerelmesének« lenni. Közönöm ezt a Pannonhalmához ragaszkodást Tamásnak, közösségünk nevében is.”^[2]

Várszegi Asztrik: „Krisztus húsvéti titkait, azaz az eucharisziát ünnepeljük együtt, és imádságban Tamás életét és halálát ebbe az isteni életbe kapcsoljuk. Ez neki is és – hitünk szerint – mindegyikünknek gyógyulást, békét jelent. Ágoston egyházatya szavaival vigasztalom közösségünket: »Mi is sírunk és gyászolunk, de nem úgy, mint akiknek nincsen reményük. Mert magadnak és magadért teremtetél bennünket, Istenünk és nyugtalan a mi szívünk, amíg nyugalmát, békességét meg nem találja benned. Ezért a békességért könyörögjünk Tamás számára, és ezt a békességet kérjük a magunk számára is.«”^[3]

Várszegi Asztrik: „Méltó és igazságos, illő és üdvös tehát, hogy szívünkben és elménkben hálát zengő harmóniákkal búcsúzzunk Tamástól a földi élet idejére. Búcsúznak szerető családjá, orvos kollégái, barátai, pannonhalmi diáktársai, Győr Megyei Jogú Város, a győri Kaáli Intézet munkatársai, a Bencés Diákok Győri Egyesülete. Tisztelettel emlékeznek meg róla mindazok, akiknek orvosi hivatása révén segítséget nyújtott. ... Jézus szava valósult meg életében. Az Úr mondta ugyanis: »Az én parancsom, hogy szeressétek egymást, mint ahogy én szerettelek titeket! Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint aki életét adja barátaiért.«

Kőrösi doktor személyében olyan testvérünktől, barátunktól búcsúznak, aki életét adta övéért, a gyermeket remélő házaspárokért és a gyermekekért. Betegsége és halála mindig ellenkező pályaívet tölt be. Az életben nem sikerülhet mindig, minden úgy, ahogy azt elgondoljuk és tervezzük. Tamás életében sem így volt. Ennek ellenére munkája, orvosi szolgálata révén Debrecenben is és Győrött is – így mondják, nem én számoltam utána – több mint tízezer meddő házaspárt juttatott gyermekhez, a család kiteljesedéséhez. Módszere elsősorban a szeretetteljes hozzájuk fordulással, mintegy lelki gyógymóddal kezdődött. Ellene volt az azonnali művi beavatkozásnak. Először is hosszan, akár többször is elbeszélgetett – ahogy mondják – a hozzá forduló meddő házaspárokkal, és számtalan kérdést tett fel nekik, hogy a lelkük mélyén rejlő akadályt így távolítsa el az új élet megfogása elől.

Természetes, hogy a munkája során kritikát is kapott, néha saját egyházától, amelyre lelki nyugalommal válaszolt. Őt idézem: »Nem pusztítunk el semmit. Ezt egyszer s mindenkorra tudomásul kellene vennünk az ellenzőknek. Minden

[2] Dr. Várszegi Asztrik püspök, em. főapát megemlékező szavai Kőrösi Tamás temetésén, 2020.09.02-án.

[3] Dr. Várszegi Asztrik püspök, em. főapát.

idegszálunkkal az életre koncentrálunk. Nem játszunk Istent, nem, nem, soha. Ellenben sokszor érezzük a Teremtő leheletét az arcunkon, bátorító kezét a vállunkon.«

Akik Tamás életét közlőről látták, törekvéseit, őszinte elkötelezettségét, így fogalmaztak: »Családját, gyermekeit szerette – ezt a család tudja elmondani, Büszke volt rájuk. Lélekben készült a nagyapa szerepére, de erre már nem kapott lehetőséget.«

Egy élet küzdelme volt, de mégis lehetetlen volt egyensúlyt találni a hivatás és a család között. Kollégái így nyilatkoznak: »Csak annyit tennék hozzá, hogy Közép-Európa legjobb ... szakembere távozott. Sokszor beszélnek pótolhatatlan veszteségről, de Tamás távozásával Magyarország olyan orvost veszített el, akit évtizedekig nem tud majd pótolni.« Néhányukat idézem. Dr. Vajta Gábor Ausztráliában élő embriológiai professzor: »Közép-Európa legjobb, infertilitást kezelő szakembere távozott. Sokszor beszélnek pótolhatatlan veszteségről, de Tamás távozásával Magyarország egy olyan tartóoszlopot veszített el, amit évtizedekig nem tud majd pótolni«. Dr. Sziller István professzor, a Szent Imre Egyetemi Oktatókórház főorvosa: »Ahhoz, hogy felnőtte és jó szakemberré váljunk, példaképeket választunk magunknak. Az én életemben Tamás szakmai élete és munkája az egyik példakép volt. Tamás szakmai életútja csodálni való volt, mert az alapvető ismeretek elsajátítása után intézetet alapított, ami nemzetközi ismérvek alapján is magas minőséget mutatott fel a többi meddőséggel foglalkozó hazai szakember számára. Amikor magánemberként is találkozhattunk, ismertem meg közelebbről gondolatait, erkölcsi mércéjét, és tapasztalhattam meg, milyen alázattal végzi munkáját. Emléke példaként marad meg bennem és – úgy hiszem –, még nagyon sok kollégájában.« Még élő tanára így ír: »Halálhíre megrázott. Mélyen hívó volt. Tetteiben és szavaiban felemelő, szent életet hagyott maga után. Meg vagyok róla győződve, hogy a Teremtő társaságát élvezzi.«

Az emberi lét a halál színe előtt válik a legnagyobb talánnyá. Az embert nem csak a test és a fájdalom előrehaladó szétesése gyötri, hanem – és leginkább – az örök megsemmisüléstől való félelem is. Az örökkévalóság magában hordozott magva fellázad a halál ellen, így mi is. Semmi sem képes csillapítani az ember szorongását. A testi élet meghosszabbítása ugyanis nem elégítheti ki annak a másik életnek a vágyát, amely kitörőhatetlenül ott van az ember szívében. Isten magának, örökkévalónak teremtett bennünket, és ez a vágy motivál minket. Miközben a halál színe előtt semmivé válik minden elképzelés, Jézus Krisztus Egyháza az isteni kinyilatkoztatás alapján állítja, hogy Isten az embert a földi nyomorúság határain túli, boldog célra teremtette. Isten ugyanis arra hívta és hívja az embert, hogy egész természetével kapcsolódjék hozzá a romolhatatlan isteni élet közösségében. E győzelmet a föltámadt Krisztus vívta ki, aki halálával megszabadította az embert a haláltól. (Gaudium et spes 18. alapján.)

Hitünk tehát minden hívó és gondolkodó embernek megadja a választ a jövő sorsát illető aggodalmára, egyúttal lehetőséget nyújt, hogy lelki közösségben legyen Krisztusban, azokkal a szeretett hozzátartozóival, akiket a halál már elragadott. A hit ugyanis megadja a reményt, hogy ők Istennél megta-

lálták már a teljes életet. Ez a hit és ez a reménység kapcsoljon össze bennünket Istennel, a Teremtővel, és szerettünkkel, Tamással, Tamától búcsúzzunk. Ezért úgy búcsúzom: kedves Tamás, tisztelt doktor úr: a viszontlátásra!”^[4]

Szeles Szabolcs: „Megrendülten állok most itt, hiszen egy nagyszerű embert temetünk el. Dr. Kőrösi Tamás az elmúlt húsz évben Győrben több mint ötezer gyermek fogantatását segítette magas szintű szakmai munkájával, hihetetlen hozzáértésével. Ez a szám önmagában csak egy szám, de ha belegondolunk, hogy ennyi házaspár reményét, boldogságát adta vissza, ennyi család részesülhetett a gyermekáldás örömeiben, akkor a pusztá szám egészen más dimenzióba kerül.

Dr. Kőrösi Tamás tudása az emberséggel párosult. Egészen haláláig küldetése volt mások segítése, lelki adottsága pedig önmagáért beszél. Az ő hitvallása az volt, hogy Magyarországon több bölcső legyen, mint koporsó – vagyis munkájával az egész nemzetet szolgálta. Írásaiból pedig az is kiderül, hogy mindezt nem csak meggyőződéssel, de hittel is végezte. Dr. Dézsi Csaba András polgármester, és Győr Megyei Jogú Város közgyűlése Szent László-díjat adományozott Dr. Kőrösi Tamásnak. Talán a sors vagy a jó Isten akarta, tette lehetővé, hogy megköszönjük ennek az életnek a munkáját.

Akkor a kitüntetett így fogalmazott: »Győrbe a Pannonhalmi Bencés Gimnázium szellemiségével, és húsz év egyetemi munka kötelességével érkezett, ami a gyógyításból, a tanításból és a tudományos munkából is állt.« Azt is leszögezte: az, hogy több ezer újszülött megszülethetett, az nem a csak az ő érdeme, hanem az elkötelezett munkatársaié is. Szakmai nagysága mellett az alázatról is tanúbizonyságot tett. Bár közhelynek hat, hogy mindig a legjobbak mennek el, de sajnós a közhely igaz. Dr. Kőrösi Tamástól idő előtt kell búcsúznom. Tudom jól, tudjuk jól, hogy családja, barátai szíve tele van szomorúsággal, de talán enyhíti a fájdalmat a tudat, hogy Dr. Kőrösi Tamásra sok ezren emlékeznek jó szívvel, hálával. A győri emberek és Győr városa is jó szívvel és hálával emlékezik rá. Az ő munkássága mindannyiunknak jó példával szolgál, és erőt merítünk abból az eltökéltségből, amellyel a jó ügyet zászlóra tűzve, ellentmondást nem tűrően, minden mást alárendelve viszi előre a közös ügyet. Most búcsúzzunk tehát doktor Kőrösi Tamástól, emlékét megőrizzük a szívünkben, az általa világra segített gyerekek mosolyában, és a sok-sok ezer kimondott vagy kimondatlan köszönőmben.

Dr. Kőrösi Tamást Győr városa saját halottjának tekinti. Van veszteség, amely pótolhatatlan. Imádkozunk érte és hozzátartozóiért. Doktor Úr! Főorvos Úr! Doktor Kőrösi Tamás! Isten veled!”^[5]

Bencze Lóránt Anzelm: „Ha figyelmesen olvassuk a négy örömhírt (evangéliumot), és az időben is őket követő küldöttek (apostolok) cselekedeteit és leveleit, úgy is jellemezhetjük ezeket az írásokat, mint az emberség egészségét helyreállító, újjáteremtő beszédtrát. Jézus Krisztus személye, tevékenysége és örömhíre maga a gyógyító szó, régi magyarsággal gyógyító Ige. A Szeretet szava, a jövőadó reménység ígéje.

[4] Dr. Várszegi Asztrik püspök, em. főapát.

[5] Szeles Szabolcs, Győr Megyei Jogú Város alpolgármestere.

Tamás a szeretet csendjében élte le életét, mióta csak ismertem, középiskolás korától fogva. A szeretet nem lármázik az utcasarkon, nem tör-zúz, nem lesz milliárdos mások nyomorából, nem véres forradalom, nem nukleáris, kémiai és biológiai fegyvergyártó tudományos technológia. Összefoglaló metaforával a Teremtő életadó szeretete, amelyet Tamás oly kitaratóan követett, nem pusztító szélvihar, hanem alig észrevehető, halk szellő, a lélek alázatos finomsága, csendesen felemelő, gyógyító tett, egészséggé alakító, helyreállító cselekvés, életet adó, teremő szó. Jézus egy-egy szóval is gyógyítani tudott, de ha kellett, a hegyi beszéd (Mt 5, 1-10) többszörös mondatpárhuzamaival töltötte belénk az önmagában is Szeretetháromságos Szeretetet, a Teremtő szeretetét, a másik ember és önmagunk szeretetét.^[6] Tamás élete bizonyágtételül is szolgál nekünk, hogy a magunk és embertársunk szeretete a Teremtő kizárólagos szeretetéből forrásozik, és arra utal vissza.^[7] A gyógyító, életadó, termékenyítő szó mindenestől jézusi megoldás. Szóval teremtett természet fölötti, pontosabban a megroggyant természet fölél kerekedő kiutat a kiüttlanságból.

A szex gyermekellenessé, életellenessé, pusztító cunami-félelemmé, meddőségé torzul, ha kihagyjuk belőle az alázatos szeretet termékeny finomságát, a Lélek finom fuvallatát, hogy az embert férfinak és nőnek alkotta a maga képmására a Teremtő, aki maga A Szeretet, és a férfi-nő szeretet gyümölcse is szeretet: a gyermek. Apa-Anya-Gyermek Szeretetháromsága. Ha Kőrösi Tamás életére visszatekintünk, a biológiaiilag-lelkileg meddő házaspárok gyermekáldássá gazdagított átváltoztatásával visszaállt a háromságos szeretet, a Teremtő Szent-háromságának tükre. Úgy is mondhatnánk, egyfajta »ez az én testem, ez az én vérem« szentségi házasság eucharisztikus gyümölciséhez segítette a házaspárokat. A segítő Lélek (gör. Paraklétosz) földi tükrévé szegődött. A Teremtő teremő tükre volt ő. Az anyaság szakralitásának helyreállításán fáradozott.

Vannak foglalkozások, és vannak hivatások. Foglalkozás minden alkotó munka. Hivatássá válik a foglalkozás, amint közvetlenül az életet szolgálja. Amikor a mérnök hidat tervez, a munkás pedig megépíti, az mindkettő foglalkozás. Amikor a családjukért munkálkodnak, vagy hogy lehetőséget nyújtsanak emberek találkozására, akkor az hivatás. Nem minden foglalatatoskodás hivatás tehát, de van három foglalkozás, amelyik mindig hivatás: az orvos, a pap, a tanár.

A Teremtő így szól mindahhoz, amit alkotott: »Jó, hogy vagy!« A mérnök, a munkás a hídavatáskor elégedetten nézi a hidat. Jó érzés, hogy ami nem volt, van. Az orvos, a pap, a tanár közvetlenül az emberi életre mondja a Teremtővel: »Jó, hogy vagy!« Kőrösi Tamás a Teremtőt követte, a Teremtőt vette példának, amikor több száz és több ezer életet hozzásegített és gondozott, hogy legyenek. Hogy a Teremtő nekik is, mindegyiküknek mondhatta: »Jó, hogy vagy!« Kőrösi Tamás a tomboló ördögi nem ellenében állt ki csendben és szívósan a Teremtő mellett, hogy ismét és ismét elhangozhassék a Teremtő ajkáról: »Jó, hogy vagy!« Hogy sokezer házaspár föllélegezzon azzal, hogy a Teremtővel teremthessen és

[6] Vö. Szent Ágoston: Epistola centesima quinquagesima quinta ad Macedonium. Cap. 4. n. 15.

[7] Szent Ágoston: A keresztény tanításról (I. könyv, 22. feje. 21.).

rámosolyogjon az életre: »Jó, hogy vagy!« És majd még tízezrek és százezrek megtapasztalhatják ezokról az elindult életekről az elkövetkező évtizedekben – rokonok, barátok, ismerősök, munkatársak: »Jó, hogy vagy!« S hallja meg ő is a Teremtő szavát magamagának, magától a Teremtőtől: »Jó, hogy vagy, Tamás!« Miért a jelenidő, hogy vagy, és miért nem a múlt idő, hogy voltál?

Egy alkalommal, a liftre várva, hallgattam két beteghordozó beszélgetését a kórházban. Az egyik gondterhelten szólt a másikhoz: »Ma már három exitem volt.« Karthágói Szent Ciprián írta, hogy halálunk nem exitus, hanem transitus.^[8] Tamásra is áll, hogy a szokásos, eufemisztikus orvosi szakkifejezés, az exit, krisztusi hite alapján transit volt. Nem kimenet, hanem átmenet. Nem kiköltözés az életből, hanem átköltözés. A végesből a végtelenbe.

A kereszténység stratégiai világszemlélet. A jövőt a jelenben ragadjuk meg – tanulságával a múltnak. A János-evangélium előszavában a logosz, a szó, a világrend, az értelem, a józan ész, az ésszerűség, a megfontolás, a bölcsesség, a bizonyíték, a hiteles számítás, a hatékony beszéd, az isteni ige hús-vérré, érzékelhető testté lett, emberré lett. Tamás ízig-vérig ezt a keresztény stratégiát követte. Először mindig hosszan elbeszélgetett a nála gyógyulásért jelentkezőkkel. Hétszáz kérdés volt készenlétbe téve a tarsolyában, amelyekből föltette nekik az éppen legalkalmasabb, személyre szólókat. Előfordult, hogy több órás beszélgetés után elküldte a sok éve gyermekre vágyódó, kétségbeesett házaspárt ilyesféle szavakkal: »Menjetez haza, feküdjetez ágyba, és szerelmeskedjetez.« Kilenc hónap múlva gyermekük született. Az orvosi szó testté lett. Kőrösi Tamás beszéde a meddő házaspárokhoz megdöbbenően hasonlított a Teremtő küldötének (gör. angelosz – angyal) szentírási köszöntéséhez is: »Ne félj ... fogansz és ... szülsz.« (Lk 1, 31-32).^[9] Kőrösi Tamás is a Teremtő Lélek küldöttévé vált. Öt-tízezer asszonyból és házaspárból fakasztotta föl a kereszténység kezdetét jelző, názáreti lány hálaadó énekét, »fölemelte«, »fölkarolta őket«, hogy ők is áldottak és kitörően boldognak érezzék és nevezzék magukat: »Szívem magasztalja az Urat, és lelkem ujjong« (Lk 1, 46-55). Kitörölhetetlenül a szívükbe véste a Teremtő »irgalmasságát« (Lk uo.). Az öt-tízezer asszony és házaspár és gyermekeik egész élete Bach *Magnificatját* felszabadultan éneklő kórusává vált. Mária, az istengyeremetek váró anyá énekelte: »Íme, mostantól fogva boldognak mond engem minden nemzedék« (Lk 1, 48).

Az egész kereszténységben egyedülálló magyar neve van Jézus anyjának: Boldogasszony. Szent Gellért püspök már itt találta ezt a megszólítását Máriának, nagyon tetszett neki, és terjesztette. Az asszony jelentése az akkori magyarban királynő, fejedelemnő volt. Kőrösi Tamás trónra emelte a hozzá forduló, gyermekre vágyó nőket. Boldog királynővé tette őket. Mint a mesében, a meddő szolgálásból fejedelemnőkkel lettek.”

[8] De mortalitate – A halandóságról.

[9] Az Újszövetség-idézetek Simon Tamás László bencés fordításából. Pannonhalmi Főapátság, 2014.

Szoboszlai-Kiss Katalin: „Emlékeztek meg az ő csodáiról, amelyeket cselekedett...”^[10] – megemlékezés a gyermekért sóvárgó édesanyák megmentőjéről.

„Egyetlen elégtétel, igen, egyetlen kielégülés az életben: elvégezni azt a csendes, mellékes, de szakszerűen megmívult munkát, amelyre hajlamaid és képességeid kijelöltek, nem menekülni e munka elől a hiú »szerepbe«, beérni azzal a megnyugvással, hogy munkád a lehetőségig pontos volt, s talán használt is az embereknek. Ez a legtöbb, amit az élet adhat.

Márai Sándor sorai halk suttogással repdesnek körülöttem, megunhatatlanul, legfőképpen azért, mert igazat szólnak, hűen tükrözik azt, ahogyan Dr. Kőrösi Tamás végezte alázatos munkáját. Nem dicsőítő éneket kívánok írni, csak csendesen megemlékezni egy igazán JÓ, túlságosan is szerény EMBERRŐL, aki fénysugarat adott a reményteleneknek, mert azoknak segített Ő, akik már minden poklot megjárva, halálfáradt kimerültséggel, utolsó erejükkel jutottak el hozzá, hogy vezesse őket az élet legcsodásabb céljához, a gyermekhez. A nemzetközi hírű Dr. Kőrösi Tamásról, a humán reprodukciós eljárás orvosprofesszoráról szólnak e fájón megemlékező gondolatok, aki tudásával, szakértelmével, segíteni tudó és akaró lelkületével, sőt akár egyetlen jó szavával is képes volt a Mindent adni kezeltjeinek, és e szavak cseppet sem túlzók. Dr. Kőrösi Tamásnak, a meddőségkutató orvosprofesszornak tudományos közleményeit felsorolni is nehéz, nevéhez kötődik 180 előadás, 75 közlemény (17-es impakt faktor!) és két könyv, a *Lombikcsodák* és *Luif Otmár OSB füveskönyv* – az utóbbinak Péter Tamás társszerkesztője –, ám ennél is nehezebb annak a lexikonnyi irodalmat kitevő, sok ezer gyermeknévnek az összegyűjtése, akik áldásos gyógyító kezének munkája révén megszülethettek.

Dr. Kőrösi Tamás, a Győri Kaáli Intézet alapító orvosigazgatója 2020 júniusában vette át Győr városvezetésétől a Szent László-díjat, kiemelkedően sikeres és magas színvonalú munkájának elismeréseképpen. Dr. Kőrösi Tamás orvosprofesszor úr 1999-ben alapította meg Győrött, Dr. Kaáli Géza professzorral közösen a Kaáli Intézetet, melynek alapításától haláláig orvosigazgatója volt. Az intézetet az elmúlt 20 évben több mint tizenötezeren – Győr városából közel nyolcezeren – keresték fel a gyermekvállalás tekintetében kilátástalan helyzetben lévő házaspárok. Az alapítás óta a kumulatív terhességi ráta az intézetben 42%, a beavatkozások száma 11000, melyből 5500 újszülött jött a világra. Szakmai vezetése alatt a győri Kaáli Intézet a legeredményesebben működő hazai intézetté vált Magyarországon. Bár e statisztikai szám adatok is fontosak, mégis csak árnyaltan fejezik ki a lényegét, hogy minden egyes szám mögött egy megkezdett élet áll, ércnél is maradandóbb emlékként, a kisgyermeké, aki Dr. Kőrösi Tamásnak köszönhetően most mosolyog, örül, fél vagy éppen rácsodálkozik a világra. Sokan igen szerencsésnek vallhatjuk magunkat, hogy egy korban élhettünk vele, hogy az utunk hozzá vezetett, hogy gyermekünk fogantatásával életünkben elindított egy csodás, végtelen történetet. Dr. Kőrösi Tamás, a gyer-

[10] Zsolt 105, 5.

mekek után sóvárgó anyák megmentője, élete utolsó percében is, önmagát nem kímélve dolgozott, azon munkálkodott, hogy másoknak életet adjon! Nem lehet elfátyolozódó hang nélkül mondatba foglalni a szeretetet, a hálát és a köszönetet, az író keze is megremeg, mikor tollat ragad, hogy utolsó üzenetét elküldje. Drága Doktor Úr! Köszönjük, hogy nekünk adta azt, amiért érdemes élni, azt mire ember valaha is vágyhat: a gyermeket! Köszönjük Dr. Kőrösi Tamás, Drága Doktor Úr! Szeretetteljes emlékéit, csodatetteit örökre őrizni fogjuk szívünkben! Lux perpetua luceat!"^[11]

III. BARÁT, ORVOS, MUNKATÁRS

Oláh Miklós: „Látjátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk: isá, por és homou vogymuk. Ményi milosztben terömtévé elevé miü isémüköt Ádámot, és aduttá való neki párádicsumot házoá.« E szavakkal kezdődik egyik legbecsesebb nyelvemlékünk, a *Halotti beszéd* a XIII. század végéről. Ki ne tudná jobban e szavak értelmét, mint az életüket világra segítő orvos-biológus. Por és hamu vagyunk, de nem múlnak el e világról addig, amíg emlékünket megőrzi az emlékezet. Kedves Tamás, nekünk osztálytársaidnak, csak így oroszosan, Fóma. Emlékedet sokáig őrzi szűkebb családdal és a sokkal nagyobb családdal, akiknek segítettél, hogy gyermekeikkel, unokáikkal teljes családdá válhassanak. És őrizzük mi is, egyre vénülő osztálytársaid, igaz, bennünk ne bízz. Te tudod a legjobban, hogy az élet véges, és akkor még nem is szóltam az öregkori feledékenységről. Azért merek így szólni hozzád, mert megajándékoztál bennünket az önmagadat sem kímélő iróniával.

Életünk meghatározó korát együtt töltöttük Pannonhalmán. Emlékszem, mögöttem ültél az osztályban, és szerencsére a matek érettségi írásbelikor is. Segítőkéss voltál mindenkor, mindig segítettél másoknak – nekem speciel a számomra megoldhatatlan matek írásbeliben. Szeretted a játékot, főleg a kosárlabdát. Szeretted győzni, de nem mindenáron, csakis a fair play szabályait betartva. Talán ez is segített később, hogy annyi sikert érj el. A sikereket szerényen viselted, inkább a szolgálat, a jól végzett munka eredményeként fogadtad. Később, amikor tehetted, jöttél játszani találkozóinkra, melyek után sokat beszélgettünk. Ezeket a beszélgetéseket sajnos már soha nem fejezhetjük be, legfeljebb csak képzeletben, de hidd el, sokáig bennem maradtak szavaid, érveltem és érveltél a gondolataimban.

És tudtál örülni. Az életnek, mert közülünk Te tudtad legjobban azt, hogy az mekkora nagy kincs. Haláloed – bár nagy fájdalmat okoz – egyben örömteli is, hiszen találkozhatsz Megváltóddal, Teremtőddel. Mert a mi vallásunk – minden ellenkező híreszteléssel szemben – az öröm vallása, a megváltásba, a feltámadásba és az örökéletbe vetett hit örömének a vallása.

[11] Dr. Szoboszlai-Kiss Katalin megemlékezése, amelynek egy rövidített változata jelent meg a Magyar Nemzet 2020.09.26-ai számában.

Van itt még valami, Fóma. Tisztességes filológusként, mikor ezt a szöveget írtam, újra elolvastam a Teremtés könyvét. Nem találtam benne utalást arra, hogy a mennyben van-e kosárpálya. Ha már az Úr elfogadott és kijelölt arra, hogy a természetben lévő kisebb hibát kijavítsd, és így munkatársa légy, gondolom, nem fog ellenállni annak a kérésednek sem, hogy a Paradicsom egyik hátsó zugában néhány négyzetméter parkettet egy palánkkal és egy gyűrűvel berendezzen, hogy ott néha-néha kedvedre pattogtathass és kosárra dobálhass.

Osztálytársaid nevében egy dolgot ígérhetek, amit be is tartunk, hogy előbb-utóbb csatlakozunk hozzád az égi palánk alatt.”^[12]

Szabadi Zoltán: „Dr. Kőrösi Tamás neve a szakterületén fogalom az egész országban. Egyik kollégám Kelet-Magyarországról járt hozzá, és tőle hallottam először a nevét. Nagyon sokadik próbálkozás után keresték fel Tamást Győrben, aki segített, és ikergyermekeket nevelnek. Egyik, meddőségi szakterületen dolgozó orvos kollégájától kérdeztem, hogy miben más, és miért jobb Kőrösi doktor, mint a többi szakember az országban. Egyszerű volt a válasz, és számomra, mint laikus részére is érthető. Azt a választ kaptam, hogy képzeljem el: a meddőségi szakemberek is zongoráznak a legjobb tudásuk szerint. De amikor Tamás ül a zongora mellé, akkor zenélni kezd a hangszer. Sok elismerő szót olvastam Tamásról az internet világában is. Tamás, munkája mellett, a Bencés Diákok Győri Egyesületének vezetését is magára vállalta. Én, mint volt győri bencés diák, egy közös bencés barát, Péter Tamás közreműködésével találkoztam vele először. Már az első találkozás mély nyomot hagyott bennem. Tamás empatikus, megértő és segítőkész volt. Tökéletesen tisztában voltam már a találkozás előtt, mekkora szaktekintély nemzetközi szinten is. Emberi alázata és szakmai alaposága kimagasló volt. Minden találkozás alkalmával emberi nyelven beszélt. Szavaival is meg tudta simogatni a lelket a küzdelmes, sokszor nehéz és végtelen hosszú útnak tűnő orvosi beavatkozások alkalmával. Bizalmat adott az embersége, az élő hite és a szakmai múltja. Tudtuk, hogy a legjobb kezekben vagyunk, ahol csak lehetünk ebben az országban. Az ő segítségével lettünk mi is Család. Az orvosi szobájában Szűz Mária-szobrok voltak különböző Mária-kegyhelyekről. A szakma csúcsát képviselte, de mindezt élő Istenhittel végezte. Amit én láttam Tamásból, az emberből, hogy nem vágyott dicsőségre, csak szépen, csendben tette a dolgát. A sokszor reménytől megfosztott embereknek vigaszt és segítő kezet nyújtott. Nagyon sok időt töltött munkával, amit többször konstatáltam. Szoros napi időbeosztás szerint dolgozott, de nem volt rest egy kedves szót és pár perccel több időt áldozni a betegekre, ha úgy érezte, szükséges. Sokszor eszembe jut Jézus alázata, amikor beteg, kiszolgáltatott emberek kerülnek útjába. Azok az emberek, akik Tamás ajtaja előtt ültek, ugyanolyan kiszolgáltatottak voltak, és sokszor a világ fájalmát cipelték a lelkükben. Vigaszt, megértést és segítséget reméltek az ajtón túl, a rendelőben. Tamás képes volt erre. Képes volt a megtört, beteg emberek számára fényt adni. Hite határozta meg életének minden

[12] Dr. Oláh Miklós, pannonhalmi osztálytárs.

mozzanatát. Egyszer azt mondta nekem, vannak olyan dolgok, amikor megáll a tudomány a világban. Vannak helyzetek, amikor ott fent a Jóisten dönt, és kötve van a kezünk. Tamás hitt és remélt egész élete során. Hittel és meggyőződéssel tette a dolgát. Magyar volt, igazi bölcs, keresztény magyar. Megmaradt magyarnak, nemzetközi szinten is kimagasló tudással. Bölcs magyarságtudattal, itthon tette a dolgát és itthon vágyott több bölcsőre, mint koporsóra, ahogy Ő fogalmazott egyik cikkében. Az intézet, amit vezetett, szigorú napi protokoll szerint működött.

A csoda

Tisztaság, rend és családi légkör jellemezte. Az ott dolgozó emberek kedvessége és szeretete meghatározó. Ékes példája az intézmény, hogy lehet jól csinálni valamit, ha hittel, szakmai alázattal és becsülettel tesszük. Szakmaisága és közösségi szerepvállalása mellett volt humorérzéke. Jó érzés volt, amikor egy nehézség vagy akadály során a buzdító szavait humorral fűszerezte, és mosolyt tudott csalni a megtört emberi arcokra. Tisztelettel adózunk emléke előtt sok ezer emberrel együtt. »Ora et labora! Imádkozzál és dolgozzál!« Tamás az életét az utolsó percig az életnek szentelte. Egész életét meghatározta a bencések jel-

mondata. Soha nem felejtjük. Amit Ő tett az életben, és ahogy tette, igazi bencés példaképpé tette számomra.^[13]

Ilyés András és Andrea: „2017-ben, fiatal, meddő erdélyi párként nagy útnak indultunk. Volt egy álmom, ami hajtott minket előre. Gyermekre vágytunk, mellé párosult egy nagyon küzdelmes út, amin sok volt a göröngy és minden más akadály. Ám az akadályok mellett volt sok öröm, hála és annál is több, kedves, segítő személy, mint például Dr. Kőrösi Tamás és az intézeti csapata.

Az első lombikunk után, ami nem Győrben volt, következett még három. Az első kudarcból való feltápáskodáshoz az adott erőt, hogy kicsiny kis városunkban többen biztattak: ne adjuk fel, és próbáljuk meg Győrben. Ott van egy nagyon jó orvos, rendkívül jól felkészült csapattal. Ha valaki segíthet rajtunk, akkor ők azok. Alig vártuk, hogy eljuthassunk. Akkor még nem értettük, hogy mit tudhatnak ott, amit máshol nem... Itt 2 év, 3 lombik kezelés alkalmával, sőt, hogy őszinték legyünk, már az első találkozás után megtudtuk.

Ebben az intézetben abszolút minden más... Jelen van a hit, az alázat, a magas szakmai tudás, a munka szeretete, jelen van az emberség. Mindennek összetartó pillére pedig Kőrösi doktor úr. Az első találkozás vele kicsit félelmetes volt, őszinte, egyenes, nem ígért semmit, tudtuk, hogy nagyon kicsi eséllyel fogunk neki, mégis, minden szavából érződött a remény. Szakértelme és hozzáállása a mi küzdelmünkben egyedüli volt. Három ország orvosaival találkoztunk ez alatt a néhány év alatt, de hozzá hasonlóval eggyel sem. Valljuk ezt, hiszen rajta kívül nem tudott senki hozzászólni az esetünkhöz. Mindenki csak széttárta a kezeit. Számunkra Ő az orvosunknál több, tanítónk is volt. Minden találkozás-kor tanított is minket valamire. Beszélgettünk a világ nagy dolgairól, a meddőségről, a társadalmi problémákról, amely érinti a meddő párokat, olyan lehetőségekről, melyet a fejlődő orvostudomány nyújthat, a lehetőségek elfogadásáról, a hitről, az életről szóló küzdelemről, a természet tiszteletéről... Két év küzdelem alatt sokat fejlődött a lelkünk is.

Megtanultuk tőle többek között, hogy a válaszok legyenek fontosabbak a kérdéseknél. Mindig az életre koncentráljunk. Próbálkozhatunk sokszor, de mérlegelni kell, hogy mibe kerül. Mindig őszintén fejtette ki véleményét, jót akarva – kicsit atyai gondviselésként éltük mi ezt meg.

Az utolsó találkozás tanítása: a siker egyharmadáért a lelkiállapotunk felel, emellett kell még egy receptív méhnyálkahártya és egy jó minőségű embrió. Mindenkinek van egy aurája, a nőknél fontos, hogy az embrió utat tudjon törni magának, illetve a pszicho-neuro-immuno-endokrin rendszer egyszerre jó kell, hogy legyen. Enélkül nem működik!

Megéltünk mi poklot és mennyországot is, a legnehezebb helyzetekben is erőt, megoldást kaptunk tőle, önzetlenül segített. Mindig volt egy B terve. Olyankor is hitt bennünk, amikor mi már feladni készültünk. Sikerre vitte a történetünket, végig küzdött velünk, együtt az egész csapatával, egységben, mindenki

[13] Szabadi Zoltán közgazdász személyes megemlékezése.

a legnagyobb tudását beleadva. 2020 nyara a küzdelemé volt, az életért folytatott küzdelemé. Ott, ahol a küzdelmek után egy élet fénye felragyogott, egy másik életé sajnos kialudt... Erdélyben is szóltak érte a harangok. Örökké hálával és nagyon nagy szeretettel gondolunk dr. Kőrösi Tamásra!”^[14]

Király Renáta: „Tanult a legjobbaktól, szerette a legjobbakat, s maga vált szuperlatívusszá az őt szeretők között. Harcolt az igazáért, s ha kellett, szembe szállt – megalapozott vértékkel – a támadókkal. Olvasott, írt, élvezettel beszélt és beszélgetett. Kétkedett. Sírig tartó bizonyossággal hitt. Tudta a bizonytalant, s látta az emberi gyengeséget. Könyörtelenül kért számon, s könyörülettel fordult a megtörthöz. Vallotta és gyakorolta az orvostudomány hármasságát és felelősségét: gyógyítani, tanítani, kutatni. Új tudomány, új kutatás, előadás. Meg kell írni, le kell adni s előadni sziporkázóan – választékos, tudományos, követhető gondolatmenettel. Elment. Elment, s itt hagyta számunkra az úrt.”^[15]

IV. ZÁRSZÓKÉPPEN

*Köszönet a gólyának az utazásért
2016, győri Kaáli Intézet*

*Köszönjük!
Baracska Blanka és édesanyja,
Szoboszlai-Kiss Katalin*

[14] Ilyés András és Ilyés Andrea.

[15] Király Renáta Dr. Kőrösi Tamás közvetlen munkatársa a győri Kaáli Intézetben.

Bencze Lóránt Anzelm: „Amikor gyermekeket hoznak Jézushoz, hogy a kézrátétel igenlésével fogadja el és erősítse meg a csöppségeket teremtett létezésükben, a tanítványok elzavarják őket (Mt 19, 13-15, Mk 10, 13-16, Lk 18, 15-17). Nem ismerik föl, hogy a kicsiny istenáldások még nem a véges, kurta emberi forgolódásokra összpontosítanak, mint a ki-ha-nem-én nagyok, hanem a gyermekekben a teremtett, véges létezés eleve és határozottan a teremtetlen Végtelenre nyílik. Ez a hit irányította és táplálta Kőrösi Tamás gyógyító tevékenységét. Hogy a gyermek csak úgy van, létezik a létezésért. A gyermek nem »Jöjjön el a te országod «-kérés (Mt 6, 10), hanem egyszerűen »övé az Isten országa«. Születésében ajándék nekünk ő, és vele a Teremtő. Ezért imádkozik Jézus úgy, hogy »Hálát adok neked, Atyám, világmindenség Ura, mert elrejtetted ezeket a bölcsék és a kiműveltek elől, és kinyilatkoztattad az együgyűeknek« (Mt 11, 25). Amikor pedig Jézus azt mondja Péter apostolnak, hogy »Boldog vagy Simon, János fia! ... neked adom a mennyek országának kulcsait«, ez nem bók, hiszen az a péteri felismerés, hogy »te vagy a Krisztus, az élő Isten fia«, és az a péteri meglátás, hogy Jézus a végtelen Teremtő közvetlen megjelenése a teremtett végesben, nem Péter érdeme, hanem a Teremtő ajándéka (Mt 16, 16-19). »A csecsemő Isten felfogása, hogy az élet folytatódjék. Soha sem jön el az az idő, amikor a legcsodálatosabb, legújabb találmány oly csodálatos lesz, mint az újszülött csecsemő.«^[16] A krisztusi örömhíradásból ezek az üzenetek tárulnak föl előttünk, és hogy Kőrösi Tamás egyénisége és a sok ezer gyermek szereteteli szolgálat és egyben a végtelen Szeretet felé kinyílás ajándéka. A Krisztus-felismerésnek és a Krisztus-cselekvésnek az ajándéka. Tamás élt ezzel az ajándékkal, és nem is akárhogyan. Nem pusztá tanítvány ő, hanem Krisztus-követő, boldog, bencés apostol. Pontosan felismerte és látta, hogy a mai Európa és a nyugati világ a gyermekeket elhajtó, vaksin bölcselkedő és öntelten okoskodó kultúra, mely előtt rejtve marad az Örömhír, hogy a gyermek létezésünk lényege. Kőrösi Tamás és a sokezes gyermekesereg az Örömhír feltárulása. Hogy Krisztus föltámadt. Valóban föltámadt. Ezért hajlok arra, hogy tévedünk, amikor Tamásért imádkozunk. Kérlelnünk kellene őt, hogy nyisson ajtót nekünk is, hiszen ott van már a kulcsok közelében. Megtesszük, amikor hálaadó Krisztus-emlékezést, eucharisziát tartunk, Tamásra is mint ajándéokra emlékezve. Igaz, együtt sírtunk, nagyon sírtunk mindnyájan, feleségével, Zsuzsával, lányával, Alexandrával és fiával, Tamással. És szomorkodunk is nagyon, de nem reményvesztetten, mert Kőrösi Tamás gyógyító tevékenysége által a Teremtő szeretete kiáradt sokunk szívébe, gazdag, fenséges örökséget, reménységből fakadó büszkeséget hagyott ránk a megszületett gyermekek ezreiben.^[17]

»Irigylem a magyarokat, mert általuk nagy boldogság árad majd az emberiségre« – nyilatkozta egyszer Pietrelcinai Szent Pio. Kőrösi Tamás életművében ez már megtörtént. Boldogságot árasztott a házaspárokra és mindenkire, akivel kapcsolatba került. Emellett bátran kiállt az Igazság, a Megváltó és a népek

[16] „A baby is God’s opinion that life should go on. Never will a time come when the most marvelous recent invention is as marvelous as a newborn baby.” (Carl Sandburg). Az idézet Király Renátától átemelve.

[17] 1 Tessz 5, 13; Rom 5,5; Zsid 3, 6 nyomán.

Világossága mellett egész életre szóló személyes elkötelezettséggel^[18] Élete az életekért a legfőképpen annak bizonyosága, hogy szeretetre lettünk teremtve.”^[19]

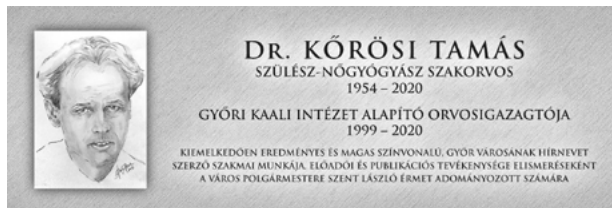

Dr. Kőrösi Tamás a győri Kaáli Intézet alapítása idején, az intézet kapujában

2022 májusában Győr Megyei Jogú Város közgyűlése Péter Tamás kezdeményezésére megszavazta, hogy a győri 12035/13-as számú önkormányzati közutatót Dr. Kőrösi Tamás utca elnevezéssel lássák el. Az utca, amely ma Dr. Kőrösi Tamás nevét viseli, a korábban Kaáli Intézet néven ismert, ma Dunamenti Rek Reprodukciós Központ nevét viselő klinikához közel lévő utca.

Dr. Kőrösi Tamásról elnevezett utca névtáblája Győrben, 2022-ben

Dr. Kőrösi Tamás emléktáblája a Győr, Szabadrév utca 11-es szám alatti, korábban Kaáli Intézet nevet viselő meddőségi centrum várójában

[18] Erdő Péter bíboros prímás, esztergomi érseknek a római Szent Péter-bazilika altemplomában, a Magyarok Nagyasszonya-kápolnában, 2020. október 8-án elhangzott felszólítása nyomán.

[19] Ferenc pápa nyomán. Ld. még: Tabay Ede (szerk.) (2000): Az anya és a szűz paradigmája. Corvinus, Budapest. A hét szabad művészet könyvtára.

Szerényi Gábor, Gyermekjog

KUKORELLI ISTVÁN – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

A tíz éve elhunyt nagy formátumú szerkesztőre, Gábor Lucára emlékezünk

Gábor Luca (1954-2012)

„Ha munkádhoz hűséges vagy a halál sem tehet ellene semmit, amíg a munkád tető alá nem hoztad.” (Márai Sándor)

Gábor Luca a jog- és politikatudományi folyóirat- és könyvszerkesztés egyik legnagyobb alakja volt, a rendszerváltás éveit követően egészen 2012-ben bekövetkezett haláláig. Művei a hazai jogtudomány fundamentumát adják, amelyek a jogászképzés máig szerves részét képezik. Az általa szerkesztett kötetek száma 75. A *Jog-Állam-Politika* különösen jó szívvel emlékezik meg Gábor Lucáról, aki folyóiratunk 2009-es indításánál szakértő gondoskodással bábáskodott. A *Jog-Állam-Politika* arculatának terveit Gábor Luca álmolta meg, a rovatok kategorizálásától a betűkészlet megtervezéséig minden részletre kiterjedt minőségbiztosító figyelme. Gábor Luca tragikusan korán távozott közülünk. Halálának évében, 2012. december 13-án, nem véletlenül éppen Luca napján az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán rendezett konferencián pályatársai,

neves tudósok emlékeztek meg és méltatták, nagy formátumú szerkesztőként tisztelegtek munkássága előtt. Az alábbiakban Kukorelli István a konferencián elhangzott megemlékező beszédéből idézünk fel néhány részletet, tisztelegve a tíz éve elhunyt Gábor Luca szerkesztőtársunk előtt.

„Mondják, munkában ismerszik meg igazán még a jóbarát is, s ez így igaz. Lucával élmény volt együtt dolgozni, nemcsak szakmai tudása, nagy műveltsége, világos gondolkodásmódja, hanem személyisége miatt is. Nyugodtsága, bölcsessége, igazi értelmiségi, kritikai értékelő szelleme átragadt az emberre. Az a ritka ember volt, akivel mindent meg lehetett beszélni, minden vitakérdést meg lehetett oldani, amely többszerzős tankönyvek esetében nem könnyű feladat. Kevés ilyen embertársunkkal találkozunk az életben. (...) Luca mindvégig óvó, aggódó, gondoskodó szeretettel és figyelemmel követte egyik első szellemi gyermekének – t. i. az *Alkotmánytan* tankönyv- sorsát, mert az övének érezte, szerzőtárs, szerkesztőtárs volt, a szó valódi értelmében. Ahogy megjelent a második, a sokadik, a legújabb átdolgozott kiadás, rögtön azon volt, hogyan lehetne jobbá, szebbé, fogyaszthatóbbá, tanulhatóbbá tenni, kijavítva az esetleges hibákat. Jól tudta, hogy a folyamatosan karbantartott, korszerű és naprakész írott anyag az egyetemi oktatás, a jogászképzés alapja. Nagyrészt az ő érdeme is, hogy 2004-ben tankönyvünk elnyerte az egyetem nívódíját. Szerkesztettük, javítottuk a tankönyvet a tanszéken, a kiadóban, az Alkotmánybíróságon, a Bimbó úton, teázókban, kéziratokat küldve és cserélve, a lényeg a jobbítás volt. Luca mindig megkérdezte, hogy milyen hallgatói visszajelzések voltak, milyenek a tapasztalatok. Különösen érzékeny volt erre. Gábor Luca megértette, hogy nem könnyű ma kritikai- értékelő alapon, jó alkotmányjogi tankönyvet írni.” Hozzátehetjük, hogy a megemlékező sorok óta eltelt tíz évre visszapillantva ez még inkább igaz. Ahogyan tankönyvet, úgy szakfolyóiratot sem lehet csupán gépek algoritmusa- it használva szerkeszteni, a tudomány egy szegmense manapság sajnos egyre inkább a digitalizált eszközök nyújtotta, kényelemorientált munkafolyamatokat méri, értékeli és ismeri el. A hagyományos szerkesztési elveket, az akár idegen, akár magyar nyelven olvasó, korrigáló, gondolkodó ember munkáját egy igényesen megmunkált kiadványon, mint védjegyet, mint lehet tapintani. A *Jog-Állam-Politika* használja természetesen a digitális lehetőségeket, ám a Gábor Lucától látott és tanult igényességet, a humán erőforrás biztosította magas mércét soha nem hanyagolja el. A jövőre a XV. évfolyamával megjelenő *Jog-Állam-Politika*, a Gábor Lucától tanult értékrendszert hűen őrizve, továbbra is az általa tervezett arculattal jelenik meg.

Győr, 2022. október

Kukorelli István és Szoboszlai-Kiss Katalin
A *Jog-Állam-Politika* szerkesztősége nevében

- BÁN-FORGÁCS NÓRA tudományos segédmunkatárs
TK Jogtudományi Intézet, Jogelméleti, Jogszociológiai és Jegtörténeti Osztály
- BENCZE LÓRÁNT ANZELM professor emeritus, nyelvész
Nyelvstratégiai Intézet alapító igazgató
- KISS LÁSZLÓ tudományos munkatárs
Társadalomtudományi Kutatóközpont
- MOLNÁR TAMÁS PhD hallgató
NKE Rendészettudományi Doktori Iskola
- NYILAS ANNA egyetemi adjunktus
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- ŐSZE ÁRON egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- PÉTER TAMÁS főtitkár
Bencés Diákok Győri Egyesülete
- RING ORSOLYA egyetemi adjunktus
ELTE Bölcsészettudományi Kar
- TAKÓ DALMA egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- VARGA DÓRA PhD hallgató
DE Márton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
- VÁRI VINCE egyetemi docens
NKE Rendészettudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (Abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.
5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dőlt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
6. A hivatkozásokat felső indexben, az írásjel után tüntessük fel, pl.: "XY szerint,"^{1,2} A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő, vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik). A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:
 - a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagykötőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát: Kiss, 2010; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Online hivatkozásnál: Weboldal: Téma (legfeljebb egysorosra rövidítve), az évszám (ha van): Hvg.hu: Ez egy cikk a ..., 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).
7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).
8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben. Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.
9. Az irodalomjegyzék csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Rendezzük ABC-sorrendbe!

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolási jellel ellátva.

Törekedjünk a teljes hivatkozásjegyzék feltüntetésére, amire lábjegyzetben szerepel.

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében, fentieket betartva:

- Smith, John (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.

Tehát: a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő(k) kettőspont, majd a kötet címe *dólt betűvel*, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, és csak utána a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz. Universitas, Győr.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

f) Ha az idézett mű rendelkezik DOI-számmal (azonosítóval), azt is kérjük feltüntetni!

12. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom (azaz a források jegyzéke) után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

- I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt, szám után TAB)
- 1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)
 - a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)
 - i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a *dőlt*, **félkövér**, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldal-szám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

Szerényi Gábor, Számadás

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ Ahogy a jogforrások elméleti kérdéseivel foglalkozó korabeli szakirodalom megállapítja, egy „állam jogforrásainak tagoltsága és milyensége szorosan igazodik a jogszabályalkotásra feljogosított állami szervek rendszeréhez”. A klasszikus szocialista rendszer szervezeti felépítése, a párt- és állami szervek megkettőzött hierarchiája, illetve az egyes társadalmi szervek (például a klasszikus tömegszervezetek) monopolhelyzetéből fakadó hatóságjellege miatt a szocialista korszak jogforrásainak struktúrája meglehetősen bonyolult. A korszak jogforrásainak rendszere részben a jogforrások hierarchikus rendszerének tetején álló alkotmányon, részben egyébként alacsonyabb szintű jogszabályokon alapszik, ezeken felül azonban néhány jogforrástípus esetében külön szabályozás nélkül, a kialakult alkotmányos gyakorlaton alapult. | Kiss László – Ring Orsolya
- ◆ A nemzetközi jog forrásai között kitérített helyet foglalnak el a multilaterális nemzetközi szerződések, mely megállapodások a nemzetközi jog szinte minden területén jelen vannak. Ezek a szerződések kettőnél több, tetszőleges számú nemzetközi jogalany viszonyát képesek rendezni, mely tulajdonság a szerződések joga által nyújtott viszonylagos szabadságnak köszönhető. E szabadság abban nyilvánul meg, hogy a szerződésben résztvevő felek bizonyos korlátok között rugalmas mozgástérrel rendelkeznek a megállapodás tartalmának kialakítását és alkalmazását illetően. A nemzetközi szerződések joga a szerződő felek számára ugyanis számos lehetőséget biztosít arra nézve, hogy egy multilaterális megállapodás tartalmát befolyásolják, bizonyos keretek között saját képükre formálják, s ezáltal érvényre juttassák érdekeiket, kifejezzék álláspontjukat. E lehetőségek közé tartozik többek között a fenntartás, a nemzetközi szerződések módosítása, a szerződések bizonyos részes felek közötti megváltoztatása, az eltérő rendelkezések közötti választás lehetősége, az à la carte rendszerű szerződések, a szerződés valamely része kötelező hatályának elismerése, a szerződés részleges megszüntetése vagy felfüggesztése, a szerződésből való részleges kilépés, vagy a szerződés részleges érvénytelenségének megállapítása. | Takó Dalma
- ◆ Violent behaviour in general, and domestic violence in particular, represents a great threat to contemporary, democratic society. Given such a high degree of danger it poses to society as a whole, one of the demands placed on states is to find effective instruments to respond to this form of crime. One of the most efficient instruments for implementing criminal policy on milder forms of domestic violence is certainly the principle of opportunity of criminal prosecution, i.e. its key form called conditional deferring criminal prosecution with imposition of an obligation on the suspect to undergo psychosocial treatment to eliminate the causes of violent behaviour. The social welfare center is one of the key subjects in the practical realization of this obligation of the suspect. In view of this, a research was conducted in seven social welfare centers in the Republic of Serbia on the efficiency of the implementation of this obligation, and the results of the research were presented. The research involved 35 social workers with previous work experience in cases of domestic violence. For the purpose of collecting data valid for analysis, a specially designed instrument was used - a questionnaire consisting of 4 questions, and for the purpose of statistical processing of collected data, a statistical method at the level of descriptive statistics was applied, and for that purpose the SPSS software package was used. | Vári Vince
- ◆ Dr. Kőrösi Tamás kimagasló szakmai tudásának, négy évtizedes áldozatos gyógyító munkájának eredményeképpen több mint 10.000 magyar gyermek született meg. Teremtő ember volt, aki soha nem játszott Istent, reményt adott, vigaszt és gyermeket a hozzá forduló szülőknek: „... olyan országban élünk, ahol több a bölcső, mint a koporsó.” Húsz éves vezetése alatt a győri Kaáli Intézet a legeredményesebben működő meddőségi centrum lett Magyarországon, országos és nemzetközi hírnevet szerezve Győr városának. Munkásságát Győr Megyei Jogú Városa 2020-ban Szent László-díjjal ismerte el. | Bencze Lóránt Anzelm – Péter Tamás